

Univerzita Hradec Králové
Pedagogická fakulta

PSYCHOLOGIE VÝVOJOVÁ

průvodce předmětem pro studijní program
Sociální patologie a prevence

Autor: Stanislav Pelcák

Úvod do studia předmětu

Studijní opora je určena jako pomůcka k předmětu Vývojová psychologie. Poskytuje základní orientaci v předmětu a vybraných tématech pro studenty nepsychologického oboru. Text je členěn do 13 tematických bloků. Seznamují s hlavními tématy současné vývojové psychologie, periodizací vývoje jednotlivce a hlavními teoriemi psychického vývoje. V úvodu každého tematického bloku jsou důležité pojmy k zapamatování, následuje stručný vhled do problematiky a shrnutí tématu. Následuje soubor otázek a úkolů, který prověří osvojenou teorii a nasměruje studenta na další oblasti, které nebyly představeny v rámci opory. Na závěr jsou uvedeny základní zdroje a zejména rozšiřující zdroje, které slouží k nezbytnému samostudiu a prohloubení učiva.

Cíle předmětu

Cílem předmětu je seznámit studenty se základními tématy současné vývojové psychologie. Akcent je položen na aplikační možnosti poznatků vývojové psychologie v prevenci a terapii u specifických cílových skupin populace.

Po absolvování předmětu se student:

- bude orientovat v problematice biodromálního vývoje jedince,
- bude schopen komplexněji – interdisciplinárně rozumět problematice sociálně patologických jevů, sociálních deviací a rizikovému chování s akcentem na vývojové zvláštnosti jedince,
- seznámí se se základní literaturou,
- bude schopen využít a aplikovat poznatky v rámci jiných předmětů.

Osnova předmětu

1. Předmět vývojové psychologie.
2. Prenatální a novorozenecké období. Prenatální období Novorozenecké období
3. Kojenecké období. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
4. Batolecí období. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
5. Předškolní období. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
6. Školní období. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.

7. Střední školní věk. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
8. Pubescence. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
9. Adolescence. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
10. Období mladé dospělosti. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
11. Období střední dospělosti. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
12. Starší dospělost a pravé stáří. Vývoj poznávacích procesů. Vývoj exekutivních funkcí a autoregulace. Vývoj řečových schopností. Emocionální vývoj. Socializace. Vývoj osobnosti a sebepojetí.
13. Hlavní vývojové teorie. S. Freud. E. H. Erikson., J. Piaget, L. Kohlberg

Základní literatura a zdroje:

- LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
- LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyziologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

Doporučená literatura:

- ALLEN, K. Eileen a MAROTZ, Lynn R. *Přehled vývoje dítěte: od prenatálního období do 8 let*. Překlad Petra Vlčková. Vyd. 3. Praha: Portál, 2008. 187 s. Rádcí pro rodiče a vychovatele. ISBN 978-80-7367-421-2

- BEDNÁŘOVÁ, Jiřina et al. *Školní zralost a její diagnostika*. 1. vydání. Praha: Raabe, 2017. 146 stran. Školní zralost; 1. ISBN 978-80-7496-319-3.
- BLATNÝ, Marek, ed. *Psychologie celoživotního vývoje*. Vydání první. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. 290 stran. ISBN 978-80-246-3462-3.
- ČAČKA, Otto. *Psychologie vrstev duševního dění osobnosti a jejich autodiagnostika*. Vyd. 3., opr. Brno: Doplněk, 2002. 382 s. ISBN 80-7239-107-0.
- GRUSS, Peter, ed. *Perspektivy stárnutí: z pohledu psychologie celoživotního vývoje*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009. 222 s. ISBN 978-80-7367-605-6.
- LANGMEIER, Josef a MATĚJČEK, Zdeněk. *Psychická deprivace v dětství*. Vyd. 4., dopl., V nakl. Karolinum 1. Praha: Karolinum, 2011. 399 s. ISBN 978-80-246-1983-5.
- LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 1998. 343 s. Psyché. ISBN 80-7169-195-X.
- MILLOVÁ, KATARÍNA. *Psychologie celoživotního vývoje: uvedení do moderních teorií*. 1. VYD. BRNO: HOST, 2012. 126 S. ISBN 978-80-7294-699-0.
- ŠULOVÁ, LENKA. *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum, 2010. 247 S. ISBN 978-80-246-1820-3.

Požadavky na ukončení předmětu – zápočet

1. Zpracování zápočtové práce. Zápočtová práce se bude zabývat komplexní analýzou zvoleného vývojového období lidské psychiky Rozsah do 10 stran.
2. Zpracování eseje „Moje cesta životem“ (rozsah 5 stran)

Význam ikon v textu

K zapamatování

je soupisem důležitých pojmů a hlavních bodů, které by student při studiu tématu neměl opomenout.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

umožňují studentovi ověřit porozumění textu a osvojení problematiky.

Literatura

je soupisem zdrojů použitých v kapitole a slouží také pro doplnění a rozšíření poznatků.

Obsah studijní opory

1	PŘEDMĚT VÝVOJOVÉ PSYCHOLOGIE.....	6
2	PRENATÁLNÍ A NOVOROZENECKÉ OBDOBÍ.....	11
3	KOJENECKÉ OBDOBÍ.....	14
4	BATOLECÍ OBDOBÍ	20
5	PŘEDŠKOLNÍ OBDOBÍ	28
6	ŠKOLNÍ OBDOBÍ	36
7	STŘEDNÍ ŠKOLNÍ VĚK.....	43
8	PUBESCENCE.....	46
9	ADOLESCENCE.....	53
10	OBDOBÍ MLADÉ DOSPĚLOSTI.....	60
11	OBDOBÍ STŘEDNÍ DOSPĚLOSTI	70
12	STARŠÍ DOSPĚLOST A PRAVÉ STÁŘÍ	74
13	HLAVNÍ VÝVOJOVÉ TEORIE.....	87

K zapamatování

- Ontogeneze
- Fylogeneze
- Nativistické teorie
- Enviromentální koncepce
- Interakční pojetí vývoje
- Vývoj jako dynamický proces
- Zrání a učení
- Progresivní změny
- Metody vývojové psychologie

Vývojová psychologie

Zabývá se psychickým vývojem lidského jedince od jeho početí až po smrt – **ontogeneze lidské psychiky**. V širším smyslu je středem jejího zájmu nejen ontogeneze, tj. psychický vývoj jednotlivého člověka, ale i **fylogeneze**, tj. zkoumání psychických projevů, chování a učení ve vývojovém sledu na rozdílném stupni evoluční řady. **Předmětem vývojové psychologie** je psychický **vývoj**. Je to složitý a mnohotvárný proces, který lze obecně charakterizovat jako sled tělesných a psychických změn, kvantitativního i kvalitativního rázu, které nejsou náhodné, nýbrž zákonité a nezvratné. Tyto **změny jsou vesměs progresivní**. Směřují od nižších forem k vyšším, od jednodušších ke složitějším, stále dokonalejším formám psychických procesů i vztahů jedince k okolnímu světu. Určité vývojové změny nastupují zhruba ve stejných věkových obdobích. Existují věkové etapy se značným množstvím změn i období méně bohatá na vývojové změny.

Vývoj je komplexní dynamický proces, často nerovnoměrný, ale má svůj řád a zákonitost. Vývojová změna je obecně chápána jako **přechod od méně dokonalého projevu k dokonalejšímu**, je relativně stálá a je v zákonitém vztahu k chronologickému věku. Vývojové změny probíhají na úrovních:

- biologické – tělesný vývoj, zrání organismu, především pak zrání nervové soustavy,
- kognitivní – vývoj a změny poznávacích procesů – vnímání, paměti, představivosti, pozornosti, myšlení,
- emocionální – vývoj a změny emočního prožívání,
- psychosociální – vstup do mateřské školy, vstup do školy, vstup do zaměstnání, sňatek, nástup do důchodu apod.

Základem vývoje jsou vrozené dispozice – **biologická determinace** lidské psychiky, které se rozvíjejí pod vlivem prostředí, a to především sociálního – **sociální determinace** lidské psychiky. **Enviromentální koncepce** (empiristické, exogenistické) psychického vývoje předpokládaly jeho určenost vnějšími faktory. Pokládaly člověka za plastického, formovatelného libovolně zvnějšku, přeceňovaly význam pro středí a uče ní pro rozvoj všech procesů a vlastností lidské psychiky. Nerespektovaly význam dědičně daných či vrozených individuálních rozdílů. Předpokládaly nekonečnou schopnost utváření osobnosti učením a subjektivní zkušeností. Novorozené dítě je „neutrální“ (tabula rasa) a teprve zkušenost jej formuje. Větší význam nebyl přičítán ani vlastní aktivitě osobnosti.

Nativistické teorie (endogenistické) vycházejí z teze, že duševní vývoj je ve své podstatě určen vrozenými biologickými mechanismy a prostředí nemá podstatnější vliv. Psychické rysy jsou vrozené ve své definitivní podobě nebo alespoň ve formě dispozic, které se rozvíjejí v průběhu života. Mezi těmito teoriemi můžeme vysledovat navíc **přístup racionalistický** (růstové teorie podtrhující přirozený, volný vývoj dítěte za příznivých podmínek; postulují v jedinci „primární“ dobro při narození, které je třeba nechat rozvíjet za nenásilného vlivu prostředí) a **iracionalistický**, např. instinktivní **pojetí S. Freuda**, podle něhož je vývoj osobnosti dán vrozeným programem a vyplývá primárně z pudových procesů. Jednotlivá vývojová stadia jsou definována podle převládajících způsobů dosahování slasti či uspokojení. Teprve sekundárně a v menším míře závisí vývoj na vztahu člověka s okolím. Socializace jedince je pak v podstatě usměrňování pudové energie ve shodě s požadavky či tlakem sociální reality.

V současné psychologii se nejvíce uplatňuje **interakční pojetí determinace psychického vývoje**, předpokládající vzájemnou propojenost a vzájemné ovlivňování, spolupůsobení uvedených činitelů vývoje. Za základní činitele vývoje jedince jsou považovány:

- vlivy biologické – genetický program, vrozené faktory, fyziologické vlivy,
- faktory prostředí, především sociálního,
- vlivy psychologické – naše aktivita, naše vlastní „já“,

Základní mechanismy, jimiž probíhá utváření osobnosti, jsou **biologické pochody zrání organismu a psychologické procesy učení**. Zrání podmiňuje možnosti a meze vývoje a určuje časový řád pro učení. V důsledku schopnosti učení dochází u lidí během jejich individuálního vývoje k mimořádnému rozrůznění duševního života. Vývoj osobnosti je prostřednictvím zrání a učení vystaven dvěma uceleným programům – genetickému a socializačnímu. Oba slouží k úspěšnému vyrovnávání se s nároky života. Jejich společný výsledek – osobnostní výbava člověka v daném okamžiku jeho života – záleží jak na jejich obsahu, tak na jejich souladu. Interakci (součinnost) vnějších a vnitřních determinant vývoje člověka akceptují všechny moderní koncepce psychického vývoje, stejně jako vlastní aktivitu jedince. Naše „já“ vybírá, uspořádává, vyhodnocuje podněty, vlivy, zkušenosti, volí strategie chování, uvědomuje si své pocity, zabezpečuje seberegulaci. A tak se **vývojová cesta jedince stává individuální, neopakovatelná, jedinečná**. Složitost snahy zachytit a ověřit působení determinačních vlivů na lidskou psychiku v jejich součinnosti se promítá i do jisté rozdílnosti přístupů ke zkoumání vývoje. Jednotlivé psychologické školy a směry se i dnes do jisté míry liší silou důrazu na uvedené kategorie vlivů.

Biologické faktory vývoje

Genetický program obsahuje informace, potřebné pro vznik lidského jedince, který má všechny typické vlastnosti a znaky svého biologického druhu; vytvořil se v průběhu evoluce a rozvíjí se i dále; výsledek interakce genetických dispozic a vlivů prostředí, s evolucí souvisí selekce, což umožňuje měnit genom celé společnosti. **Gen** představuje základní jednotku genetické informace, jeho lokalizace na chromozomech v určité poloze, umožňuje vytvořit tzv. **genetickou mapu** jednotlivých vloh. Člověk získává svou genetickou výbavu počítím. **Genotyp** je celková genetická výbava, jako soubor všech genů. Obecně platí tyto zákonitosti:

- všechny dědičné dispozice se nemusí uplatnit ve stejné míře
- na vlastnosti organismu se může podílet o větší počet genů, mezi nimiž jsou různé vztahy
- způsob uplatnění genetické informace závisí i na vnějším prostředí
- vlivy prostředí nepůsobí vždycky stejně, mohou být modifikovány i samotnou dědičnou informací

Fenotyp je konkrétní podobou určitého znaku nebo vlastnosti (jedna z možných variant konkrétní realizace genetického programu). Normální psychické vlastnosti jdou dědičné **polygenním způsobem** (na jejich vzniku se podílí větší množství genů). Společně vytvářejí jen dispozici ke vzniku určité vlastnosti, sčítání (**aditivita** – sčítání účinku). Další ovlivňuje prostředí. Každý genotyp má své vymezené hranice, tzv. **reakční normu**, v níž je schopen na změny prostředí reagovat. Dědičností psychických vlastností ovlivňuje **nenáhodnost výběru rodičovských partnerů**.

Faktory vnějšího prostředí jako činitelé psychického vývoje

Vývoj psychických vlastností lze do určité míry ovlivňovat, každý jedinec je spoluvytvářen konkrétním prostředím, ve kterém žije. Pro rozvoj psychických vlastností jsou nejvýznamnější **sociokulturní vlivy**, jedná se o soubor podnětů, které obvykle působí v rámci sociální interakce – **proces socializace**. Rozlišujeme následující socializační činitele:

1. Obecné **sociokulturní vlivy** působí na všechny členy dané společnosti. Jejich prostřednictvím si všichni její příslušníci osvojí obdobné normy, hodnoty, způsoby uvažování a chování, které jsou vyžadovány a pozitivně hodnoceny.
2. **Větší sociální skupina či vrstva**, ke které jedinec náleží, mu obecné sociokulturní vlivy určitým způsobem zprostředkovává a interpretuje.
3. **Malá sociální skupina** je vymezena přímým kontaktem a osobním významem všech svých členů, svou strukturovaností a přesným vymezením všech rolí. Nejvýznamnější sociální skupinou, fungující jako primární socializační činitel, je **rodina**.

Způsob realizace psychického vývoje

Zrání: tento proces je funkcí určitého programu genotypu, který se projevuje zákonitou posloupností vývojových změn; individuální rozdíly se mohou projevovat v rychlosti, rovnoměrnosti vývoje a v aktuální úrovni konkrétních variant; zrání je podmínkou

dosažení stavu určité vnitřní připravenosti k učení, a tím i k rozvoji psychických vlastností. **Učení:** proces, který se ve vývoji projevuje určitou, přetrvávající změnou psychických procesů a vlastností, navozenou účinkem zkušenosti; může být výsledkem specifické zkušenosti, nebo obecné (učení řeči, školní vzdělávání, atd.). Výsledky učení nemají trvalý charakter. Na rozdíl od zrání, které je nevratné, mohou být v různém směru ovlivňovány novými zkušenostmi.

Obecné znaky psychického vývoje

1. je to zákonitý proces, který má podobu posloupnosti na sebe navazujících vývojových fází
2. vývoj je celistvý proces
3. vývoj je za normálních okolností procesem typických proměn
4. psychický vývoj nebývá zcela plynulý a rovnoměrný, je to komplex kontinuálních a diskontinuálních změn (střídají se období rychlejšího a pomalejšího tempa vývoje i období stabilizace)
5. proces vývoje je individuálně specifické, vývoj každého jedince probíhá určitým tempem

Metody vývojové psychologie

- **analýza vnějších projevů**, tj. chování
- **pozorování** lidského myšlení v přirozených podmínkách a **experiment** slouží k verifikaci hypotéz, zpravidla o kauzálních souvislostech – podstatou je kontrola podmínek
- vývojové podmínění proměny psychiky lze studovat také prostřednictvím analýzy subjektivních sdělení, např. v **rozhovoru** a **dotazníkem**
- tyto uvedené metody slouží ke zjištění potřebných informací **většího počtu zkoumaných osob, tj. skupiny** (je třeba experimentální skupiny, ale i kontrolní)
- kvalitativní metodou je **případová studie** – zpřesnění informací získaných kvantitativními metodami
- pro vývojovou psychologii je důležité zachycení proměny psychických procesů a vlastností, z toho hlediska je významným faktorem časový aspekt, k jeho sledování lze použít: **průřezové (cross-sectional) studie** (vezme se více skupin se společným rysy, ale rozdílnosti věků, např. 100 dětí mezi 7-11let, 100 dětí 11-15let, téma: přání a obavy, u mladších měla přání materialistickou povahu, obavy z nadpřirozených bytostí, u starších to byla přání osobního úspěchu, obava ze špatných známek atd.); **longitudinální studie** (dlouhodobé zkoumání vybrané skupiny dětí).

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Charakterizujte vědní obor vývojové psychologie a vymezte její předmět.
2. Srovnajte různá pojetí determinace vývoje člověka.
3. Jaký je převažující současný pohled na činitele vývoje jedince?

4. Charakterizujte vývojovou změnu. K jakým vývojovým změnám dochází?
5. Vysvětlete základní mechanismy, jimiž se realizuje utváření osobnosti člověka.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

Poznámka: vyčerpávající přehled použité literatury obsahuje autorova monografie, dostupná v adekvátním počtu v univerzitní knihovně. Hlavní zdroje uvedeny na začátku studijního textu.

2 PRENATÁLNÍ A NOVOROZENECKÉ OBDOBÍ

K zapamatování

- Fáze prenatálního období
- Předpoklady pro samostatný život plodu
- Postnatální vývojové změny

2.1 Prenatální období

Trvá 9 měsíců kalendářních (10 lunárních po 28 dnech) – od oplození vajíčka do narození dítěte. V tomto období se vytvářejí všechny orgánové systémy, objevují se i první jednoduché psychické reakce. Dělí se na tyto fáze: 1. **fáze oplodnění** - uhníždění blastocytu a vytvoření 3 zárodečných listů, které trvá přibližně 3 týdny, již koncem 3.týdne vzniká nervová trubice, která je základem nervového systému. 2. **embryonální období** - vytvářejí se všechny hlavní orgánové základy. Trvá od 4. do 12.týdne. Embryo je citlivé na působení teratogenních faktorů, které mohou být příčinou vzniku závažných vývojových vad. 3. **fetální období** - charakteristické dokončováním vývoje orgánových systémů, z nichž některé již začínají fungovat. Toto období trvá od 12.týdne do narození. V období těhotenství není zvýšeně citlivý na působení různých faktorů jenom plod, ale i matka; organismus gravidní ženy reaguje v důsledku hormonálních změn intenzivněji i na běžné zátěže (stres, virus chřipky, zevní noxy atd.). V prenatálním období se vytvářejí **všechny potřebné předpoklady pro budoucí samostatný život plodu**

- mozek se rozvíjí v průběhu celé prenatální fáze
- plod má vrozenou schopnost reagovat různým způsobem na různé podněty
- plod je schopen nejjednodušších forem učení (po narození má stejné návyky denního režimu, jako maminka v těhotenství)
- chování plodu v tomto období je již individuálně typické (projevy typu temperamentu)
- pro rozvoj plodu je důležité spojení s mateřským organismem (může trpět stresem maminky-prostřednictvím metabolických, např. hormonálních změn v krvi (prochází placentou a je hlavním komunikačním kanálem mezi matkou a plodem)
- vývoj chování plodu během fetální fáze:

3.měsíc - plod reaguje na dotek v okolí úst a nosu, lze pozorovat sací pohyby, na podráždění odpovídá sevřením prstů; pohybuje hlavičkou, rukama i trupem

4. měsíc - střídavě pohybuje buď horními, nebo dolními končetinami; reaguje na dotek kdekoli na pokožce; otvírá a zavírá ústa, pohybuje jazykem; mění výraz tváře; když se

podráždí víčka, netrhne celým tělem (jako předtím), ale pouze reaguje v místě podráždění. Začínají se vytvářet základní reflexy.

5.měsíc - plod reaguje na tlak a začíná vnímat zvukové podněty, jde především o tlukot matčina srdce. Dovede rozlišovat základní chutě, pohyblivost je celkově výraznější, ve frekvenci a intenzitě pohybů se začínají projevovat individuální rozdíly; mezi 4.-6. dochází k migraci mozkových buněk do oblastí mozkové kůry a podkoří, dochází k jejich funkční diferenciaci, pokud se tento přenos nějak naruší, dochází k poruchám jako je dyslexie atd.

6.měsíc - pohyby končetin jsou celkově intenzivnější, ale jinak žádná změna. Pohybové reakce reflexní a nekoordinované. Pohyb jako reakce na rozmanité, např. akustické podněty

7.-9.měsíc - plod se připravuje dál, je již zralý na předčasný porod.

Postnatální vývojové změny:

Prenatální vývoj plynule přechází v postnatální fázi. Interakce matky a plodu začíná již v prenatální fázi, komunikace probíhá 3 způsoby komunikace: **fyziologický způsob** komunikace – zprostředkovává krev skrz placentu, **smyslová komunikace (behaviorální)**, plod reaguje na hlas maminky, na masírování břicha, změnu polohy – dítě kope, **emoční** a racionální postoj matky k plodu – matka prožívá existenci dítěte. Vazba, která se rozvíjí mezi matkou a dítětem po narození, je pokračováním vztahu vytvořeného v prenatálním období

2.2 Novorozenecké období

Trvá přibližně 1 měsíc. Podstatou tohoto období je **adaptace**, během níž se dítě přizpůsobuje podmínkám nového prostředí, které jsou odlišné od podmínek intrauterinního života. Novorozenec reaguje na základě **reflexů a vrozených způsobů chování**, které mu usnadňují přežití. Zároveň je **geneticky disponován k poměrně dlouhodobému zrání a učení. Chování novorozence má několik znaků:**

- biorytmus novorozence je charakteristický **krátkými časovými úseky bdění**, uspokojování biologických potřeb
- je vybaven celou řadou **reflexů, které slouží k přežití** (hledací a sací reflex), i které **nejsou pro prvotní adaptaci dítěte významné** (uchopovací reflex, Moroův reflex udržení rovnováhy)
- novorozenec je vybaven i **vrozenými způsoby chování** – tendence vnímat své okolí, reagovat křikem a využívat sacích pohybů různým způsobem,
- rozvoj novorozence závisí na **vývojově a individuálně přiměřeném přísunu podnětů**, vhodná míra stimulace ovlivňuje získání jeho zkušeností, interakce
- základem orientace v prostředí je **zrakové vnímání**, je schopen vnímat objekt vzdálený 20-30cm, neschopnost akomodace čočky, novorozenec nedovede aktivně sledovat objekt, který ho zaujme, **schopnost vidění je získaná funkce** (je důležitá stimulace v počáteční fázi, aby uměl pěkně vidět)

- má značný rozsah slyšení (schopnost rozlišovat vysoké tóny)
- rozlišuje dotek, teplotu, změnu polohy - pro vnímání okolí i pro učení mají velký význam primární projevy koncentrace pozornosti, soustředění novorozence je ovšem velice krátké, převážně v řádu sekund
- učení je spojeno se **základními smyslovými informacemi** - dítě pozná matku podle hlasu a natáčí hlavičku ve směru tohoto signálu. Učení je již v raném věku typické tendencí **integrovat získané zkušenosti** – dítě spojuje různé smyslové informace s určitým objektem nebo situací, resp. s již existující zkušeností. Učení novorozence je aktivizováno především v rámci **sociálních interakcí**, kojeneček rozezná maminku čichem, sluchem i zrakem.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

K zapamatování

- Individuální rozdíly
- Dispoziční základy
- Primární potřeba stimulace a učení

První rok, nepřesně pojmenovaný (dítě nemusí být kojeno tak dlouho). Dochází k rychlému vývoji, dětská osobnost, která je schopna základního osamostatnění, vytváří si vztah k nejbližšímu prostředí. Projevy **individuálních rozdílů** jednotlivých dětí v chování, prožívání a celkovém vývojovém trendu i charakteristické osobnostní rysy jsou dány: **dispozičními základy** – aktivační úroveň, adaptabilita, intenzita citových prožitků, rychlostí jejich změn, převažujícím laděním atd. a **ranou zkušeností dítěte**. Podle E. Eriksona se jedná o tzv. **receptivní fázi vývoje**. Receptivita znamená otevřenost okolnímu světu, jeho podnětům, každé dítě má jiný obraz – (subjektivita), je spojen s různými citovými prožitky, které fungují jako primární autoregulační mechanismus. Zkušenost, která ze stimulace vyplývá, má různý charakter; je potřebné, aby převažovala její pozitivní varianta, která by dítě od kontaktu s okolím neodrazovala, je potřeba **získat základní důvěru ke světu**, event. přesvědčení o potřebě **potvrzení základní naděje**. Pro receptivitu tohoto období jsou významné biologické potřeby (Freud považoval za nejpodstatnější část receptivity její orální variantu – sání, pak kousání. Ústa jsou v kojeneckém věku důležitá i pro kontakt s okolím – dítě jimi poznává, objekt „skenuje“ pusou. Dítě něco bere do ruky, pak do pusy, tyto předměty považuje za součást vlastní bytosti.

Primární potřebou je stimulace a s ní související **potřeba učení** – podněty fungují jako **informace, jejichž zpracování se projeví i v oblasti učení**. Význam stimulace lze stručně charakterizovat takto:

- a. stimulace působí ve smyslu **aktivace organismu** – je to stav bdělosti, připravenosti k nějaké činnosti, jedna z podmínek učení
- b. stimulace je podmínkou rozvoje **individuálních dispozic dítěte**
- c. stimulace je základem **kontaktů s prostředím**

Nežádoucí varianty u stimulace. Dítě může být stimulováno málo – dochází k deprivaci, vývoj se deformuje a zpomaluje. V případě nadměrné stimulace dochází k přetěžování a vyčerpávání. Jestliže je podnětů příliš mnoho a jsou chaoticky prezentovány, posiluje se **nejistota dítěte ve vztahu k možnosti poznat okolní svět**. Obdobně se může fixovat **pasivita a pocit malého významu vlastní aktivity** (*chaotická stimulace – více hraček najednou; nebo třeba převaha manipulace jinou osobou-rodič dělá všechno za dítě, podává mu hračky, hraje si s nimi on před dítětem a dítě je jako pasivní příjemce*)

Rozvoj poznávacích procesů v kojeneckém věku

J. Piaget označuje období primárního rozvoje poznávacích procesů jako fázi **senzomotorické inteligence**. Rozvoj senzomotorické inteligence je určen interakcí vnějších a vnitřních podmínek, tj. je závislý na dostupnosti podnětů a schopnosti získávat z opakované situace zkušenosti

Rozvoj sensorických a motorických dovedností

- nejdůležitější je pro dítě v tomto věku zrakové vnímání, svět má pro něj převážně vizuální podobu
- zraková stimulace má velký význam pro udržení aktivační úrovně
- zrak je zdrojem mnoha informací a nejdůležitějším prostředkem orientace

Zraková ostrost: malý kojeneček vnímá předměty vzdálené cca 30 cm, má je v zorném poli. Periferní vidění se zlepšuje od 3. měsíce, 3měsíční dítě dovede zaostřit vidění na předměty ve vzdálenosti 15-50cm. Pozoruje věci, které drží a sahá po dalších, které vidí. V 6 měsících dovede fixovat předměty na 1 metr. **Barvocit:** děti rozlišují zelenou a červenou barvu již brzy po narození. **Binokulární fúze:** začíná se objevovat kolem 8. týdne, zdokonaluje se až do 13-14. týdnu. Dítě preferuje před jakýmkoliv jiným vizuálním podnětem lidský obličej (dříve interpretováno jako vrozené sociální zaměření, novější poznatky ukazují spíše na atraktivitu komplexnějšího podnětu; děti mají rády barvené zajímavé obrazce - vnímají je jako celek-gestalt).

- ke konci 8. týdne je dítě schopno **sledovat předmět, který se pohybuje**, ale jenom ze středu ke straně nebo opačně, neumí pohledem přejít středovou čáru (která leží pomyslně vertikálně mezi očima dítěte; mezi 3.-5. měsícem se zlepšuje **schopnost sledovat pohybující se předmět, protože dítě už není omežováno středovou čarou**; o něco později dokáže **vnímat pohyb i ve směru vertikálním**)
- po 6 měsících života dovede dítě **vnímat prostor**
- **sezení lze hodnotit jako jede z důležitých mezníků**, který umožňuje určité osamostatnění v oblasti stimulace
- rozvíjí se postupně **koordinace očí a rukou**, na počátku posledního kvartálu se objevuje **klíšťový úchop** (na to je třeba i akomodace oční čočky, aby tak malý předmět vůbec vidělo)
- rozvoj poznávání závisí i na vývoji **motorických dovedností (ovládání hlavičky, úchop a manipulace s objekty – koordinace aktivity ruky a úst, sezení – v 7 měsících, počátky samostatné lokomoce – ke konci 1. roku začíná dítě lézt**
- pohybový vývoj je významný pro **rozšíření podnětové nabídky**
- **rozvoj motoriky a poznávacích procesů je ve vzájemné interakci:** zvědavost a potřeba poznávat okolí podporuje rozvoj motoriky, motorické kompetence naopak umožňují rozvoj poznávání

Fáze senzomotorické inteligence trvá přibližně 18 měsíců. Piaget ji dále člení na dílčí subfáze, charakteristické specifickým způsobem chování:

1. **fáze primární kruhové reakce** (od 1 do 4 měsíců). Typickým znakem této fáze je koncentrace dítěte na vlastní tělo a jeho projevy (opakované mává rukama), **poznávání je v této době zaměřeno na rozlišení a potvrzení vlastních kompetencí**. Veškeré poznávání je v počáteční fázi spojeno se subjektivními prožitky, vztahuje se k vlastnímu tělu a má z tohoto hlediska charakter příjemnosti či nepříjemnosti
2. **fáze sekundární kruhové sekvence** (od 4 do 8 měsíců). **Dítě má čím dál tím větší zájem o své okolí. Určitý projev** (např. mávání a třepání rukama) **přestává být cílem, protože už není tak zajímavý a stává se prostředkem**. Začíná se objevovat **jednání, které lze označit za záměrné** - hodnocení příčiny a následků nějakého dění je na této vývojové úrovni značně nepřesné, **subjektivně zkreslené, ovládané aktuálními emocionálními prožitky a potřebami**. Dítě má, i když ještě nepřesné, **vědomí trvalosti objektu** (*8 měsíční dítě už ví, že rodiče existují, proto je hledá*). **Vjemové konstanty** jsou významným aspektem senzomotorické inteligence a zrakového poznání - **tvarová konstanta** znamená, že dítě pozná základní znaky objektu, i když je vidí z různých úhlů (od 3més.+role paměti). Barvová konstantnost je ve 4 měsících a konstanta velikosti v 6 měsíci. Konstantnost lze chápat i jako **jednu složku trvalosti**.
3. **fáze kombinované sekundární kruhové reakce** (8-12 měsíc). **Dítě si dovede stanovit nějaký cíl a hledá vhodný prostředek**, tj. aktivitu, která by vedla k jeho dosažení. Začíná chápat vzájemné vztahy mezi prostředkem a cílem, mezi příčinou a následkem, chápe základní rozdíly manipulovaných objektů a dovede diferencovat i na úrovni vlastní aktivity, Piaget zdůrazňuje **souběžnost rozvoje pochopení trvalosti objektu s počátečním chápáním prostoru, času a příčinnosti**

Počátky rozvoje řeči

Dítě preferuje již od narození zvuk lidského hlasu. Sluchové vnímání je jedním z předpokladů rozvoje řeči, kvůli rozlišování specifických zvuků jazyka, tj. fonémů (*tendence napodobovat zvuky*). Děti mají vrozenou dispozici začít produkovat zvuky podobné fonémům.

- **od 4.měsíce života – broukání** (*experimentují s hlasem*)
- **dítě donekonečna opakuje, co je zaujalo**, *poslouchá svůj vlastní hlasový projev*
- **žvatlání** (6.-8.měsíc) – *podobné slabiky, odezírají ze rtů, udržuje kontakt s lidmi*
- Babbling Drift – přibližování vokálního projevu dítěte jeho mateřskému jazyku
- Ke konci prvního roku života děti začínají používat **první slova, která mají nějaký význam, schopnost porozumět řeči se objevuje dříve** (8-10.měs.)
- **rozvoj řeči je závislý na stimulaci** (matka oceňuje žvatlání jako smysluplné, mluví na něj vyšším hlasem, pomaleji)

Socializace v kojeneckém věku

Jejím prostředkem je **sociální učení** – k němuž přirozeně dochází v rámci **mezilidské interakce**.

1. dítě přichází na svět s vrozenou dispozicí preferovat podněty sociálního charakteru (opětuje oční kontakt, preferuje lidský hlas)
2. dítě svými projevy stimuluje dospělé ke specifickému chování (mimické projevy dítěte, úsměv, pláč, broukání)
3. rodiče i jiní dospělí jsou upoutáváni projevy dítěte, které se nějak podobají běžným komunikačním aktivitám
4. rodiče (dospělí lidé obecně) jsou vybaveni vrozenými dispozicemi k chování, které může rozvíjet specifické schopnosti malého dítěte (rodiče napodobují dítě a poskytují mu tak důležitou zpětnou vazbu)
 - **preobjektální období** – dítě ještě nediferencuje, a tudíž nemůže nějaký objekt preferovat -2 měs. (*Spitz*)
 - **akustická fáze** – dítě je soustředěno na pocity, které mu poskytuje jeho vlastní tělo (*Mahlerová*)
 - 2-3.mes. rozšíření zájmu dítěte i na vnější svět
 - 3.měs.-úsměv jako prostředek komunikace, následuje „sociální úsměv“
 - **matka funguje v kontaktu s dítětem jako zrcadlo** – napodobuje jeho projevy, především mimické a vokalizační, prostřednictvím zpětné vazby se dítě se naučí sledovat matku a napodobovat její projevy (**základ pro učení nápodobou**)
 - 3.-.6. **sociální hry** (*bere od druhého člověka hračku, čímž vyjadřuje, že akceptuje samotného dárce*)
 - učení na bázi **operantního podmiňování** - dítě tleská ručičkami (matka s ním hraje hru paci-paci)

Rozvoj vztahu s matkou

Mahlerová nazývá období mezi 3. a 6. měsícem **symbiotickou fází** – **symbióza znamená** úzké spojení, resp. téměř splnutí, dítěte s matkou. Matka je prostředníkem mezi dítětem a okolním světem. Mezi 6.-9.měsícem začne dítě **diferencovat známé a neznámé lidi**, začne odlišovat matku, event. další nejbližší bytosti (**stádium objektu** – matka představuje jistotu a bezpečí). Matka se postupně stává nejdůležitějším sociálním objektem.

- strach z lidí a neznámých situací (7.-8.měsíc)).
- uvědomování si sama sebe (6.-9.měsíc) - období **diferenční fáze separačně individuálního procesu**
- rozvoj komunikace je podporován potřebou udržet kontakt s matkou - v této době se stává důležitějším i obsah sdělení
- Mahlerová označuje pochopení existence sebe a matky jako dvou různých bytostí psychologickým narozením
- dítě pociťuje strach ze ztráty matky („**anaklitická identifikace**“ – potřeba dítěte mít matku jen pro sebe)
- **pro udržení jistoty stačí vědomí kontinuity existence matky a převaha pozitivní zkušenosti s jejím chováním**

- dítě se při separačních aktivitách začíná k matce chovat jako k objektu, prozkoumává její tělo, vzdaluje se od ní, jakmile začne lézt (typ „závislé matky“ separaci dítěte brání)

Způsob prožití prvního roku života ovlivňuje základní postoj k sobě samému, stejně tak i ke světu a k životu obecně, na základě této zkušenosti se vytvářejí tzv. **základní životní strategie** (Erikson). Vytvářejí pod vlivem dispozic a možností, které jedinec má, ale i na základě jeho reálných zkušeností, zejména s rodičovským chováním. D. Stern zdůrazňuje význam schopnosti matek sdělit dítěti, jak jeho aktuální pocity a potřeby chápe, tj. poskytovat mu **adekvátní zpětnou vazbu**. Přiměřenost mateřského chování lze hodnotit ve vztahu ke konkrétnímu dítěti. R. Debrayová zdůrazňuje **rovnováhu mezi matkou a dítětem**, existuje na úrovni somatické i psychické (*frustrovaná matka není zdrojem citové jistoty*) – koncept „**přijatelné matky**“. Rizikové narušení rovnováhy je tzv. **dvojná vazba** (double-bind), matka dítě svým projevem dítě utvrzuje o své lásce a zároveň je odstrkuje. Dítě nemá možnost rozeznat z reakcí matky význam svého vlastního chování, a tudíž ani své vlastní osoby (matka je zdrojem chaotických informací). Dítě je interpretuje nesprávně, což může mít za následek zkresení sebeobranu a k deformaci vlastní identity. Rozlišujeme 3 **typy nejisté vazby**:

1. **vyhýbavá vazba** – tendence se kontaktu s matkou vyhýbat, takové děti jsou lhostejné k separaci od matky, protože si k ní nevytvořily dostatečně jistý a spolehlivý vztah
2. **úzkostná vazba** – nadměrné lpění na matce, úzkost při separaci
3. **ambivalentní vazba** – těsný kontakt a lpění na matce a negativní projevy chování k matce

Citově chladná a lhostejná matka, který si nevytvoří k dítěti přijatelný emoční vztah, nemůže uspokojit jeho potřebu citové jistoty a bezpečí, pokud není v rodině jiná, náhradní mateřská osoba, dítě trpí **citovou deprivací, resp. subdeprivací** – bývá příčinou poruch ve vývoji osobnosti takto postiženého dítěte, především v jeho vztahu k jiným lidem i k sobě samému; jde zde opět o vliv určité zkušenosti na formování dětské osobnosti

Intuitivní rodičovské chování. Rodiče tímto chováním usnadňují dítěti oční kontakt, přehnanými mimickými výrazy mu umožňují snadněji se seznámit s obličejem rodiče a pomáhají udržet pozornost dítěte k obličejí rodiče. Dalším příkladem intuitivního rodičovského chování je tzv. na dítě zaměřená řeč, která se liší od řeči ke staršímu dítěti nebo k dospělému v řadě charakteristik: hlas je přibližně o 3 půltóny vyšší, má větší rozsah, řeč má pomalejší rytmus, intonace je měnlivější a přehnaná, vyskytuje se více krátkých slov, častěji jsou slova opakována, často se užívá zvolání, citoslovcí, přezdívek, řeč má dialogický ráz (rodiče na zvuky kojence hned odpovídají, pokud však dítě hned neodpovídá, počkají). Taková řeč účinněji vyvolává pozornost, udržuje lépe dítě v bdělém stavu, usnadňuje porozumění, podporuje rozvoj hlasových schopností, vytváří se jí vzájemné soucítění a to může přispívat ke sdílení citů. Společné prožívání radosti je pramenem jistoty a bezpečí, a je základem pro vytváření důvěry dítěte v okolní svět.

Sebepojetí kojence, rozvoj vztahu k sobě samému

3.-6.měsíc je považován za fázi základního uvědomování si vlastní bytosti (Stern) V 6.-12. měsíci dochází k rozvoji dětského sebepojetí, dítě si začíná uvědomovat specifčnost své vlastní existence. Dítě si začíná uvědomovat svoje vlastní tělo a jeho aktivity, začíná vnímat svoje citové prožitky jako součást sebe sama, začíná chápat trvalost a kontinuitu vlastní existence. Odlišení sebe sama od svého okolí nemá charakter náhlého zlomu, ale probíhá jako proces postupné diferenciacce hranic vlastní bytosti. ke zpřesnění základního sebepojetí přispívají i reakce lidí, s nimž dítě žije. Dítě si prostřednictvím reakcí jiných lidí potvrzuje hodnotu vlastní bytosti

Na konci prvního roku života má dítě určitý základ budoucí jistoty, protože dosáhne některých žádoucích vývojových mezníků:

- a) **pochození existence vlastní bytosti**, odlišené od okolního prostředí, které má své prostorové ohraničení a časovou kontinuitu
- b) **základní orientace v nejbližším prostředí a pochození stability vnějšího světa** – svět má pro dítě smysl, stabilitu a předvídatelnost
- c) **vytvoření základních vztahů k prostředí** – ve vztahu k lidem má význam i zpětná vazba
- d) **posilování pocitu jistoty ve vztahu k vlastní existenci i ke světu**

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

K zapamatování

- Separace a individuace
- Období první emancipace
- Pohybové aktivita

Batolecí věk zahrnuje dobu od 1 do 3 let života dítěte. Charakteristickým znakem této fáze je **osamostatnění a uvolňování z různých vazeb, spojené s expanzí do širšího světa**. Je to období tzv. **první emancipace**. E. Erikson nazval tento věk obdobím **autonomie** (resp. autonomizace).

Vývoj a význam motorických dovedností

- batolata se svými pohybovými kompetencemi různým způsobem experimentují
- schopnost ovládat vlastní tělo je jednou z forem autoregulace vlastního jednání
- motorické dovednosti jsou pro dítě prostředkem k uspokojení jiných potřeb – např. orientace v prostředí
- rozvoj motoriky zahrnuje kosterní svalstvo a svěrače
- z hlediska psych. jsou důležité dva druhy pohybu:
 - a) **retence** – udržení něčeho, setrvání někde
 - b) **eliminace** – tendence pustit, zahodit, opustit to, co už nechce nebo kde už nechce být

1. Význam rozvoje pohybových aktivit ve vztahu k vlastnímu tělu

- a) **schopnost ovládat vyměšování** – důležitý vývojový mezník, dítě se naučí udržovat čistotu, kdy je schopné ovládat obě funkce svěračů – retenci i eliminaci; nadměrná zátěž v oblasti nezralé a nedostatečně zafixované dovednosti se může stát zdrojem neurotizace
- b) rozvoj pohybové aktivity přispívá ke **zpřesňování vlastního tělového schématu**

2. Význam rozvoje pohybových aktivit ve vztahu k okolnímu světu

- uvolnění z vázanosti na prostředí a postupné pronikání do širšího prostoru umožňuje **rozvoj samostatné lokomoce**
- **motorický vývoj umožňuje samostatnější uspokojování potřeby stimulace**
- **expanze do prostředí však není pro dítě jen záležitostí rozvoje pohybových schopností; závisí i na kognitivní úrovni, na určité předběžné informaci o tomto prostředí**
- **lokomoce má také svůj sociální význam – je pojmána jako symbol úspěšného vývoje**

- **generalizující anticipace** – nechodící dítě je ve všech složkách posuzováno jako kojeneček a rodiče nejsou nijak motivováni měnit svoje chování a očekávání, která k němu mají
- motorický vývoj nějakým způsobem souvisí s **potřebou aktivity**, která je v tomto věku uspokojována především pohybem
- **snížení potřeby aktivity má vždycky nějaký význam**
- **neuspokojená potřeba aktivity, tj. nečinnost, vyvolává napětí** (záchvaty vzteku)
- protože je potřeba činnosti spojena s potřebou stimulace, mívá takové chování dost často autostimulační charakter (např. dumláni prstů)
- násilné omezování aktivity = neurotizační faktor

Rozvoj poznávacích procesů v batolecím věku

- **symbolickou expanzí do světa**, která umožňuje uvolnění z vazby na konkrétní manipulaci s aktuálně poznávanými objekty
- starší kojeneček – uvědomění stálé existence světa
- ke konci batolecího věku začíná být jistota fixována na **znalost pravidel funkce okolního světa** (je založena na postupném uvědomování řádu proměnlivosti okolního světa)
- **uvolňování z vazby na aktuální dění, o anticipaci budoucnosti a počátek prínikání do širšího časového rozmezí** (přehnané lpění na stereotypech a rituálech = předpoklad jistoty a bezpečí)
- **dochází k odpoutání z omezující vázanosti na aktuálně vnímané a manipulované objekty**
- Piaget – **fáze symbolického či předpojmové myšlení** (jednotlivá řešení, která je napadnou, existují nyní už jen na úrovni představ, tj. na vědomí – ne strategie pokusu a omylu)
- **Symbol (znak) lze chápat jako označování něčeho prostřednictvím jiného** (představy, obrázky, gesta či slova)
- **Subjektivně typický způsob zpracování zkušenosti nebo představy** (kamínek je ve hře bonbonem)
- **Odložená nápodoba** – dítě napodobuje nějaké chování později, dávno potom, co takový projev u někoho vidělo či slyšelo (již ve 14 měs.)
- **Symbolizace = rozvoj řeči** (hry „jen jako“)
- dítě se učí řeči jako soustavě konvenčních znaků – značný význam nápodoba
- důležitým předpokladem pro rozvoj symbolického myšlení je pochopení **trvalosti objektu**
- poznatek trvalosti objektu je základem k vytváření **předpojmu**
- příslušný slovní znak je zatím chápán jako označení právě tohoto objektu – nemá dosud obecnější platnost
- **dítě batolecího věku má již o světě dost informací; avšak tyto znalosti jsou útržkovité, chybí jim vzájemné projení**
- **symbolické hry** – emotivní hodnota, odražení napětí
- **orientace v prostoru** – diferenciací polohy nahoře a dole; učí se odhadovat i vztahy velikosti; odhad vzdálenosti je ovšem stále značně nepřesný

- **orientace v čase** – obtížnější; minulost či budoucnost pro něj nemá význam; emoční preference přítomnosti
- **orientace v množství** – teprve na počátku; pojem počtu až po druhém roce života; až na úroveň předpojmového myšlení a nezačnou užívat znaky jako slova a čísla; pochopení množství jem součástí komplexu chápání trvalosti objektu a jeho vlastností

Rozvoj řeči v batolecím věku

Já to cukrovám, gumím, štětkuju, lod jsem jel po mořovi, teta mluvila spisovatelně, dědeček bumá na bubínek, král má královnu a dudák dudovnu, válec to utvrdoval, peškem se peskuje a Broučci se modlili k Pámbuchovi.

- řeč je **základním nástrojem sociálního přizpůsobení a velmi citlivým ukazatelem kvality výchovného působení rodiny**
- oblíbenou aktivitou batolat je **hra s řečí**
- **v této době je řečová aktivita cílem i prostředkem zároveň**
- dítě začne samo tvořit věty

Sémantický vývoj

- jazyk je **znakový systém**, který slouží jako prostředkem poznávání, resp. zpracování a uchování informací
- **tendence učit se názvy objektů je v tomto věku spojena s rozvojem pochopení trvalosti těchto objektů**
- v batolecím věku se velmi rychle rozvíjí **sémantická složka řeči, tj. slovník dítěte**
 - a) **pasivní slovník**
 - b) **aktivní slovník**

Rozvoj aktivního řečového projevu

- ve 14-15 mes.: jeden slovní výraz – př. “ham“ (jídlo i pití)
- ve 2 letech: **dvouslovná sdělení – primární věty**
- daný řečový projev je nazýván telegrafický
- většina prvních sdělení zachycuje **zkušenost z pozorování světa**
- **pokus orientovat se v něm a porozumět mu prostřednictvím verbálního popisu** (atribute – Velký pes; činnost – Mimi hájá.; majetnictví – Mámy čepice)
- první řečové projevy jsou **agramatické**
- **děti se mohou lišit ve způsobu užívání řeči, v důrazu na různé jazykové funkce**
- základní jazykové styly:
 - a) **kognitivní, referenční styl** – popis reality
 - b) **expresivní, emotivně-regulační styl** – vyjádření pocitů, vztahu, příkázů,...

Rozvoj osobnosti batolete

- **rovnováha mezi potřebou emancipace, osamostatňování a potřebou stability, jistoty a bezpečí**

- Erikson – typická konflikt batolecího věku mezi **potřebou emancipace a pocity pochybnosti a studu**, které mohou vzniknout jako reakce na nezvládnutí samostatnosti
- Jestliže má dítě s počátečními pokusy o autonomii nepříjemné zkušenosti, ztrácí sebedůvěru
- Vznik obecné důvěry ve svět je záležitostí kojeneckého věku
- **Základní důvěru v sebe a své schopnosti** by mělo dítě dosáhnout v batolecím věku
- Zvládnutí základního vývojového konfliktu je závislé na mnoha faktorech
- Důležitým předpokladem je **odpoutání z předchozí symbiotické vazby s mateřskou osobou**
- **Schopnost připustit separaci je podporována rozvojem poznávacích procesů**
- Podle Mahlerové dochází v prvních batolecím věku k tzv. **praktikující** subfázi separačně individuálního procesu (ale potřebuje se ujistit, že je matka stále dosažitelná)
- fáze **znovusbližování** může být jako regrese, ale spíše jde o potvrzení jistoty vztahu s matkou
- **moratorium batolecího věku** – dítě se ještě vrací a potřebuje po určitou dobu setrvat v nějaké, i když už zřejmě odlišné, formě symbiózy (platný mechanismus kyvadla – znovu chtít krmit, vozit v kočárku,...)
- a) **aktivní separace – závisí na dítěti samém**
- b) **pasivní separace – nezávisí na vůli dítěte, objevuje se separační úzkost**

Separací úzkost má tři fáze:

1. **fáze protestu** – aktivně se snaží zbavit cizího člověka a přivolat zpět matku
 2. **fáze zoufalství** – ztrácí naději, že matka přijde, apatické děti
 3. **fáze odpoutání od matky** – navázání vztahu k jiné osobě, která je dostupná
 - v batolecím věku se rozvíjí **vědomí sebe sama**
1. **separace od matky**
 2. vznik **potřeby sebeprosazení - charakter negativismu**
 - a) **varianta „Já sám“** – pokus o samostatnost
 - b) **varianta „Já chci“** – sebeuplatňování
- negativismus je možné interpretovat i jako počáteční projev **nezralé dětské vůle** – chybí schopnost zralejší autokorekce
 - opakovaný zážitek uspokojení nad mocí své osobnosti posiluje jeho sebevědomí
 - **z hlediska smyslu batolecího vývoje je negativismus, tedy primární vůle, jedním z faktorů, které pomáhají vymezit novou pozici dítěte ve světě**
 - může si být jisté mírou svobody vlastního jednání
 - rozvoj potřeby seberealizace – chce vtisknout světu stopy své aktivity (viz vyspělejší projevy této seberealizace – sprejeři a další vandalové)
 - **základní životní strategie dítěte** – tendence a asertivitě či tendence k rezignaci
 - u některých dětí jsou tendence negativismu tak nenápadné, že to vypadá, jako by touto fází ani neprocházely

Rozvoj sebepojetí jedince

- **vědomí kontinuity existence vlastní bytosti**
- pro sebepojetí batolete je charakteristické:
 - a) **chápaní sebe sama jako samostatné bytosti**
 - b) pochopení **trvalosti vlastní existence**
 - c) **zkušenost s její proměnlivostí**
- **decentrace** v poznávání – dítě si uvědomuje, že je **jedním z objektů vnějšího světa**
- **typický způsob uvažování batolete:** obraz v zrcadle 14měs.-2roky, symbolizace vlastní osoby (dítě jako hračka), dokáže pro označení sebe sama použít **slovní znak**
- rozvoj sebepojetí se projevuje i ve vztahu **k osobnímu vlastnictví, které batole považuje za součást sebe sama**
- ve druhé polovině batolecího věku – „můj a tvůj“
- dítě postupně chápe rozdíl mezi „já“ a „ne-já“
- vědomí sebe sama se projevuje i **v samostatném jednání, které je pro dítě důkazem jeho schopností a možností**
- sebepojetí batolete ovlivňuje **vědomí účinku vlastní aktivity** na okolní svět
- 1. **dítě vnímá sebe sama jako bytost, která je schopná samostatně jednat**
- 2. **dítě si potřebuje potvrdit hodnotu svých kompetencí, a tím i sebe sama** (být pochváleno)
- 3. **výkon, který je konkrétním projevem kompetencí dítěte**
- 4. **s rozvojem sebepojetí souvisí rovněž schopnost sebeovládání**
- vývoj dětského sebepojetí ovlivňuje na jedné straně **reálný rozvoj jeho kompetencí a typických znaků**, na druhé straně je důležité **hodnocení jejich významu**, dané reakcemi okolí
- **součástí sebepojetí jsou různé role, které dítě získá** (dítě je tátův rošťák, maminčino zlato,...)

Socializace v batolecím věku

- sociální role, které dítě získá, vyjadřují zároveň jeho hodnocení, ale i očekávání a požadavky jiných lidí

Rozvoj komunikace

- a) schopnost verbálně komunikovat je jedním z **obecných předpokladů emancipace**
 - b) schopnost verbální komunikace je **podmínkou vzniku diferencovanějších sociálních kontaktů**
- potřeba komunikace stimuluje **vznik a rozvoj řečových dovedností**
 - verbální komunikaci charakterizují:
 1. **schopnost něco vyjádřit i sdělit způsobem, který je obecně platný** (lidé v okolí mu lépe rozumějí, a poskytují mu tudíž i četnější a diferencovanější zpětnou vazbu)
 2. **schopnost přijímat informace od někoho jiného** – dítě, které je schopné přijatelně komunikovat, bývá snadněji akceptováno a lépe hodnoceno; to se projeví i posílením jeho pocitu jistoty

- verbální komunikace má dva aspekty:
- **komunikace je interakcí s někým jiným**
- **komunikace je řečí o něčem**

Normy chování

- o **sociálních normách** získá dítě informace na dvou úrovních:
 1. **dítě pozoruje skutečné chování lidí**
 2. **děti získávají informace o vhodném chování především pomocí verbálního sdělení** (rodič zároveň vysvětluje, proč se něco musí nebo nesmí)
- **děti si postupně uvědomují vztah norem k vlastnímu chování a též k chování jiných lidí**
- **a) stanovení pravidel vyhovuje dětské potřebě orientace ve světě**
- **b) pravidla dítěti umožňují lépe diferencovat, jaké chování bude pozitivně akceptováno, a jaké nikoliv**
- **zvládnutí potřebných norem signalizuje reakce dítěte na jejich porušení: takové dítě za svůj čin stydí**
- v rámci batolecího osamostatňování se mění i **způsob regulace vlastního chování**
- **osvojení základních norem a schopnost ovládat svoje chování jsou spojeny s pokračující emancipací**

Učení nápodobou a identifikací

- **nápodoba jako opakování nějakého pozorovaného projevu je jednou z forem učení**
- Piaget: **instinkt konformity, tendence podobat se jiným lidem**
- Rozvoj napodobivého chování shoduje s nástupem **symbolického myšlení**
- **Receptivně-motorická identifikace** – dítě kývne hlavou, protože se kýve lampa
- **Nápodoba je výběrovým, diferencovaným procesem**
- Často bývají napodobování rodiče
- Učení nápodobou umožňuje přejmout **hotový vzorec chování**
- Nápodoba je projevem určité **závislosti na okolí, tendence očekávat řešení od někoho jiného a přejímat je**
- **Nápodoba je pro děti v batolecím věku jedním z dostupných způsobů orientace a adaptace na prostředí**
- Určitým problémem je v batolecím věku **generalizace a diferenciacce napodobovaného chování**
- **Regresivní nápodoba** – kdy dítě dělá to, co jeho mladší sourozenec
- vliv modelu na rozvoj určitých způsobů chování se projevuje nejenom osvojením těchto variant, ale zejména **ve způsobu, jak jsou uplatňovány**
- specifickou variantou napodobování je **identifikace = ztotožnění s někým, potřeby být jako on, a tudíž se chovat stejně jako on**
- a) **tendence k identifikaci souvisí s potřebou malého dítěte neztratit vazbu s citově významnou osobou**

- b) ztotožněním s obdivovanou osobou, která má z jeho hlediska vysokou prestiž, se dítě určitým způsobem podílí na její významnosti
- identifikační fáze následuje po uvolnění ze symbiotické vazby
- specifickou podobou je obranná identifikace s osobou, které se dítě bojí

Role otce, sourozenců a vrstevníků

- vztah s otcem se může stát alternativním zdrojem jistoty a bezpečí, ale i zdrojem stimulace
- a) možnost diferencovat rozličné varianty vztahu a profitovat z jejich rozdílnosti
- b) možnost získat větší pocit jistoty a bezpečí na základě vícečetné citové vazby
- otcové slouží synům jako model mužského chování
- chce, aby se mu Syni nejvíce podobal a aby splnil jeho ambice
- fáze vzájemné identifikace otce a syna
- matky i otcové se dovedou ke svým dětem chovat stejně kompetentně, ale otcové tak mnohem méně často činí
- příčinou je sociální norma, která určuje, aby se dítětem v raném věku zabývala matka
- otcové více stimulují kognitivní vývoj dětí a rozvoj jejich nezávislosti
- matky více stimulují verbalizaci (klidné hry, knížky)
- v tomto věku je významný i vliv sourozenců – mohou sloužit jako alternativní zdroj sociální stimulace
- starší batolata se ke svým mladším sourozencům-kojencům chovají obdobně jako jejich rodiče
- vztah k vrstevníkům bývá zpočátku diferencovaný
- na počátku batolecího věku bývají vrstevníci akceptováni stejným způsobem jako hračky či jiné objekty
- Seifert a Hoffnung zdůrazňují význam kontaktů s vrstevníky jako další alternativní zkušenosti, která usnadňuje emancipaci

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. Vývojová psychologie. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství a dospívání. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

5 PŘEDŠKOLNÍ OBDOBÍ

K zapamatování

- Egocentrismus,
- Fenomenismus
- Magičnost
- Absolutismus

Předškolní období trvá od 3 přibližně do 6 let, přijatelná úroveň komunikace, na druhé straně je myšlení stále prelogické a egocentrické, vázané na subjektivní dojem a aktuální situační kontext

Vývoj poznávacích procesů v předškolním věku

- typický způsob uvažování je **názorné, intuitivní** (Piaget) – málo flexibilní, nepřesné, prelogické
- 1. **egocentrismus** – příklad – dítě si zakrývá rukama oči, když chce, aby jej druzí neviděli
- 2. **fenomenismus** – důraz na určitou, zjevnou podobu světa, event. na takovou představu; odmítá např. sdělení, že velryba není ryba; přetrvávající vazba na přítomnost – **prezentismus**; když něco nějak vypadá, tak to podle jejich názoru také takové musí být – někdo se převlékne za čerta, budou si myslet, že se v něj proměnil – v 5 letech už konkrétního člověka i poznají
- 3. **magičnost** – fantazie
- 4. **absolutismus** – přesvědčení, že každé poznání musí mít definitivní a jednoznačnou platnost; dětská potřeba jistoty
- dítě již dříve pochopilo trvalost existence objektů vnějšího světa, ale dosud si neuvědomuje, že jde o trvalost jejich podstatných znaků
- proměna vnějších znaků vlastní bytosti je často chápána jako proměna identity; dítě se jinak cítí i odlišně chová např. v nějakém převlečení
- příčinou odmítání nového odlišného oblečení, změny účesu apod. může být strach ze ztráty identity
- **předškolní dítě má sice vytvořen nějaký pojem trvalosti jednoho objektu v čase a prostoru, ale nemá vytvořen pojem trvalosti množiny předmětů**
- charakteristická **neschopnost systematické aktivní explorační** - neschopnost syntézy a analýzy
- názorné myšlení může mít charakter manipulace se symboly ve vědomí; je to typ myšlení, který vychází z bezprostředního vztahu mezi vjemem a představou, případně jiným symbolem; protože je vázané na vlastní zkušenost subjektu, zůstává stále ještě do značné míry omezené

- **ulpívá na jednom pohledu subjektu** (př. „Máš bratra?“ dítě: „Ano, mám“ tazatel: „Má tvůj bratr také bratra?“ Dítě: „Ne, nemá.“)
- **ulpívá na jednom stavu, event. jedné vlastnosti objektu** (*chlapec plakal, že táta ostříhal ovce, protože už to nejsou ovečky*)
- příčiny a následky mohou být občas zpřeházené, jednotlivé nezávislé události mohou být kauzálně spojovány, přestože mezi nimi není vůbec žádný vztah – způsob uvažování zvaný **transdukce** (*Piaget*)
- dítě interpretuje realitu tak, aby pro ně byla **srozumitelná a přijatelná**
- tento přístup se u předškoláků projevuje i formou **nepravých lží, tzv. konfabulací**, kdy dítě kombinuje reálné vzpomínky s fantazijními představami (ovlivněnými jak nezralostí, tak aktuálními potřebami a citovým laděním)
- v předškolním věku lze jen velmi těžko oddělit ve vyprávění dítěte vzpomínky od fantazijní produkce
- **fantazie má v tomto období harmonizující význam** – je nezbytná pro citovou a rozumovou rovnováhu
- **asimilace** – pro dítě je zřejmě nejsnazší vyrovnat se s tlakem reality, s nedostatky vlastního myšlení i zkušenosti pomocí fantazie, která má relaxační, emocionálně příznivý účinek
- dětská fantazie se projevuje i **animismem, event. antropomorfismem, a arteficialismem**
- dítě světu lépe rozumí, když mu přiřítá vlastnosti živých bytostí, popřípadě dokonce lidské (*sluníčko jde po obloze*); arteficialistický pohled vysvětluje vnější svět jednoduše: někdo jej udělal (*hvězdy a měsíc někdo dal na oblohu*)
- typickým znakem myšlení předškolních dětí je jeho **útržkovitost, nekoordinovanost a nepropojenost, chybí mu komplexní přístup**
- děti sice už dovedou správně vyřešit mnohé úkoly dílčího charakteru, avšak nedovedou od svých úvah zahrnout více aspektů, znalostí či různorodé pohledy; jejich uvažování je zúžené, zaměřené jen na jednu oblast
- učení je efektivnější, když dospělý postaví problém tak, aby byl pro dítě řešitelný, byť s určitou pomocí
- **zóna proximálního vývoje** (*Vygotsky*) – všechny kognitivní funkce se v vývoji objevují na dvou úrovních:
 1. nejprve jako výsledek interakce s jinými lidmi, od nichž se dítě tento způsob uvažování učí
 2. na základě toho později jako naučená a zvnitřněná funkce
- dospělí mohou různým způsobem usměřňovat a regulovat dětské učení, ale nejefektivnější může být jejich působení v té oblasti, kde je dítě připraveno na specifické vedení pozitivně reagovat
- předškolní dítě vyjadřuje svůj názor na svět **v kresbě, vyprávění nebo ve hře**, v nichž se plně projeví typické znaky dětského myšlení i emočního prožívání; skutečnost je zde zjednodušená; v této podobě uspokojuje dětskou potřebu jednoznačnosti světa, který má požadovanou strukturu a platí v něm jasná pravidla. Takový svět se dítěti jeví bezpečný, lze se v něm snadno orientovat a lze se na něj spolehnout
- **kresba je jednou ze symbolických funkcí, v níž se projevuje tendence zobrazit realitu tak, jak ji dítě chápe**

- protože je kresba pojmána spíše jako vyjádření postoje dítěte k zobrazovanému objektu, mohou v ní **převažovat subjektivně důležité rysy nad jeho reálnou podobou**; na konci předškolního věku se kresbu stále **více podobají skutečnosti – fáze reprezentativní**
- **hra a vyprávění jsou dalším způsobem vyjádření vlastní interpretace reality a postoje k světu** – hra slouží jako prostředek k vyrovnání s realitou, která je pro ně nějak problematická, symbolicky uspokojuje přání; postavy v pohádce jsou buď zlé nebo hodné, zlo je potrestáno, happy end

Chápání prostoru, času a počtu v předškolním věku

Prostor

- **egocentrická perspektiva je charakteristická i pro vnímání prostoru** – přeceňuje velikost nejbližších objektů, zdají se mu velké, podceňuje vzdálenější, poloha nahoře a dole je již správná, vpravo a vlevo nevyzrálé

Čas

- **pojem času se rozvíjí pomalu** – dítě měří čas **prostřednictvím určitých událostí a opakujících se jevů** (v závislosti na egocentrismu a názorovém konkretismu poznávacích procesů) při subjektivním významu
- koncentrace na přítomnost, dítě nespěchá, čas jej obtěžuje, budoucnost neřeší

Počet

- **naučí se chápat počet jako jedno z možných klasifikačních kritérií** – zná názvy čísel, nechápe podstatu číselného pojmu
- **děti se nejprve osvojují obecný pojem změny množství, resp. počtu** – *3leté dítě – kartička s jedním zvířátkem a druhá 5 nebo 6 zvířátek – percepčně odhadne změnu množství, ale nerozezná 5 od 6; 4leté dítě – zvládá*
- **pochopení významu jednotlivých čísel určitou dobu trvá**
- **počítání je ovlivněno fenoménem**, tj. vázaností na aktuální stav situace
- **počet je pro pouze jedním aspektem reality** – *ve svých úvahách respektuje spíše jinou, vizuálně nápadnější/atraktivnější vlastnost; chápe číslo jako vlastnost objektu či množiny objektů*
- **základem je porozumění pořadí** – pochopení pojmů méně a více dítě je schopné pochopit, že číslo, které je v číselné řadě dříve, je menší než to, které následuje později (4-5leté dítě)

Vývoj verbálních schopností v předškolním věku

- otázky typu „proč“
- děti se učí mluvit prostřednictvím **nápodoby verbálního projevu dospělých lidí** (případně starších dětí), s nimiž žijí a komunikují; avšak **nápodoba řeči má selektivní charakter** – naučí se to, čemu svým způsobem rozumí
- nápodobou se učí i **gramatická pravidla** – ale v jejich projevech se objevují mnohé **nepřesnosti a agramatismy**
- **v průběhu vývoje se nejprve diferencují různé řečové funkce a teprve mnohem později, v souvislosti s jejich zaměřením, se začne měnit i jejich struktura**

- **egocentrická řeč** – expresivní – dítě bez ohledu na potenciální posluchače vyjadřuje slovně své pocity; regulační – dítě řídí slovními pokyny své vlastní jednání (*ted' nemůžu papat bonbonek, maminka by se zlobila*); egoc. řeč je **prostředkem myšlení**

Rozvoj dětské identity v předškolním věku

- **rozvoj poznávacích procesů ovlivňuje i sebepojetí**
- v předškolním věku začínají chápat sebe sama jako subjekt = vznik vědomí vlastní identity
- **tělové schéma** (obraz vlastního těla) má vizuální charakter
- fenomenismus se projevuje **preferencí nápadných či subjektivně vyznaných znaků**
- **sebehodnocení** je vzhledem k citové a rozumové nezralosti dětí předškolního věku stále jednoznačně **závislé na názoru jiných osob, zejména rodičů** (*rodiče je ovlivňují emočně – svou citovou vřelostí; svými požadavky a spokojeností s mírou jejich naplnění; svým chováním a zejména verbálním vyjádřením svého názoru na dítě*)
- **přejímá názor dospělých na sebe sama nekriticky, tak jak je mu prezentován**
- **sice o sobě také uvažuje, ale svým způsobem** – egocentricky, kdy si potvrzuje vlastní významnosti; magičností uvažování – zkreslení skutečnosti
- **nezralost sebepojetí = majetnické sklony, nekritičnost a důraz na sebe sama, sklon k vychloubání**
- **ztotožnění s rodiči slouží jako obohacení dětské identity**, posiluje jeho sebevědomí
- **osobní teritorium** – lidé, k nimž má nějaký vztah; věci, kt. mu patří; protředí, v němž žije
- důležitou složkou dětské identity je vlastnictví – *moje maminka, můj pes* – moje je součástí já
- **součástí identity jsou i všechny soc. role, které má** – žák MŠ, kámoš ve skupině
- **gender role** – jejíž vymezení se diferencuje právě v tomto věku

Identifikace s mužskou a ženskou rolí

- rozdíl obsahu mužské a ženské role není dán jen biologicky, ale má i své **sociální vymezení – vycházející ze stereotypů společnosti jako jsou soc. očekávání** (chování, oblékání); stereotyp chlapce – nezávislost, soutěživost, síla a dominance a holčičky – laskavost, empatie, citovost
- **uvědomují si rozdíl obou pohlaví – znají obsahy obou rolí**
- **pokračuje proces diferenciaci těchto rolí**
- **podmiňování** – rodičovské postoje a očekávání posilují chování určitého typu, dítě je za ně pozitivně hodnoceno, což přispívá k lepšímu naučení; **učení nápodobou, resp. identifikací** – napodobují takové chování, kt. vidí u rodiče, staršího sourozence,

- ve 4 letech už vědí, že jejich pohlavní identita je trvalým znakem a že se nikdy nezmění
- přijetí mužské či ženské identity se projevuje i **postupnou diferenciací dětské hry** – chlapci se ve hře chovají agresivněji, větší fyz. aktivita, hrubší hra, dominance, holčičky submisivnější, bázlivější, lepší sebekontrola, větší respekt k soc. normám

Socializace dítěte předškolního věku

- období předškolního věku je označováno jako **věk iniciativy, jehož hlavní potřebou je aktivita**
- **nové regulační kompetence** – dítě už není ovládáno aktuálními podněty

Normy chování

- prezentováno uznávanými autoritami, přijme jakékoli normy, kt. není schopné kritizovat = **fáze heteronomné**
- Piagetova teorie:
 - a) způsob osvojování norem, interpretace jejich významu a jejich vliv na dětské chování závisí na **úrovni poznávacích procesů**
 - b) dítě je k dodržování norem **motivováno systémem odměn a trestů**, tj. pozitivním a negativním hodnocením = **fáze premortální**
- normy usnadňují orientaci v soc. prostředí – důležité pro rozvoj vlastní ID
- další vývojový stupeň – **pocit viny dítěte za nežádoucí chování** = tzn. **dítě začíná akceptovat určitá omezení jako bezvýhradně platná a samo pociťuje jejich porušení jako nepříjemné** (počátek rozvoje dětského svědomí)
- podle Eriksona je pro vývoj předškl. dítěte významný potenciální **konflikt mezi vlastní aktivitou a pocity viny**
- Říčan mluví o **zvýšené citlivosti svědomí předškl. dětí**
- Charakteristiky svědomí předškl. dítěte (**autoregulační mechanismus**):
 1. **typická vazba na konkrétní situaci, na určitý čin**
 2. **chápe normy poněkud stereotypně a rigidně**
 3. **chápe normy egocentricky** – interpretuje je individuálně specifickým způsobem, jak jim právě vyhovuje
- **normy chování, které tvoří racionální základ autoregulačního systému, se dítě učí především ve své rodině**

Rozvoj sociálních dovedností

- **jedním z předpokladů pro rozvoj prosociálního chování je uspokojení dětské potřeby jistoty a bezpečí**
- **rozvoj prosoc. chování je závislý na dosažené úrovni kognitivních kompetencí**
- **prosoc. chování je ovšem také výsledkem soc. učení** – nápodobou, potřeba vhodného modelu
- umí projevit empatii
- mají zúženou citlivost pouze k některým emočním prožitkům druhých lidí

- nedovedou se distancovat od příliš intenzivních emočních projevů, dítě nakonec takové emoci podlehne, sdílí ji a není schopné nic jiného dělat
- **altruismu** se dítě učí především na úrovni **primárně symetrických vztahů**
- rozvoj prosoc. chování je spojen s **kontrolou a ovládním agresivních tendencí**
- při hodnocení agresivního chování předšk. dětí je třeba vzít v úvahu zejména:
 - **motivaci** k takovému jednání, event. Návyk chovat se tímto způsobem
 - **schopnost dítěte pochopit negativní důsledky jednání**
 - **schopnost dítěte chování ovládat**
- i v případě agresivního chování hraje roli jak dispozice, tak soc. učení
- v klasických pohádkách je agresivita usměrněna ve prospěch dobra, v moderních akčňácích nic takového nefunguje

Význam rodiny pro psychický vývoj předškolního dítěte

- rodiče jsou pro předšk. dítě **emocionálně významnou autoritou**
- představují **ideál**, s nímž se dítě identifikuje
- dítě v tomto věku přisuzuje rodičům všemohoucnost, onnipotenci
- Erikson toto období charakterizuje jako **období anticipace rolí** – učí se na symbolické úrovni role, kt. by měl v budoucnosti získat
- **Předšk. dítě není schopné pochopit příčinu rozvodu, protože tento problém nahlíží egocentricky – mohou se i považovat za viníky**
- Pokud z rodiny odejde jeden rodič (většinou otec), **chybí také model osobně významné mužské, event. ženské role**
- Typickou skupinou jsou **chlapci-jedináčci, vyrůstající pouze s rozvedenou matkou**
- Chlapci, kteří neměli možnost identifikace s mužským vzorem, neměli ani typicky chlapecké zájmy a projevy; pro své vrstevníky nebyli příliš atraktivní, chlapci si je nevybírali jako parťáky
- **Syndrom maminčin mazánek** – riziko takového modelu je již před 5. rokem

Vvrstevnické vztahy a role

- v předšk. věku se **uvolňuje vázanost na rodinu a postupně i vázanost na dospělé**
- vztahy s vrstevníky se liší od vztahu s dospělými:
- jde o **symetrický vztah** – partneři jsou si rovni
- vztah s vrstevníkem poskytuje mnohem **méně jistoty** než vztah s dospělým

Vztahy se sourozenci

- sourozenecké vztahy jsou ovlivněny věkem a vývojovou úrovní dětí, v předšk. věku mají dost často ambivalentní charakter
- vzájemný vztah sourozenců závisí ve značné míře na postoji rodičů

Vztahy ke kamarádům

- trend „volby dvojníka“ – shoda v oblasti vnějších znaků a projevů, dítě má potřebu sdílení činnosti
- významným kritériem volby kamaráda je **pohlaví**
- **zevnějšek dítěte** – co je hezké je i dobré /důkaz rigidity myšlení/
- soc. atraktivitu zvyšuje **vlastnictví zajímavého předmětu** – jedinec nenaučí, že lze vlastní prestiž zvýšit prostřednictvím vlastnictvím něčeho žádoucího, co jiní nemají
- **chování** – populárnější děti jsou lépe naladěny, soc. zdatnější, respektují pravidla hry, kamarádství je příjemné
- kamarádství jsou značně povrchní a proměnlivá
- důležité je **sebeprosazení** – kdy se dítě prosazuje jen ve skupině vrstevníků
- ve vrstevnické skupině postupně dochází k **diferenciaci a specifikaci soc. rolí**
- v dětské skupině se rozvíjí **schopnost soupeřit i spolupracovat**
- **význam soupeřivé role jako způsob soc. únosné transformace agresivity (Říčan)**
- **role soupeře je snazší a atraktivnější; role spolupracovníka je obtížnější, vyžaduje spoluúčast zralejších mechanismů**
- pro děti se syndromem hyperaktivity, kt. nerozlišují různé soc. role a chovají se všude stejně: familiárně a vlezle – negativní diferenciování role

Komunikace v předškolním věku

- přibližně od 4 let začínají být děti schopné **diferencovat způsob komunikace** s ohledem na možnosti svého komunikačního partnera
- v komunikaci s dospělými např. používají zdvořilejší způsob vyjádření nebo se vyhýbají nežádoucím slovním výrazům
- ve vztahu s vrstevníky se děti vyjadřují přímo
- **v komunikaci je zřejmý egocentrismus** – v popisu věcí se nezminí o různých detailech, o kterých předpokládá, že je posluchač musí vědět
- konverzace je typická **obtížemi v koordinaci všech dílčích dovedností, kt. jsou pro komunikaci potřebné** – dovednost věnovat pozornost sdělení druhé osoby, brát v úvahu její pohled na věc a její úroveň znalostí či přizpůsobit vlastní sdělení situaci
- **formální nedostatky** – patlavost, nezralost motoriky v oblasti mluvidel

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepečení.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

6 ŠKOLNÍ OBDOBÍ

K zapamatování

- Školní zralost
- Školní připravenost
- Dělení školního věku

Nástup do školy je důležitým sociálním mezníkem. Role žáka není výběrová – jenom dosažení věku a odpovídající vývojové úrovně – obecně chápána jako potvrzení normality dítěte. Role žáka zatím přesnější náplň nemá – jen na symbolické úrovni. Role žáka je teprve ve stadiu očekávání, lokalizovaného do budoucnosti, a proto nemá větší subjektivní význam. Hodnota role žáka závisí na názorech a postojích rodičů. Rodiče chápou školu především jako místo učení, resp. výkonu, který potvrzuje pozitivní efekt učení. Škola dítě rozvíjí i v oblasti socializace. Ve věku 6-7 let dochází k různým vývojovým změnám. Kompetence k přijatelnému zvládnutí školních požadavků – školní zralost, školní připravenost

Školní zralost

Zrání organismu dítěte, především jeho CNS, se projevuje změnou celkové reaktivity, zvýšením stability a odolnosti vůči zátěži, projevuje se větší dráždivostí, emoční labilitou a snadnější unavitelností. Dostatečná zralost umožňuje lepší využití dětských schopností díky kvalitnější koncentraci pozornosti. Zralost CNS je také předpokladem přijatelné adaptace na školní režim.

- zrání CNS pozitivně ovlivňuje **lateralizaci ruky, motorické i senzomotorické koordinace a manuální zručnosti**

- **jakákoli nápadnější neobratnost dítě sociálně znevýhodňuje**

- zrání CNS je předpokladem k rozvoji **zrakového a sluchového vnímání**

* **zrak - schopnost vidění na blízko, vizuální diferenciaci, lépe rozlišují tvar nebo počet, rozlišují směr; dozrávání mozku ovlivňuje rozvoj vizuální integrace – nelpí na jednom detailu; zralost očních pohybů**

* **sluch – rozvíjí se rychleji než zraková percepce; schopnost sluchové diferenciaci dozrává v průměru 6,5 roku; pro úspěšnost ve škole je potřebná koordinace činnosti obou hemisfér**

- **schopnost uvažovat na úrovni konkrétních logických operací** - opuštění egocentrismu, fantazie, aktuálních pocitů a potřeb, prelogického myšlení

- **pro emočně nezralé dítě nemá role školáka dostatečnou motivační sílu, protože je subjektivně příliš zatěžující**

Celkový vývoj autoregulačních procesů směřuje od emocionální regulace k vyšší formě, kt. je založena na vůli a spojena s vědomím povinnosti – obecněji platného cíle

Školní připravenost

- souhrn předpokladů, nezbytných pro úspěšné zvládnutí všech nároků školy
- **hodnota a smysl školního vzdělání:** reprezentant obecných hodnot majoritní společnosti, pro rodiče má školní vzdělání určitou hodnotu, kt. se projeví v jejich postoji ke škole; škola se proto může stát místem konfrontace rozdílného hodnotového systému rodiny a společnosti; pokud dítě nechápe smysl šk. vzdělání, stává se pro ně škola zbytečnou povinností, kt. respektuje pouze formálně; hodnoty a strategie chování, kt. si dítě v předšk. věku osvojilo, jsou ovlivněny sociokulturní úrovní rodiny; **sociokulturní handicap** – nedostatek bazální kulturní zkušenosti; způsob komunikace, kt. v rodině považuje – *např. někteří rodiče považují školu za nepřátelské prostředí, kt. chce po nich nedosažitelné věci*
- **sociální připravenost:** školsky připravené dítě by mělo umět **rozlišovat různé role a diferencovat chování, kt. je s nimi spojeno;** školsky nepřipravené dítě **nechápe rozdílnost jednotlivých rolí: role žáka jako podřízené bytosti a role učitele jako autority; úroveň verbální komunikace;** jakýkoli nedostatek nebo porucha řeči zhoršuje pozici dítěte ve třídě; další podmínkou je dobrá znalost jazyka a respektovat běžné normy chování, toto stádium je „hodného dítěte“, kt. chce naplnit očekávání a všem soc. vyhovět

Dělení školního věku

1. **raný školní věk** – 6-7 do 8-9 let
2. **střední školní věk** – 8-9 do 11-12 let
3. **starší školní věk** – do 15 let – pubescence

Rozvoj poznávacích procesů v mladším a středním školním věku

- **fáze konkrétních logických operací:** respektování základních zákonů logiky a konkrétní reality
- proto jim pomáhají názorné pomůcky a možnost ověřit si výklad učitele prakticky
- kognitivní revoluce – začínají uvažovat logicky a respektují objektivní skutečnost

Decentrace

- dítě není omezeno subjektivním pohledem, dovede posuzovat skutečnost podle více hledisek
- **klasifikace třídění** – kostky podle 2 znal – tvar a barva
- **zahrnutí neboli inkluze** – učí se rozlišovat nadřazenou třídu
- **žazení objektů podle nějakého kritéria, resp. více kritérií, tj. podle nějakého pravidla**

Konzervace

- **trvalost podstaty určitého objektu či množiny objektů, přestože se jejich vnější vzhled mění**
- **změna zjevných znaků neznamená změnu podstaty**

- **konkrétní logické operace jsou charakteristické schopností akceptovat proměnlivost jako základní vlastnost reality – fáze postupného hledání a vytváření rovnováhy světa k chápání pohyblivé rovnováhy tohoto světa**
- tři způsoby argumentace:
 - a) **reverzibilita** – voda ve sklenici odlišného tvaru dosahuje do jiné úrovně, dítě vám napoví, že *můžeme vodu zase nalít zpátky a bude jí stejně jako předtím*
 - b) **stejnost** – dítě ví, že *je to pořád stejná voda*
 - c) **kompence** – dítě argumentuje tím, že sklenička je širší, a proto voda dosahuje nižší, než když byla v užší skleničce, kdy dosahovala výš
- **ještě nedovede přenést zkušenost z jedné oblasti do druhé** – postupně se učí chápat trvalost různých dimenzí

Reverzibilita

- významným znakem logického myšlení je pochopení **vratnosti, tj. reverzibility různých proměn** – když něčeho ubereme, situace se změní
 - a) **inverze** – $X - A = Y$, pak $Y + A = X$
 - b) **reciprocita** – jestliže je dům podstatné jméno, jako příklad podstatného jména můžeme uvést slovo dům
- **změna způsobu manipulace se znaky a symboly** – umí členit slovo na hlásky a slabiky
- **schopnost manipulovat s číselnými pojmy – pochopení trvalosti počtu**
- **Piaget – pojem čísla lze vysvětlit jako syntézu řazení a inkluze** (pochopení skutečnosti, že vyšší číslo následuje po nižším a vždycky v sobě zahrnuje tato nižší čísla)
- **Schopnost užívat různé konkrétní logické operace pozitivně ovlivňuje chápání času** – existence kalendáře, vědí, že je čas nevratný
- **úvahy o jiných lidech**
- dokáže odhadnout, jak se jeho chování jeví jiným lidem; změna představy o kauzalitě, panující v okolním světě; mají tendenci hledat za všech okolností nějakou, pokud možno jednoznačnou příčinu; náhoda pro ně znamená znehodnocení daných pravidel, a proto působí jako zdroj nejistoty
- **období střízlivého realismu** – dítě akceptuje skutečnost jako danost
- **logické operace se rozvíjejí učením, především v rámci výuky:**
 1. výuka se zaměřuje na **chápání souvislostí a vztahů;**
 2. **na schopnost volit určitý způsob řešení problémů a používat určitá pravidla – strategické uvažování**
 - a) do vedou se soustředit na **detaily a na jejich vzájemné vztahy**
 - b) dovedou si **potřebné informace opakovat**
 - c) **při řešení problému využívá myšlenkových operací, hledá základní princip úlohy, kterou má řešit**
- **typy učení:**
 - a) **učení pokusem a omylem**
 - b) **logické odvození, usuzování na správné řešení na základě předchozí zkušenosti** (tj. dedukce)
 - c) **učení nápodobou**

- rozvíjí se určitý kognitivní styl, určitý způsob uvažování: **konvergentní myšlení** hledá jednu správnou odpověď na daný problém a **divergentní myšlení** lze použít v případě problému, který má více, resp. neomezený počet, možných řešení (*toto myšlení není školou moc posilováno*)
- **osobní kognitivní styl, v němž rozlišujeme tempo a přednost řešení – reflektivní styl** (*pomalejší, přesnější*), **impulzivní styl** (*rychlejší, méně přesný*)
- **metagonice** – schopnost uvažovat o vlastním poznávání – vedomost o vlastním poznávání, má dvě složky:
 - a) **sebeocení a zhodnocení svých vlastních znalostí a kompetencí**
 - b) **ocenění vhodnosti určité strategie pro řešení určitého problému**

Socializace dítěte školního věku

Role školáka není výběrová, dítě ji získá automaticky, bez ohledu na vlastní přání – každé dítě zaujímá svůj specifický postoj, který je dán mírou identifikace s touto rolí a mírou sociální prestiže. Role žáka zahrnuje dvě dílčí role:

- a) **podřízená role žáka** – významná zkušenost, která ovlivní rozvoj sebehodnocení dítěte a volbu jeho dalších životních cílů; společnost si vytváří určitou normu žáka
- b) **souřadná role spolužáka** – ovlivní budoucí strategie chování a neformální soc. vztahy

Komunikace

- schopnost diferenciacce komunikačního stylu vyplývá ze sociální zkušenosti
 - a) stále se vyhraňuje **specifický způsob komunikace dětské skupiny**
 - b) **komunikace žáka s učitelem má přesně stanovená pravidla**

1. Normy a pravidla chování

- dítě si musí osvojit **pravidla, která určují jeho chování ve škole**
- jsou schopné diferencovat různé normativní systémy a vzhledem k tomu se v různých situacích i jinak chovat
- **rovnostářský fanatismus** – naprostá nivelizace (*vyrovnání*) nároků
- ve středním školním věku si dětská skupina vytvoří svoje vlastní **normy**

Škola. Role žáka přináší dítěti vyšší sociální prestiž – přináší také různé zátěžové situace. Nástup do školy je spojen s nutností osamostatnění, přijetí zodpovědnosti za vlastní jednání a jeho následky – musí se vzdát egocentrismu. Vazba na učitele posiluje pocit jistoty a bezpečí. Motivace k plnění norem, které potlačují individuální potřeby, zůstává individuálně emocionální, je spojena s osobním vztahem k učiteli.

- **hodnocení rodiny** – je nejvýznamnější, ale bývá méně kritická a více emocionální
- **hodnocení ve škole a v dětské skupině** je kritičtější a často také tvrdší
- škola spoluurčuje další vývoj školáka nabídkou určité **perspektivy**
- *Erikson* – školní období je **fází pýle a snaživosti**
- **Dítě potřebuje dosáhnout společenského uznání, potřebuje být druhými akceptováno i oceňováno**
- **Vzrůstá potřeba ověřit si svoje schopnosti a možnosti**

- **Z hlediska dlouhodobé perspektivy se stává základem sebehodnocení**
- Subjektivní pocity zátěže, je užitečný, neboť u dítěte stimuluje **rozvoj strategií, jak se s problémy vyrovnávat**
- Ocenění dospělých se vztahuje k různým dětským potřebám: **potřeba citové jistoty** jako důkaz emoční akceptace, **potřeba pozitivního hodnocení** – ocenění dobrého výkonu, úspěch posiluje sebedůvěru; **potřeba orientace**
- **Jestliže dobrý výkon není oceňován nebo chybí citově vyznaná osoba, která by jej ocenila, nebude mít žádný význam ani pro dítě samé**

Role spolužáka a její socializační význam v mladším školním věku

- adaptace na školu zahrnuje také **zvládnutí role spolužáka**
- v této době mají spolužáci menší subjektivní význam než učitel, od středního školního věku je tomu naopak
- Třída je **referenční skupinou, která slouží ke srovnávání výkonu i ostatních dětských projevů** – *pochopit svou vlastní pozici ve třídě nedokáže i proto, že ještě dobře nechápe pojem řadové číslovky a stupňování adjektiv*
- třída je z pohledu malého školáka subjektivně **příliš velkou skupinou dětí obého pohlaví, mezi nimiž zpočátku nediferencuje**
- **zevnějšek** – oblečení má důležitý soc. význam
- chování dětí při vyučování a mimo ně je posuzováno podle jiných norem – **pro dětskou skupinu jsou významnější projevy dítěte mimo vyučování**
- důležitý je názor učitele na jednotlivé spolužáky
- třída je sociální skupinou, která **významně ovlivňuje socializační vývoj školáka** – procvičuje si různé formy soupeření, ale i způsoby spolupráce, diferenciaci a hierarchizace rolí

Rodina. Příslušnost k rodině je součástí identity mladšího školáka. Otec i matka jsou naprosto samozřejmou součástí rodiny jako jedné z významných složek světa dítěte. Rodiče uspokojují celou řadu psychických potřeb školáka:

- rodiče saturují potřebu smysluplného učení** – „*chci se stát takovým člověkem jako je můj otec nebo moje matka*“ – jsou jednoznačná autorita, jejíž rozhodnutí dítě přijímá
- rodiče se stali samozřejmým **zdrojem jistoty a bezpečí**
- mohou významným způsobem ovlivnit uspokojování **potřeby seberealizace**
- představují určitý **model pro budoucnost**
 - mají ve své roli **automaticky zakotvenou formální autoritu, kterou dítě v tomto věku ještě bez výhrad akceptuje**
 - v rodině školáka se zafixovala určitá **konstelace rolí**
 - **role žáka může změnit i jeho roli v rodině**
 - **role žáka má pro rodinu obdobný význam: je to profesní role dětského věku**

Matka. Role matky neprochází žádnou výraznou změnou. Role otce může procházet větší změnou. Dítě se odpoutává od matky, otec představuje jinou alternativu bezpečného vztahu. Může sloužit dětem jako zdroj informací a zkušeností, které jim matka neposkytne.

1. **představuje jinou autoritu než matka** – bývají sváteční autoritou

2. je významným **modelem mužské role – chlapec se učí na úrovni nápodoby, resp. pomocí identifikace s otcem, ale i v interakci s ním**; pro další rozvoj vztahu otce a syna jsou důležité **představy a očekávání, která má otec ke svému synovi**; pokud matka otce akceptuje a pozitivně hodnotí, potvrzuje tím dítěti jeho hodnotu, resp. i obecnou hodnotu mužské role
3. **interakce mezi otcem a matkou slouží dětem jako model vzájemného vztahu mezi mužem a ženou**

Rozpadající se rodina. Rozvodem ztrácejí děti jistotu existence rodinného zázemí; atmosféra otcovy nepřítomnosti; v rodině chybí model mužské role; rozpad rodiny se obvykle projevuje i ve vztahu ke škole

Význam sourozenců pro dítě školního věku. Sourozenec je stabilní součástí života dítěte; soužití se sourozencem je specifickou socializační zkušeností. Pořadí narození zvyšuje pravděpodobnost rozvoje určitých osobnostních rysů a způsobů chování: nejstarší dítě získá zpravidla dominantní pozici, nejmladší dítě má sice ke všem podřízené, ale jinak privilegované postavení. Specifickou životní situací je role jedináčka – nemusí potlačovat přirozené egocentrické tendence, může být v extrémní situaci – pozitivní a negativní – rodičovský pár má jedno dítě, protože o další nestál – menší citová vřelost; nebo může být privilegovaným dítětem s vysokou pozitivní hodnotou

- z hlediska nároků na školní úspěšnost může mít každá sourozenecká role jiný význam a mohou s ní souviset odlišná rizika
- rodiče dvou a více dětí mohou srovnávat
- srovnávání je diferenciováno v závislosti na pohlaví dětí, jejich věku a pořadí
- od nejstaršího dítěte se zpravidla očekává víc než od mladších, kteří toho zatím reálně méně umí
- mladší dítě je automaticky srovnáváno se starším sourozencem a manipulováno do nějak komplementární pozice
- mladší, event. nejmladší dítě, **může být více tolerováno**
- ve skupině tří sourozenců – je prostřední dítě charakteristické svou nenápadností, nevyhraněností či nevýznamností
- rodiče jedináčků mívají na dítě nepřiměřené nároky a mají tendenci je přetěžovat; úzkostné vedení a silný emoční vztah

Vliv médií. Televize, film a video jsou především vizuální média – vizuálně prezentovaný příběh se více podobá realitě a dítě jej také spíše jako skutečný vnímá; televize a film patří mezi konzumní, pasivní zábavy. Oproti tomu **čtení je jednoznačně aktivní způsob přijímání určité informace** – příběh lze podle vlastních představ dotvářet; ve vztahu ke čtení se uplatňuje učení nápodobu, děti budou spíše volit takovou variantu, která je běžná v jejich rodině; socializační prostředky, protože prezentují určité modely chování. Mediální příběhy mohou být odlišně vnímány a interpretovány:

1. dítě se identifikuje s postavami, které se mu nějakým způsobem podobají a připomínají mu jeho vlastní život
2. dítě se identifikuje s ideálem, což mu umožňuje alespoň symbolicky dosáhnout něčeho, co ve skutečnosti dostupné není

3. dítě může mít potřebu identifikace s negativně hodnocenou postavou, která přestupuje normy
- pořady obsahující násilí jsou nejvíce ohrožující pro děti školního věku, tj. do 12let – nedovedou odlišit reálnou a symbolickou rovinu, zejména v příběhu, který reálně vypadá
 - modelovou agresí mediálních pořadů jsou snadněji ovlivněni chlapci
 - násilí bývá v médiích prezentováno jako integrální součást lidského života – že jde o běžnou a normální záležitost, co je časté, jeví se normální

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

K zapamatování

- Role žáka středního věku
- Optimismus
- Příprava na partnerství a rodičovství

Doba vyrovnané konsolidace, citová vyrovnanost (Erikson). Freud – fáze latence (klidový stav) – doba klidu a pohody; Dítě se plynule rozvíjí, fáze přípravy na další, vývojově dynamičtější období dospívání. Je realistické, extravertované, obrácené ke světu, optimista – má sklon interpretovat veškeré dění spíše pozitivním způsobem.

Role žáka ve středním školním věku

- **role žáka získává postupně jiný význam**
- jeho názor je **stabilnější a méně ovlivnitelný okamžitým výsledkem či situací**
- jakmile se dítě adaptuje, **mění se i jeho postoj k učiteli**

Význam vrstevníků pro dítě středního školního věku

- nejvýznamnější potřeby kontaktu s vrstevníky
- **identifikace s vrstevnickou skupinou je jedním z mezníků socializace**
- * vrstevníci uspokojují mnohé potřeby – potřeba citové jistoty a bezpečí
- * potřeba učení, rozvoje určitých zkušeností a dovedností, učení ve skupině vrstevníků zahrnuje zejména různé sociální kompetence; dětská skupina si vytváří vlastní normy chování; důležitou normou je požadavek férovosti a spravedlnosti, která má až charakter nivelizace, kolem 10. roku přestávají děti žalovat, napomáhá i rozvoji poznávacích procesů
- * potřeba seberealizace může být uspokojována lépe ve vrstevnické skupině než v asymetrických vztazích s dospělými
- vrstevnická skupina se obvykle vytváří na základě **snadnosti vzájemného kontaktu**
- 1. děti kladou důraz na společně sdílené aktivity, ale i na schopnost vzájemné solidarity a pomoci**
- 2. jsou preferovány stejně staré děti, které dosahují obdobné vývojové úrovně**
- 3. potřeba identifikace se skupinou dětí stejného pohlaví** – tato tendence souvisí s dalším rozvojem mužské a ženské role; **chlapci a dívky si plně uvědomují svou mužskou či ženskou roli** a všechny rozdíly, které z ní vyplývají nejen na biologické, ale i na soc. úrovni; dívčí a chlapecké skupiny se liší nejenom v zájmovém zaměření, ale i velikostí skupiny, typem převažujících vztahů a způsobem komunikace; objevuje se *šikana*; hlavním smyslem společné aktivity je potvrzení kompetencí a významu skupiny; skupina dětí středního školního věku vyžaduje od svých členů konformitu a za to jim

poskytuje pocit jistoty, sounáležitosti a prestiže. **Děti středního školního věku hodnotí svoje vrstevníky podle zjevných projevů, ve vztahu k očekávání, ale i podle toho, zda jsou jim jejich projevy příjemné, či nikoliv.** Populární děti bývají sociálně zdatné; dovedou ostatním dětem imponovat svými schopnostmi a bez problémů stačí v běžných skupinových aktivitách. Nepopulárními se stávají děti, které jsou ostatním nějak nepříjemné, ruší je a nestačí jejich požadavkům (odlišný mentální vývoj, nedostatečná nebo odlišná zkušenost, citové problémy, zvýšená úzkostnost, reagovat strachem,...; snaží se získat přízeň kamarádů jakýmkoli způsobem – vnucování, uplácení, šaškování; podřadná role; zkreslování skutečnosti, hledají ochranu u autority).

Střední školní věk jako doba přípravy na partnerství a rodičovství

- souvislost rozvoje mužské či ženské role a počátečních projevů rodičovského chování
- první projevy chování, které lze označit jako rodičovské
- vrozená dispozice k rozvoji rodičovského, pečovatelského chování nestačí, je k němu třeba i specifické stimulace, pro přípravu na partnerskou i rodičovskou roli jsou důležité určité zkušenosti: kontakt s dětmi na nejrůznější vývojové úrovni, kontakty s dospělými, kteří jsou modelem pro různé role

Význam zvířat pro psychický vývoj dětí školního věku

- potřeba stimulace a učení – kontakt se zvířetem rozvíjí schopnost neverbální komunikace, ve vztahu se zvířaty se rozvíjí i empatie, přináší mu zkušenosti s přirozenými projevy života, jako je rození a umírání, potřeba pečovatelského chování
- potřeba sociálního kontaktu, zvíře se stává náhradním prostředkem či pomocníkem v uspokojení touhy po soc. kontaktu
- potřeba citové jistoty a bezpečí, potřeba být někým akceptován
- vlastnosti jsou pro děti jako *lepší lidé*, vlastnosti, které uváděly, jim právě chyběly u rodičů – pes jim poskytuje citové zázemí a podporu, kterou měli poskytnout rodiče, pes pro ně má vždycky čas, je rád, že je vidí, nemá nikdy špatnou náladu, bere je takové, jaké jsou, je spolehlivý, nekritizuje
- pes je uváděn jako jediná bytost, které je možné svěřit se bez rizika, že by dítě mohlo být potrestáno nebo zesměšněno, 74% dětí věří, že jim pes rozumí; má přínos v soc. oblasti, příchod zvířete do rodiny může vést ke zvýšení její koheze, ale není řešení už tak v rozpadlých rodinách

Identita dítěte středního školního věku

- identita je subjektivní obraz vlastní osobnosti

1. dětská identita vyplývá **ze zkušenosti se sebou samým**

2. je významným způsobem spoluurčována **názory, postoji a hodnocením jiných lidí**

a) emoční přijetí jako projev pozitivního citového vztahu – prožitek citové akceptace dodává dítěti sebedůvěru a podporuje jeho sebeúctu

b) racionální hodnocení

3. významnou informací jsou i znalosti o jiných lidech, s nimiž se dítě srovnává

- dětská identita je rovněž určena příslušností k nějaké soc. skupině:

a) nejvýznamnější je **rodinná identita**

b) nabývá na významu **identita daná příslušností k nějaké vrstevnické skupině**

- **vědomí stability vlastní identity** – 8leté dítě ví, že zůstane stále stejným člověkem i v budoucnosti, přestože se mnohé jeho vlastnosti a kompetence změní

- **vědomí originality vlastní identity**

- **dítě se už dovede posuzovat z více hledisek, decentrovaně**

- schopnost komplexního hodnocení se zatím vztahuje jen na **zjevné vlastnosti a projevy**

- potřeba dosáhnout pozitivního sebehodnocení a sebeúcty vede postupně k vytvoření jakési **ideální identity, která by byla vysoce ceněna, a proto by bylo dobré, aby o ni dítě usilovalo**

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

K zapamatování

- Tělesná proměna a její subjektivní význam
 - Proměna prožívání
 - Socializace v pubescenci
 - Rozvoj identity pubescenta
-
- **období dospívání:** od 11letých do 20let – první část od 11-15 pubescence
 - *Freud* – **genitální stádium** – nové oživení sexuálního pudu
 - *Freudová* – dobu dospívání považuje za významnější než její otec; růst pudových tendencí a následným narušením osobnostní rovnováhy (tj. rovnováhy mezi id a egem); objevují se dva obranné mechanismy, které pomáhají problémy dospívání kompenzovat, intelektualizace a asketismus, intelektualizace transformuje sexuální puzení na jinou úroveň energie, která vede k intelektuální aktivitě; asketismus znamená nadměrnou sebekontrolu a potlačení pudových tendencí, aniž jsou nahrazeny něčím jiným
 - *Erikson* – **hledání vlastní identity, bojem s nejistotou a pochybnostmi o sobě samém, o své pozici ve společnosti**
 - Pubescence je důležitý biologický mezník
 - Období ukončení povinné školní docházky a volba dalšího profesního směřování v 15letech
 - Ztráta starých jistot a potřeba nových stabilizace
 - Potřeba přijatelné pozice ve světě – svoji pozici si musí nějak vydobýt
 - Jedním z úkolů puberty je **dosažení nové přijatelné pozice, a tím potvrzení určité jistoty**

Tělesná proměna a její subjektivní význam

- změna dětského těla je tudíž zcela samozřejmě doprovázena i změnou chování lidí, s nimiž je pubescent v kontaktu
- jestliže je z chování lidí, s nimiž se setkává, vyplývá, že změna má spíše negativní význam, zhorší se i jeho sebehodnocení
- **pokud je tělesné zrání rychlejší než psychické, duševně infantilní jedinec není vždycky schopen přijatelným způsobem je zvládnout – reakce značně vyspělé dívky, která si velice volně svetr, aby zakryla prsa**
- **ranější dospívání chlapců nebývá tak zatěžující jako předčasné tělesné dospívání dívek**
- **odlišnost tělesných změn, které dospívání přináší jednomu či druhému pohlaví**

- a) vyšší postava u chlapce je sociálně akceptována i dospělými, ve společnosti vrstevníků je vysloveně výhodná, představuje šanci na lepší soc. status
- b) sekundární pohlavní znaky děvčat jsou **nápadnější a bývají dospělými chápány jako signál významnější, kvalitativní změny** – tělesná proměna chlapců se jeví jako růst a zesílení, změna kvantity, negativní hodnocení nadměrné vyspělosti - mají strach ze sexuální atributy (předčasné); nevypělý chlapec naopak mívá nízký soc. status;
 - projevuje se **větší zaměření pozornosti na vlastní tělo, ale i na oblečení a na celkovou úpravu**
 - **tělesná atraktivita má svou soc. hodnotu:**
 - pocitem nespokojenosti se svým zevnějškem trpí obecně více dívky:
 - a) dívky dříve dospívají a jejich tělo se nápadněji mění, prsa a boky, zásadnější změna může vyvolat větší nejistotu
 - b) současný ideál krásy
 - c) sociokulturní stereotypy kladou větší důraz na ženskou krásu než na mužskou

Proměna prožívání pubescenta

- **kolísavost emočního ladění, větší labilita a tendence reagovat přecitlivěle i na běžné podněty**
- **emoční reakce pubescenta jsou ve srovnání s minulým obdobím nápadnější a zdají se být ve vztahu k vyvolávajícím podnětům méně přiměřené**
- **větší impulzivita a nedostatek sebeovládání, zvýšení uzavřenosti ve smyslu nechuti projevovat svoje city navenek; výkyvy v sebehodnocení; vztahovačnost je výrazem osobní nejistoty**
- celková nejistota vyvolává u pubescentů různé **obrané reakce:**
 1. **mechanismus kyvadla** – občas se vrací k dětskému chování, povídá si s rodiči jako dřív, nová varianta se ještě dostatečně nezafixovala, **jedna z možných obran regrese na nižší vývojové stadium**
 2. v pubertě je častou obrannou reakcí **únik do fantazie** – symbolické zvládnutí nejrůznějších situací

Rozvoj poznávacích procesů v období pubescence

- **stadium formálních logických operací** – uvolnění vázanosti na konkrétní realitu
- dětství je charakteristické úsilím o poznání a pochopení světa, tj. jaký svět je, dospívání je typické potřebou a schopností uvažovat o tom, **jaký by tento svět mohl, resp. měl být**
- 3 body formálních logických operací pubescenta podle Keatinga:
 1. **důraz na uvažování o mnoha různých možnostech** – není již vázán na aktuálně existující skutečnost, ale bere v úvahu i další možnosti, reálné i imaginární; zvýšená (sebe)kritičnost, změna o uspořádání světa
 2. **začíná uvažovat systematicky**
 3. **dovede různé myšlenky kombinovat a integrovat**

- jakmile si pubescent osvojí hypotetické myšlení, **je svými schopnostmi natolik okouzlen, že je začne považovat za všemocné** – pocit, že je vše jednodušší, nepřipouští, že problémy mohou mít rozmanitá řešení pozbývající logiku => značná **kritičnost pubescentů** – jsou přesvědčeni, že lze všechno vyřešit
- v pubertě se stává myšlení flexibilnějším a komplexnějším, formální logické operace lze dobře použít i k úvahám o všelijakých hypotetických variantách, které ani nemají příliš velkou pravděpodobnost, že by vůbec někdy mohly stát skutečností, přesto je i taková činnost pro dospívající dítě něčím přínosná; tento způsob uvažování se objevuje v denním snění, umožňuje rozvinout fantazii a tvořivost atd.; pubescenti se svými úvahami různým způsobem experimentují, a tímto způsobem si tuto kompetenci procvičují; vlivem nového způsobu uvažování dochází ke změně vztahu k časové dimenzi
- je pro ně důležitá budoucnost – své současné já vnímají jako „zálohu budoucnosti“
- **potřeba jistoty a bezpečí** je vázána na minulou zkušenost a aktuální prožitky, to zůstává; projevuje se nová dimenze – **anticipace budoucnosti** – buď jako přijatelná, nebo nejistá a ohrožující = spojena s **potřebou rozvoje nové identity**
- **potřeba seberealizace – rozšiřuje se z přítomnosti i na budoucnost**
- **potřeba otevřené budoucnosti**
- změna pohledu na svět vede k **posílení určitého egocentrismu**:
 - a) pubescent bývá **hyperkritický**
 - b) pubescent má **sklon polemizovat**
 - c) podléhá osobnímu klamu, že **jeho myšlenky, pocity a zkušenosti jsou zcela výjimečné** – jeho výjimečnost je zcela imunní k běžným ohrožením (*AIDS se mě vyhne atd.*)
 - d) egocentrismu projevující se ve **vztahovačnosti** – iluze „imaginárního publika“, které neustále sleduje chování pubescenta – jde o projev nezralého a nevyrovaného sebevědomí, později pochopí, že každý má své problémy, než aby se jím zabýval, tento mechanismus má ale i pozitivní stránku a sice, že si tím rozvíjejí empatii a citlivost na druhé
- **dokáže zobecnit určité principy fungování okolního světa**
- pubescent je **radikální, jeho nechuť je kompromisům a korekcím vyplývá z nejistoty**
- **pubescentův postoj k těmto hypotetickým řešením a situacím není příliš diferenciováný a neliší se od postoje ke skutečně existujícím variantám**

Rozvoj identity pubescenta

- **fáze hledání a rozvoje vlastní identity**
- úsilí o **hlubší sebepoznání**
- **překračuje hranici aktuálního sebepojetí**
- průměrný pubescent se **sám sebou zabývá ve zvýšené míře**
- **zvýšená sebekritičnost pubescentů, spojená s emoční labilitou a nejistotou, sebepoznání komplikuje**
- nový způsob sebepoznání, kterým je **introspekce** – zaměření na vlastní pocity, prožitky a myšlenky – není objektivní

- **pubescent se charakterizuje jiným způsobem, než činily mladší děti, používá k tomu převážně sociální a psychologické kategorie**, sebepojetí dospívajícího se stává komplexnějším a diferenciovanějším, než bylo dřív
- důležitá je **sebeúcta, která bývá v tomto období labilní a zranitelná**, komplexem sebedůvěry a respektu k sobě samému, je do značné míry sociálně ovlivněna; jestliže má pubescent pochybnosti o sobě samém, bude mít spíše tendenci vykládat si veškeré reakce okolí ve svůj neprospěch, podezřívavě a přecitlivěle
- přechodné **stadium tzv. skupinové identity** – podporuje tak jeho sebevědomí, potřeba konformity k jejím hodnotám a normám, snaha o viditelné vyjádření skupinové příslušnosti, sklon k uniformitě oblečení a úpravy, projevů chování,...
- **fantazijní představa sebe sama, určitý ideál, který si pubescent postupně vytváří a také jej často mění**; rozpor mezi ideálem a skutečností se stává zdrojem mnoha frustrací
- sebepojetí, které už není vázáno jen na příslušnost ke skupině – **ego-identita** – ideál, kterého si pubescent přeje dosáhnout, obsahuje i výkonové charakteristiky; dobrý výkon už není cílem, ale prostředkem
- **sociálně profesní role je důležitou součástí identity** – *dospívají ví, „co rozhodně nechce být“*
- čím vyšší je status rodičů, tím častěji má žák vyšší ambice; česká rodina klade větší důraz na konformitu k rodinnému (či jinému) společenství a mnohem méně oceňuje osobní aktivitu a zodpovědnost – omezující vliv socialistického společenského systému, rigidita společnosti

Socializace v období pubescence

- **ukončení povinné školní docházky a volba další vzdělávací varianty**

1. *Sociální poznávání*

- pubescent by chtěl vědět, jací lidé jsou, resp. jací by mohl být

2. *Sociální role*

- je ovlivněna zevnějškem a tendencí k emancipaci ze závislosti na rodině
- pubescent **odmítá podřízenou roli**, resp. odmítá demonstrovanou formální nadřazenost autorit, jako jsou rodiče a učitelé
- pubescent je k **dospělým netolerantní**
- **zvyšuje se význam a vliv vrstevnické skupiny**
- **role, kterou dospívající získá ve vrstevnické skupině, má pro jeho identitu velký význam**; rodiče mívají pocit nevděku

3. *Komunikace*

- a) komunikace pubescenta s dospělými je typická **vzájemným neporozuměním a zvýšeným napětím, resp. i konflikty**
- b) s vrstevníky si dospívající vytvářejí **komunikační styl, který je typický užíváním určitých obrátů, preferencí některých slov, specifických oslovení, jakousi šroubovaností a teatrálností** – soustředění na vlastní skupinu, hihňání, hlučný projev, komunikační zkratky potvrzují vzájemný vztah a podporu

4. Normy a pravidla chování

- emancipace znamená i **odpoutání od hodnotového systému rodiny, alespoň na proklamativní úrovni**
- v období dospívání mají velký význam **normy stanovené vrstevníky**

Škola. Zkušenost s určitým hodnocením vlastního výkonu, a z toho vyplývající realitní pozici ve třídě, vede ke stabilizaci individuálních norem, tzv. osobního standartu. Tendence příliš se nenamáhat, pokud to není nezbytně nutné; nejde mu o to, aby se naučil, obohatil svoje znalosti a dovednosti. Větší nápor nejasného a nesrozumitelného učiva je odmítán, protože posiluje osobní nejistotu. Často zpochybňují význam mnoha školních znalostí, které považují za samoučelné – nesrozumitelné učivo pro ně znamená nutný zlo. **Úspěšnost ve škole má v pubertě vazbu k osobní perspektivě, přestává být cílem a stává se prostředkem.** Nadřazená role učitele přestává být tabuizována. Smysl role učitele je z pohledu pubescenta dán především jeho vztahem k výuce. Pubescenti oceňují učitele, který zdůrazňuje svou nadřazenost a autoritu – oceňují dobrou náladu, smysl pro humor, pochopení pro žáky a ochotu vyslechnout jejich názor, náladový a nervózní učitel vyvolává v dětech napětí.

Proměna rodinných vztahů v období pubescence

Emancipace od rodiny nevede ke zrušení citové vazby k rodičům, ale k jejich proměně. Pocit jistoty a bezpečí, který vazba na rodinu poskytovala, se transformuje do symbolické roviny. Proces individuace:

1. fáze diferenciac

- deidentifikace ve vztahu k rodičům, chce se odlišit
- zpochybnění rodičovských hodnot a norem – i ty, které považuje v zásadě za dobré
- je do jisté míry rodiči zklamán

2. fáze experimentace

- trvá přibližně dva roky, do konce puberty
- experimentace s vlastní emancipací – odmítá úplnou závislost na rodině a postupně ji stále více nahrazuje vázaností na vrstevníky
- **povinnosti nabývají, ale práva ne**
- **dochází ke zdánlivému konfliktu potřeb rodičů a dospívajících** – potřeba uvolnit se ze závislosti a rodinné zázemí považují za samozřejmost
- potřeba citové jistoty nabývá jen v situaci nějakého subjektivního ohrožení
- u svých rodičů si nejvíce váží upřímnosti a statečnosti
- rodiče ztrácejí výsadní postavení – kteří často zdůrazňují formální stránku, která nemá žádný přijatelný obsah (*musíš nás poslouchat, protože jsme tvoji rodiče*)
- **potřeby rodičů a pubescentů jsou zdánlivě protikladné:** rodiče si potřebují uchovat autoritu, i kdyby jen formální; pubescent chápe jako úspěch jakékoliv omezení podřízenosti a dětské role – *že větší toleranci musí projevit rodiče, kteří jsou zralejší*
- jestliže je rodina příliš autoritativní, dítě se může komplementárně rozvinout jako pasivní, submisivní jedinec

- za určitých okolností může být dítě reálně neschopné dosáhnout přiměřeného osamostatnění

Vztahy pubescenta k otci a matce

Matka: odmítání nadměrného pečovatelského vztahu, vztah matky s dcerou má jiný charakter než vztah otce se synem – bývá ohrožen vzájemnou rivalitou, vyplývající z potřeby dívky zdůraznit svoji ženskou roli a tendenci matky ji potlačit; dcera od matky potřebuje podporu v rozvoji ženské role. **Otec:** významným symbolem proměny vztahů otce a syna je změna poměru jejich fyzických znaků a kompetencí; dospívající syn se potřebuje osamostatnit a už o společnost otce nestojí tolik jako dřív; na druhé straně není pravda, že by pro něho táta ztratil význam, stačí pouhé vědomí, že se na otce může spolehnout, kdyby ho potřeboval; potřebuje od něj podporu v rozvoji mužské role- aby mu poskytl takovou zpětnou vazbu, která by podpořila jeho sebevědomí a zároveň fungovala jako korekce; ve vztahu k dcerám funguje rovněž jako model mužské role

Vrstevníci pubescenta slouží jako opora stávající identity. Vrstevníci se stávají neformálními autoritami, které mohou mít za určitých okolností větší vliv než dospělá. Pubescenti ve skupině napodobují jeden druhého – napodobují hvězdu či vůdce party, kteří mají značnou neformální autoritu. Vrstevnícká skupina má referenční význam – základ pro porovnání zkušeností, pubescent mlže porovnat vlastní chování, postoje a pocity s chováním a pocity vrstevníků, může srovnávat svoje zkušenosti s rodiči a s vymezením vlastní role v rodině. Potřeba vytvořit vlastní pravidla vyplývá z tendence osamostatnit se z vazby na skupinu dospělých

1. normativní působení vrstevnícké skupiny se projevuje i **ve formě stanovení určitých sociálních pravidel** – jejich dosažení posiluje prestiž jedince ve skupině; snaha o odlišení od dětí i dospělých se projevuje nejenom vymezením vlastních pravidel, ale i určením požadovaných způsobů komunikace

2. vrstevnícká skupina má své **vlastní hodnoty, normy a ideály**. Volbu identifikačního vzoru ovlivňuje i dosažená inteligence a sociokulturní zkušenost, která je dána celkovou úrovní rodiny, budoucí učňové jsou konkrétní „*chci být jako Řepka*“, budoucí studenti „*umět dobře jeden jazyk*“. Role, které pubescent získá mezi vrstevníky mají značný subjektivní význam, protože ve větší míře **závisí na jeho osobnostních kvalitách a kompetencích**, pubescent hledá skupinu, pro níž je přijatelný

Pozice ve třídě se rovněž stává významnou součástí osobní identity; v tomto směru představuje jakýsi precedens obecnější soc. Úspěšnosti a sebeprosazení ve skupině; jedinec, kterému se podařilo uspět, bude mít více sebejistoty a pravděpodobně i lepší sociální kompetence. **Dobrou pozici ve třídě lze získat na základě kompetencí, vlivu a oblíbenosti** – oceňuje se inteligence, dřičově získávají podřadnou pozici, dobrý smysl pro humor, komunikace, tolerance, otevřenost, ochota pomáhat, pozitivní emoční ladění, důraz na solidaritu, pozitivní akceptace, sebevědomí a atraktivita, kdo ostatním potvrzuje jejich pozitivní hodnotu, přijímá je a lze se n ním snadno dorozumět, zavrhuje se: uzavřenost, zakřiknutost, podivnost, protivnost, urážlivost, domýšlivost a sklon k vytahování. Socializace ve vrstevnícké skupině vede postupně k větší individualizaci:

1. Začíná **adaptací na skupinu** – stále více diferenciovanou; 2. Pokračuje **přijetím skupinové identity**; 3. **Dochází k postupnému osamostatňování** – větší kritičnost ke skupině. **Fáze socializačně diferencující:** skupina mění svou strukturu, např. Na základě

školního prospěchu a budoucího školského začlenění. Potřeba přátelství je v období dospívání velmi silná. **Vzájemnost znamená možnost sdílet** různé vnitřní pocity, názory a životní zkušenosti. **Intimita** zahrnuje tři oblasti:

1. možnost svěřit se příteli

2. důvěrnost – určité tajemství

3. výlučnost – pubescent se chová k příteli jiným způsobem než k ostatním, má určitá privilegia

Pubescenti, kteří měli dobrého přítele, se lépe hodnotili, měli vyšší sebeúctu, považovali se za dostatečně kompetentní, byli sami se sebou spokojenější. **Experimentování se sexuální rolí ve formě prvních lásek** – může být výsledkem tlaku vrstevnických norem, projevem konformity ke skupinovým standardům; ryze sexuální zájem pubescenta se projevuje především zvědavostí, sexuální téma sice vyvolává příjemné vzrušení, ale je uspokojováno zejména v teoretické rovně nebo autosexuálními technikami, tj. masturbací.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. Vývojová psychologie. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství a dospívání. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

K zapamatování

- Interindividuální variabilita
- Pohlavní dozrávání
- Komplexní psychosociální proměna

Trvá přibližně od 15 do 20 let s určitou individuální variabilitou (zejména v oblasti psychické, sociální, vzácněji i somatické). Vstup do této fáze je biologicky ohraničen pohlavním dozráním – doba komplexnější psychosociální proměny; mladý člověk získává nové role, vztahy s rodiči

Vlastní tělo jako součást identity

- narcistní zaměření
- **vlastní tělo je posuzováno ve vztahu k aktuálnímu standardu atraktivity**
- tělové schéma se může stát nejdůležitější součástí vlastní identity, vytváří oporu vlastního sebevědomí, podporuje pocity jistoty, je soc. akceptován, prestiž
- **zevnějšek je prostředek k dosažení soc. akceptace a prestiže** – tendence k uniformitě, i působením médií, pozitivní hodnocení za cenu ztráty identity, ale jistota
- **atraktivita** je předpokladem k dosažení dobré soc. pozice
- **výška postavy**, která je nyní naprosto souměřitelná s výškou dospělého, mění opticky vztah s autoritou
- **fyzická síla** je kompetencí, potvrzující soběstačnost a potlačující nejistotu, má větší význam u chlapců, zejména tehdy, není-li jiný způsob sebepotvrzení dosažitelný

Kompetence a výkon jako součást adolescentní identity

- pro adolescenci je typická **flexibilita a schopnost používat nové způsoby řešení**
- adolescenti preferují **jednoznačná, zásadní a rychlá řešení**, která vedou k jistotě, **kompromis** je chápán jako řešení obecně **méně kvalitní a nepřilíš žádoucí**
- **vyšší soc. status a zejména dobré ekonomické postavení na kvalitě vzdělání v takové míře nezávisí**
- adolescent spíše taktizuje, než aby se snažil látku zvládnout; ovšem umí pracovat a **dovedou se nadchnout pro nějakou činnost, která má pro ně větší subjektivní význam než škola**
- nezkušenost se projevuje nadšením, s jakým se adolescent snaží určený cíl dosáhnout

- vlastní negativní zkušenost, kterou získá prakticky každý jedinec, má **korektivní význam**
- v adolescenci se dotváří **vztah k výkonu** - jde o hodnoty, s nimiž se ztotožňuje
- může z potřeby přizpůsobení a neangažovanosti vzniknout takové **pojetí úspěšnosti, které představuje ocenění konformity** – v době socialistické totality vedla právě tato strategie k soc. úspěšnosti a ekonomickým výhodám – souvisí s tím i takové pojetí úspěšnosti, které neoceňuje kvalitu výkonu, ale schopnost jej dobře sociálně prezentovat

Vývoj identity adolescenta

- pokračuje proces osamostatňování a rozvoje identity:
 1. **fáze postupné stabilizace** – postupné vyrovnání vztahů s rodiči – nemá potřebu reagovat demonstrativními projevy, dospívající se necítí zralý na úplnou separaci, pomocí mechanismu kyvadla se vrací zpět do rodiny
 2. **fáze psychického osamostatnění** – vytvoření takové identity, která **potvrzuje jedinečnost osobnosti a je alespoň přibližně realistická**
- ne každý jedinec je kreativní – vytváří se svoji identitu **nápodobou vzorů, které znají a považují je za přijatelné**
- **dívky se podle Carol Gillingové více definují prostřednictvím vztahů k lidem a méně vlastnostmi, které charakterizují samostatnou identitu** – naplňují ji spíše kooperací než soupeřením, nejsou motivovány k experimentování, přechází k intimitě dříve (svatba, manželství)
- **chlapci považují za nejdůležitější svou individuální identitu danou kompetencemi, výkonem a dosaženou sociální pozicí** – spíše soupeření než kooperace, více dominance než submise, dívky jsou více pod tlakem společnosti než chlapci
- adolescentní egocentrismus **vede k ignoranci všeho, co by vadilo v užívání svobod nové role**
- adolescenti preferují **intenzivní prožitky** a usilují o **absolutní řešení**, mají **potřebu neodkladného uspokojení**
- **adolescenti velmi často přijímají pouze svobodu, ale o zodpovědnost nestojí...**pro mnohé není dospělost atraktivní, dostávají se do **mezifáze adolescentního moratoria**:
 - a) **odklad přijetí definitivní varianty**
 - b) **difúzní identita – dezorientace v sobě samém, která vede k různým obranám** – ztráta motivace k veškeré aktivitě, neschopnost se soustředit a cokoliv systematicky dělat, marnost nějakého úsilí
- **volba negativní identity** – nevyhovující rodinné zázemí, nízké sebehodnocení a pocit nedostatečných kompetencí
- důležité sebehodnocení:
 1. adolescent dovede **uvažovat logicky správně i o sobě, ale často se dopouští chyb**, které vyplývají z jeho ukvapenosti a zbrklosti, činí závěry na základě okamžitého impulzu

2. **citové prožitky adolescentů jsou autentické ve smyslu jejich nefalšovanosti a intenzity** – emoční prožitky přispívají k poznání individuální specifičnosti, důraz na citové hodnocení je pro adolescentní období typický
3. významné je **hodnocení vlastních kompetencí a na nich závislém výkonu**
4. k sebepoznání přispívá i **hodnocení jiných lidí, které funguje jako zpětná vazba**
 - pro adolescenta jsou názory ostatních lidí subjektivně velmi důležité, dosud přetrvává totiž nejistota a pochybnosti o své vlastní hodnotě
 - součástí identity je rovněž **vztah k někomu jinému, k určitému člověku nebo ke skupině, resp. ztotožnění s nimi** – člověk je definován i tím, ke komu patří
 - pro identitu adolescenta jsou významné **partnerské vztahy**; nástup dospělosti je definován schopností dosáhnout **vztahové intimity**; to je možné tehdy, jestliže je identita stabilizována a zralá
 - adolescent se definuje i svou **příslušností k nějaké skupině** – mnohdy určuje hranici toho, proti čemu se vymezuje negativně, odstraňuje pochybnosti
 - **čím je rozdílnější vymezení cizí a vlastní identifikační skupiny, tím je pro jedince jednodušší definovat sebe sama**
 - sebevymezení pomocí vnějších znaků demonstruje určitou skupinovou identitu
 - **identifikace se skupinou představuje obvykle přechodnou fázi**, které umožňuje překonat nejistotu osamostatňování a hledání individuální identity, pokud přetrvával důraz na skupinovou identitu, vývoj osobnosti dospívajícího by stagnoval – **měl by se od skupiny postupně diferencovat**
 - příslušnost ke skupině jako hlavní náplň identity je snadněji dosažitelná, ale je i ochuzující; jedinec se může cítit silnější, protože má oporu skupiny; nemusí se cítit zodpovědný za své jednání, protože skupina jej zbavuje
 - každá soc. skupina podporuje rozvoj určitých vlastností osobnosti a určitých projevů chování
 - adolescentní identitu spoluutváří i **přijetí generačně specifických způsobů sebevyjádření, přijetí alternativní kultury**
- a) **rock** – je symbol příslušnosti k určité generaci, se svým rytmem, hlasitostí stimuluje převážně pravou mozkovou hemisféru, uspokojuje potřebu svobody a alternativního způsobu života – je protiváhou racionálního stylu a tlaku establishmentu
- b) **tvorba graffiti** – důkaz jejich svobody a moci, odmítnutí norem společnosti, která je nutí k pouhému přizpůsobení, potřeba okamžitého vyjádření, je to symbolické sdělení o vlastní existenci a o svém vidění světa
- c) **skejťáci** – volnost a svoboda
 - s potřebou najít odpověď na existenciální otázky se v adolescenci **mění vztah k víře** – podle *E.O. Wilsona* má člověk vrozený sklon k víře, i když jej samozřejmě nemají všichni lidé stejně silný; *Remeš – tendence k prožitkům posvátna a neempirickému zakotvení lidského myšlení*; členství v určité skupině je oporou jeho identity
 - mezi existenciální motivy patří: hledání smyslu života, hledání absolutně platných, trvalých hodnot, potřeba přesahu vlastního života

- někteří adolescenti, zklamáni svými rodiči, vrstevníky a nakonec i hodnotami společnosti, hledají opravdové ideály a hodnoty, stávají se členy **náboženských sekt** – potřeba silné autority, „jediná a absolutní pravda“, „záchrana před špatností a zkažeností světa“ nebo „záchrana světa před zkázou“ – jsou výlučné, saturují potřebu intimity, nahrazují podobně fungující přátelské či partnerské vztahy; vyžadují **naprosté respektování jejich norem a hodnot, toto je odměňováno skupinovou identitou, která je považována za privilegium**, ze subjektivního hlediska by mohlo být **členství v sektě výrazem potřeby psychosociálního moratoria**
- **členství v sektě za přitažlivé proto, že jedince zbavuje zodpovědnosti**

Socializace v období adolescence

- adolescence je obdobím přechodu do dospělosti – **jedinec je čím dál víc akceptován jako dospělý a zároveň se od něho očekává odpovídající chování** – období je typické diferenciací a kvalitativní proměnou soc. rolí
- ### 1. Normy a pravidla chování
- *Erikson* – autoidentifikace – **adolescenti si sami vybírají hodnoty a normy, k nimž chtějí být loajální** a nepřijímají automaticky to, co jim rodiče či společnost nabízejí
 - *Kohlberg* – **postkonvenční morálka, která závisí na vnitřních normativních principech** – adolescentní morálka už není vymezena na pouhé mechanické respektování jednotlivých pravidel, nebývá generalizována na všechny životní situace
 - Morální vývoj v adolescentním věku je typický:
 - a) tendence **uvažovat o morálních principech** a zaujímat k nim **vlastní stanovisko**
 - b) tendence **k absolutizujícím a akcentovaným závěrům**
 - c) tendence **vyžadovat dodržování uznávaných principů**, opět až v absolutní a nekompromisní míře
 - proto jsou adolescenti a mladí dospělí často ti, kteří se dají snadno přesvědčit o ideálu nějaké „čisté a spravedlivé společnosti“
 - **antiidentifikace s platným společenským řádem** = všichni adolescenti nepřijímají běžné hodnoty a sociální normy
 - každý člověk potřebuje být akceptován, sebeláska a sebeúcta ke transformovanému postoj jiného člověka, jeho zvnitřnění
 - když nemůže získat pohlazení, provokuje, aby dostalo aspoň pohlavek; jestliže adolescentovi nepřinesla pozitivní strategie žádný zisk, uchyluje se k negativní variantě, lidé jsou mu lhostejní, nulová empatie, necítí žádný rozdíl mezi věcmi a živými bytostmi, je zaměřen na své aktuální uspokojení převážně materiálních potřeb
 - potřeba citového prožívání ovšem existuje i u takových jedinců- agresivita, k navození žádoucího emočního stavu náhradní prostředky: alkohol či drogy

Komunikace

- komunikační styl se začíná přibližovat běžnému projevu
- pro dospívajícího je velmi významné vykání – symbolická proměna
- generačně specifický způsob oslovení (vole) může být stále užíván

Sociální role

- v průběhu adolescence se stále víc **přibližuje dosažení role dospělého**
- a) **v rodině se adolescent zbavuje subjektivně degradující role dítěte**
- b) **významnou proměnou procházejí i role směřující k profesnímu uplatnění**
- **učni:** rezignují na intelektuální rozvoj, zvolili si jednodušší cestu k dospělosti, chlapci neustále předvádějící svou tělesnou sílu nebo dívky demonstrující vlastní atraktivitu – identita založená jen na této kompetenci může být dost prázdná, stereotyp, který ztratí svůj význam; později je identita založená na minulosti (*jak já bývala za mlada krásná, já jsem každého přepral*); **obsah jejich profesní role bývá pro učně málokd atraktivní; profesní role je chápána jako prostředek, jako nutné zlo;** studenti- jsou sociálně konformnější, se svou rolí jsou více identifikováni než učni, mají vyšší soc. prestiž; jelikož hodnotový systém učňovské skupiny je převážně materiálně zaměřen; subjektivně, ale i sociálně, je jejich dospělost vymezena schopností samostatného výdělků, vztah ke škole lze interpretovat jako transformovaný vztah k celé společnosti

Vztah adolescentů k dospělým

- *Lorenz* – **adolescentní neofilie, potřeba nových postojů a způsobů chování** – dospívající odmítají některé hodnoty a varianty řešení problémů jen proto, že se jim jeví zastaralé
- **Rodiče představují pro adolescenta model určitého způsobu života a dospělosti**
- Adolescent je **kritický k hodnotám, názorům, chování a celkovému stylu života rodičů** – porovnává je s ideálem, který si vytvořil
- **Kritika rodičů není pouhou negací všeho, co rodina představuje** – je spíše jedním ze způsobů hledání
- odmítají slabost a nerozhodnost dospělých
- často neberou v úvahu potřeby svých rodičů – jejich bezohlednost vyplývá z adolescentního egocentrismu
- často hledají dospělého, který by jim imponoval, představoval přirozenou autoritu a bral je vážně
- proces separace ze závislosti na rodině by měl být v adolescenci ukončen
- nenaplněná potřeba emancipace se může projevovat různým způsobem – odchod z rodiny, setrvání v infantilní roli, zkratkové uzavření manželství, vymění maminku za manželku a očekává od ní totéž, sám se osamostatnit neumí

Vztahy adolescentů s vrstevníky

- ve vztazích s vrstevníky lze uspokojit i některé zákl. psychické potřeby:

1. potřeba stimulace – hudba a tanec na díze = ventil napětí, relaxační mechanismus, sport

2. potřeba orientace a smysluplného učení – učí se od nich potřebné soc. strategie

3. potřeba citové jistoty a bezpečí - jak se adolescent vyspělejší a jistějším, **odpoutává se ze závislosti na vrstevnické skupině** – spoléhá se na vlastní názor a dovede vyjádřit nesouhlas nejenom rodičům, ale i skupině kamarádů; jde o **podporu jistoty na základě pocitu vzájemného pochopení a akceptace**

4. adolescenti dozrávají k naplnění partnerského vztahu, zahrnujícího i sexualitu, vztah lásky lze chápat i jako projev potřeby poznání, resp. sebepoznání, na jiné úrovni

- většina adolescentních lásek má **charakter experimentace:**

1. fáze zamilovanosti

2. fáze navázání vztahů, fáze romantické lásky – idealizace toho vztahu, může přinášet uspokojení i v oblasti seberealizace, potvrzují vlastní atraktivitu

- v adolescenci nabývá na významu **sexualita, která tvoří důležitou součást partnerského vztahu: autoerotika**, experimentace na homosexuální úrovni, první pohlavní styk symbolizuje jednoznačný přechod do dospělosti

- adolescence je definována jako **polygammí stádium sexuálního vývoje** – získávání zkušeností s různými partnery, s promiskuitou se počítá – stereotyp společenského postoje, který takové praktiky toleruje (*at' si užijí, dokud to jde*)

- **sexuální promiskuitu lze chápat i jako projev potřeby psychosociálního moratoria** – někteří pociťují až nechuť až odpor k trvalejší vázanosti, pro níž se necítí být zralí – promiskuita klesá kvůli nakažení AIDS – jsou více monogamní

- **riziko otěhotnění** – až gravidofobie

- **manželství symbolizuje dospělost, a tím i osamostatnění, ale na druhé straně z něho vyplývají povinnosti a zodpovědnost**

- situace manželství uzavřené pod vlivem těhotenství – motiv k uzavření k sňatku – adolescentní rodičovství je předčasné, nesaturuje již existující potřebu mít dítě, může ji v nejlepším případě nějakým způsobem stimulovat; adolescenti rodičovskou roli vždycky nezvládají a často ji ani vnitřně nepřijímají, komplikuje to i vztahy s vlastní rodinou

Nástup do zaměstnání

- nástup do zaměstnání je definitivní dosažení dospělosti – jistá ekonomická soběstačnost je mu příjemná

- konkrétní zaměstnání může být zdrojem problémů a zklamání – rozpor mezi skutečností a očekáváním

- **adaptace na prostředí pracoviště i skupinu spoluzaměstnanců obtížná** – *Moh bych být tvůj táta, tak dělej*

- **přijetí určité profesní role představuje relativně definitivní řešení této oblasti identity**

- **odchod ze zaměstnání jako další varianta adolescentního moratoria**

- nový pracovník nebývá nikdy hodnocen podle toho, jak se učil ve škole, ale podle toho, co dělá nyní – školsky neúspěšní jedinci se přechodem do zaměstnání zbavili role outsidera a získávají novou šanci

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

10 OBDOBÍ MLADÉ DOSPĚLOSTI

K zapamatování

- Definice dospělosti
- Zisky z dospělosti

Definice dospělosti

- dospělost je určena **biologicky; psychosoc. vymezení** je složitější – probíhá u různých lidí v odlišnou dobu
- znaky: samostatnost, svoboda vlastního rozhodování a chování, zodpovědnost ve vztahu k druhým lidem, za své činy
- dosažení dospělosti je spojeno i s větší sebejistotou, sebedůvěrou
- důkazem je schopnost a ochota přijmout zodpovědnost, která z role dospělého vyplývá
- dospělost se projeví v mnoha oblastech:
 1. jeho osamostatnění je spojené **se změnou vztahů s rodiči: jsou symetričtější a klidnější**
 2. **osamostatnění**
 3. **změna jeho vztahu k lidem, symetrické vztahy s vrstevníky** – mladý dospělý je otevřený i novým kontaktům
 4. dospělost je dobou **sexuální zralosti** – na významu nabývá i reprodukční složka
 5. **ekonomická samostatnost**
- **větší soc. prestiž, je spojena s určitým soc. očekáváním**
- „sociální hodiny“ – obecně platný normativ, který vymezuje dobu, vhodnou k přijetí určitých, společensky důležitých rolí – mladý člověk se obvykle řídí jakýmsi sociálně žádoucím, normativním modelem života dospělého člověka, srovnává se se svou generační skupinou, která mu rovněž slouží jako vzor
- Soc. očekávání se vztahuje především na chování směřující k postupnému zvýšení vazby na společnost

Charakteristika mladé dospělosti

- od 20-35let
- vývojové úkoly: profesní role, stabilní partnerství, rodičovství
- předpokladem přijatelného rozvoje není jenom biologické zrání, ale i adekvátní zkušenost
- rozhodnutí rané dospělosti mají své důsledky i pro následující vývojové fáze, protože nasměrují změny, které mohou být nezvratné
- dospělost je spojována se **samostatností a nezávislostí, která je chápána jako výhoda; s ekonomickou soběstačností a s možností svobodně hospodařit se**

svými penězi; se svobodnou volbou autentických přátelských a partnerských vztahů

- dilema rané dospělosti spočívá v **rozporu potřeby svobody a nezávislosti s potřebou zkusit nové role**
- několik životních mezníků: volí si profesi, uzavírá manželství, stane se rodičem

Rozvoj poznávacích procesů v době mladé dospělosti

- **rozvoj myšlení ovlivňuje ve fázi mladé dospělosti především zkušenost** – přehodnocuje význam situací a způsobu jejich řešení
- **postformální myšlení:** bere v úvahu všechny složky problému, jeho mnohoznačnost i celkový kontext – kontextuální relativismus
- je schopen **kompromisu**
- postformální myšlení je typické **změnou v přístupu řešení problémů i změnou v chápání samotného problému**
- dospělý člověk je **sebekritický** – je schopen akceptovat, že jeho uvažování nemuž být zcela přesné
- smiřuje se s faktem, že různé problémy, kt. jsou součástí životní reality, bývají složité, nejednoznačné, v průběhu se mění
- akceptuje kognitivní nejistotu
- je pragmatičtější
- chápe své znalosti a kompetence jako prostředek k dosažení nějakého konkrétního cíle
- myšlení bývá flexibilní a otevřené
- ve větší míře se rozvíjejí i jiné složky inteligence, než je ta, na níž byla závislá úspěšnost ve škole
- dochází ke **stabilizaci sebehodnocení v oblasti vlastních kompetencí**

Socializace v období mladé dospělosti

- **postformální způsob myšlení vztah k normám relativizuje**
- převažuje **orientace na právo a pořádek, tj. orientace na společnost - ale zároveň je relativizuje**
- **přechod od adolescenčního egocentrismu k altruismu a zodpovědnosti**
- **zodpovědnost a péče o jiné,** mnohdy i na úkor spokojení svých vlastních potřeb
- tendence k harmonizaci vlastních potřeb s potřebami jiných
- morální uvažování a vztah k normám ovlivňuje i aktuálně převažující společenské očekávání
- společnost je k dospělému méně tolerantní, čeká od něho více zodpovědnosti
- má odlišná očekávání ve vztahu k mužům a k ženám
- od mužů se očekává nezávislost a dominance v rozhodování – rychlé a racionální řešení problému
- od žen se čeká ohleduplnost a citlivost, počítá se s emocionálnější přístupem
- ženskou morálku lze chápat jako situačně senzitivní a flexibilní

Profesní role

- mladý člověk přijme určitou variantu profesní role, která má trvalejší platnost
 - položení základ profesní kariéry
 - schopnost zvládnout přiměřeným způsobem profesní roli je jedním z psychosociálních kritérií dospělosti
 - profesní role mlže nějak uspokojovat různé základní psychické potřeby mladého člověka:
 1. **potřeba změny, nových zkušeností a rozvoje nových kompetencí**
 2. **potřeba soc. kontaktu**
 3. **potřeba seberealizace** – pro muže převažuje směřování k výkonu, úspěchu, pro ženy potvrzení smysluplnosti a užitečnosti jejich práce
 4. **potřeba samostatnosti a nezávislosti**
 5. **potřeba otevřené budoucnosti** – představa možností dalšího profesního rozvoje
 - zaměstnaní jako potřeba peněz, společenského úspěchu, osobního rozvoje, osobně atraktivní činnosti
 - profesní role se stává důležitou součástí identity bez ohledu na to, čím je primárně motivována
 - profil mladého pracovníka:
 1. **nadšení, odvaha, event. až ochota riskovat**
 2. **optimismus**
 3. **pocit sebejistoty**
 4. **pružnost a adaptabilita**
 5. **netrpělivost**
 6. **odolnost, schopnost zvládat stres**
 7. **realismus a pragmatismus**
 8. **potřeba perspektivy a profesního vzestupu**
1. ***Fáze profesního startu***
 - typická postupně stále silnější potřeba změny
 - způsob zvládnutí profesního startu: osobnost mladého člověka, různé soc. vlivy
 - **šok z reality** – výsledek rozporu mezi představami nezkušeného pracovníka a skutečností
 - studenti: **přechodná fáze dočasných profesních rolí (brigády)** – navazuje **fáze profesního moratoria, tj. dalšího odkladu definitivní volby**
 2. ***Fáze profesní konsolidace***
 - typická značným zaujetím pracovní činností a úsilím o rozvoj kariéry, mladý dospělý už má jasnou představu o své budoucnosti a konkrétní cíl – fáze stabilizace
 - kolem 30.roku se opět objevuje **tendence bilancovat a hledat novou alternativu pro další život** – ve 30 letech je cílem bilancování zlepšení životního programu, mladý člověk zatím není ve svém plánování významněji časově omezen
 - zodpovědnost 30letého dospělého spočívá ve schopnosti zvolit takový kompromis, který by respektoval povinnosti plynoucí z jeho rodinných rolí

Ženská profesní role

- profesní role vesměs funguje jako další soc.zhodnocení ženy, potvrzení jejich kompetencí

- postoj žen k profesi a chování:

1. zaměstnání je chápáno jako méně významný doplněk role manželky a matky

2. profesní role je stejně významná jako role manželky a matky – problém koordinace dvou rolí

3. je významnější než role manželky a matky

- dilema volby mezi rolí matky a profesní kariérou vede k bilancování dosavadních výsledků, k racionálnímu i emočnímu hodnocení obou rolí, i k anticipaci vlastní budoucnosti ve vztahu k těmto rolím

- role matky má značnou prestiž, ale komplementární role ženy v domácnosti má naopak prestiž velmi nízkou

- rozhodování mezi rodinou a profesí závisí i na osobnosti ženy: **orientace na rodinu zdůrazňuje typicky ženské vlastnosti; profesní role je obecně spojena s vlastnostmi, které jsou považovány za typicky mužské – dominance, asertivita**

- ženské profesní ambice bývají obecně umírněné

- **významné je řešení dilematu mezi rodinou a profesí**

- pracovní kariéra žen bývá zpravidla přerušována – její první fáze, profesní start, je ukončen těhotenstvím

- počátek mateřství bývá spojen s poklesem významu všech ostatních variant seberealizace, to znamená i profese

- potřeba zvládnout zároveň roli manželky, matky a zaměstnání vede, resp. může vést, k většímu zatížení mladých žen – frustrace, stres – *únikem bývá relaxační aktivita, sport, přítelkyně, nevěra*

- mužská role není snazší, ale je konzistentnější, a proto se jeví výhodnější – ženská role má různorodější náplň

- výsledky některých výzkumů potvrzují **pozitivní vliv mnohočetnosti obsahu ženské role**

Partnerství

• období **dosažení intimacy – vytváří zkušenostní základ**

• člověk, který si vybuodoval stabilní identitu, je jistější, dovede navázat takový citový vztah, v němž se části své samostatné identity vzdává ve prospěch tohoto partnerství – „my“ je více než „já“

• základní znaky intimacy:

• **sdílení přítomnosti**

• **potřeba otevřenosti**

• **vzájemná důvěra a respekt**

• **vylučnost**

• **sdílení budoucnosti**

• v mladém věku nabývá na významu **vztahová kvalita, spojená s perspektivou určité trvalosti, resp. stability**

- z fáze experimentace se přechází do **fáze trvalejšího a stabilnějšího monogamního vztahu**
- partnerský vztah obvykle prochází standardními fázemi – romantická láska, poté realistická – tento vztah je pak stabilnější, tolerantnější, partnerovi poskytuje určité teritorium, které je respektováno, má znaky asymetrie a komplementarity
- dotýká se **většiny základních psychických potřeb - potřeba orientace a učení, potřeba nové zkušenosti** – součástí socializační zkušenosti, nové zkušenosti v oblasti sebehodnocení; **potřeba citové jistoty; potřeba seberealizace – sebepotvrzení, důkaz kvality jedince, sociální význam – normalita jedince; potřeba otevřené budoucnosti**
- volbu partnera ovlivňuje **sociální zkušenost** – zkušenost se sourozenci opačného pohlaví, nebo s rodičem
- jeden z problémů při výběru partnera zůstává **rozpor mezi vlastnostmi, které jsou atraktivní v prvním kontaktu, a vlastnostmi, které jsou významné pro trvalejší vztah**
- lidé si vybírají partnera na základě **vzájemné podobnosti** – věk, inteligence, zákl. hodnotová orientace, profesní skupina, soc. vrstva; velkou roli hraje i míra spokojenosti se sebou samým; odlišnost partnerů bývá zatěžující, občas se ale můžou doplnit – pasivita/aktivita, submise/dominance

Manželství

- je to jediná aktuálně existující forma **institucionalizace párového vztahu (ještě registrované partnerství)**
- **manželská role se stává významnou součástí osobní identity** – potřeba citové jistoty, seberealizace, otevřené budoucnosti – děti, společný cíl
- lze vymezit sociálně – malá soc. skupina, psychologicky – životní styl, fyzicky – vymezení prostoru a času, teritorium domova
- předpoklad úspěšnosti rozvoje manželství je dán mírou rozdílu mezi očekáváním a reálnou možností toto očekávání v daných podmínkách naplnit, důležitou roli hraje:
 - osobnost partnera
 - představa o své vlastní roli v manželství
 - míra souladu vzájemných očekávání a plánů obou partnerů
 - obsah rolí obou manželů dnešní společnost nijak nevymezuje – očekávání nevytváří na základě zkušenosti s manželstvím jejich rodičů a ideálu, kterému se chtějí sami přiblížit, nešťastně působí mýtus nezbytnosti stejného prožívání a uvažování
 - monogamie už není chápána jako norma, nýbrž jako důkaz kvalitního vztahu
 - po uzavření manželství se mění vztahy s původní rodinou, emancipují se z vazby na generační skupinu – důležitá je teď rodina
 - první stadium – **adaptace na novou roli, na nový způsob života s partnerem**
- 1. fáze **primární orientace** – deziluze
- 2. fáze **budování hnízda**

- úspěch v této fázi závisí na: nutnosti vymezit soukromí obou partnerů, vymezit si povinnosti a práva, společný životní styl, určité sebeomezení, otevřeně komunikovat a řešit problémy
- manželství nemůže zásadně změnit osobnost dospělého člověka (viz mýtus u alkoholiků, psychopatů,...)
- role manželky není v současné době redukována na péči o domácnost, přesto manželství přináší větší zátěž pro ženy než pro muže
- konflikty: žena chce být ujišťována, že je milována – muž chce být obdivován; muž je zpravidla v manželství spokojen, že je zpravidla nespokojena
- míra spokojenosti mladých lidí v manželství postupně stále klesá

Alternativa – život bez trvalého partnera

- jedinec, který žije sám, je definován např. svoji profesí, chybí mu určitá složka identity, zachovává si psych. a soc. autonomii
- 3 skupiny: jedinec, kt. si takový způsob života zvolil; ten, kt. jej považuje za dočasný; ten, kt. si jej nevybral – osamělost, nejistota
- výhoda: volnost a otevřenost k novým zkušenostem, může se nerušeně zaměřit na svůj cíl
- nevýhody: riziko zachování takových vlastností, které jsou nepřijatelné ve vztahu; návyk na určitý živ.styl a neochota jej změnit; zvýšení rizika osamocení; riziko ztráty určitých živ.zkušeností

Alternativa – volné soužití

- na jedné straně – potřeba trvalejšího a naplněného partnerství, na druhé potřeba odložit definitivní rozhodnutí
- volný svazek muže a ženy lze považovat za určitou formu přechodu, resp. přípravy na manželské soužití
- v frýžském soužití se objevují podobné problémy jako u novomanželů – pocit ztráty osobní ID, přesycení partnerem
- z takových svazků se rodí méně dětí

Rodičovství

- **rodičovská role je důležitou součástí ID dospělého člověka**
- **tato role a zejména ta mateřská je soc. vysoce ceněna**
- je silně asymetrická (ke vztahu k dítěti, nadřazenost nejvyšší), není vratná, upoutání specifickou vazbu obou partnerů, zeman živ. stylu
- tlak společnosti, ale přesto roste tolerance společnosti k tendenci odkládat manželství a rodičovství
- potřeba založit rodinu je ovlivněna vlastní zkušeností z dětství – pozitivní nebo negativní model
- potřeba zplodit potomstvo je vrozenou biologickou potřebou, pudem
- může uspokojovat všechny zákl. psychické potřeby ale stejně tak i bránit – **dítě**:oživení, nové zážitky, vděčný objekt citového vztahu, seberealizace –

potvrzuje normalitu dospělým na bio a psychosoc. úrovni, jako smysl existence rodičů, otevřená budoucnost – pokračovatel rodu

- mýtus: všichni normální rodiče mají mít děti může působit stresově
- nabývá na významu racionální přístup k rodičovství, plánování
- trend: méně dětí a později
- pozdější rodičovství může být fajn, ale biologicky ne – ovlivnění biologicky-geneticky

Adaptace na rodičovskou roli

- dítě: emoční a sociální zisk, za cenu změny dosavadních rolí, ztráty relativní volnosti a nová zodpovědnost; mladí lidé jsou více vázáni na společnost, vyrovnávají se vlastním rodičům – dozrává vztah k vlastním rodičům

Období před narozením dítěte

- období transformace jejich rolí, vzájemného vztahu a dosavadního způsobu života
- podle tradičního názorového stereotypu je otcovská role v prenatální fázi méně významná
- matka je spojena s existencí dítěte ve větší míře již od jeho početí
- těhotenství je obdobím zátěže psychické, somatické občas i sociální
- důležitým mezníkem jsou první pohyby dítěte, které se objeví přibližně v polovině těhotenství – konkrétní bytost
- těhotenství = období přípravy a postupné adaptace na rodičovství

Narození dítěte

- důležitý mezník: **rituál křtu**
- **rodiče mají vrozené předpoklady chovat se již k novorozenci specifickým způsobem**, který prospívá jeho dalšímu rozvoji

Matka

- citlivé je období těsně po porodu
- raný kontakt s dítětem usnadňuje vytvoření citového vztahu a porozumění dětským projevům
- standardní pojetí dobré matky: matka má být šťastná a dítě spolu s péčí o něj jí má naplňovat pozitivními pocity, často to ale se sebou nese spousty problémů

Otec

- vztah otce k novorozенému dítěti mlže ovlivnit **představa, že otec nemá pro malé dítě tak velký význam jako matka**
- mladá otec většinou neví, co by měl dělat a co všechno od něho jeho žena očekává
- v době po narození prvního dítěte dochází k oboustranné adaptaci a postupnému rozvoji základního vztahu mezi rodiči a dítětem

- narození prvního dítěte ovlivní zásadním způsobem životní styl rodiny i vzájemný vztah obou manželů
- narození dítěte může zmírnit manželské neshody – to je iluze
- v prvních letech je mateřství velmi náročné, ale zároveň emočně uspokojující – je třeba harmonizovat jednotlivé role a zvládnout komplexní zátěž jejich nároků -> spojit profesní role a soukromé role; zvládnout změny v oblasti rodičovské role; zvládnout změny v oblasti manželské role

Alternativa – bezdětnost

- rodičovství je automaticky spojeno se zátěží sociální izolace a se stereotypem domácí práce
- **bezdětnost je stav, který může být sociálně stigmatizující**
- 1. **bezdětnost daná neplodností páru** – tito lidé bývají hodnoceni jako méněcenní; infertilita – neschopnost mít děti, funguje jako silný stres a vede k celé řadě negativních projevů; neplodnost narušuje i partnerský vztah
- 2. **lidé, kteří se z nějakého důvodu rozhodli pro bezdětnost, jsou společensky negativně hodnoceni** – bezdětnost je posuzována jako abnormalita
- lidé nemají pro rodičovství stejné předpoklady; dispozice k rodičovství je dána jak biologicky, tj. pudově, tak psychosoc.
- dva typy dobrovolné bezdětnosti: lidé, kteří nemají potřebu rodičovství a potřeba rodičovství je tak slabá, že je odkládána na neurčito

Alternativa – svobodná matka

- alternativa mateřství bez otce je sociálně stigmatizující – svobodná matka mívá nižší prestiž
- přijetí role svobodné matky předchází proces rozhodování:
 - a) je výsledkem rezignace na jakékoliv jiné řešení nežádoucího těhotenství
 - b) je to řešení z nouze, těhotenství sice není plánováno, ale je akceptováno
 - c) matka se tak rozhodla, i když nemá stálého partnera
- těhotenství svob. matky lze považovat za zátěžovou životní situaci
- zvyšuje riziko extremizace vztahu matky k dítěti – vytvoření koalice

Období prvního bilancování ve 30 letech

- bilancování ve 30 letech lze chápat jako přechodnou fázi, kdy mají lidé tendenci směřovat k nějaké změně
- třicátník je mnohem více svázan se svým sociálním prostředím, má méně osobní svobody a více zodpovědnosti
- fáze stabilizace zodpovědnosti a zaměření na dlouhodobé cíle
- potřeba postupně převzít zodpovědnost za svět, vládnout mu a zároveň jej zabezpečovat
- úkolem dospělosti je **generativita**, tj. rozvoj nebo vytváření něčeho subjektivně důležitého
- potřeba změny je stimulem bilancování i plánů dalšího životního směřování

- a) **v oblasti profesní role** směřuje bilance ke zlepšení vlastní profesní pozice – u mužů je o bilanci míry úspěšnosti; u žen o znovuzískání profesní role – v obou případech je problém harmonizace rolí a přehodnocení postoje k rodině i k zaměstnání
- b) **v oblasti manželství** se bilance projevuje hodnocením aktuálního partnerského vztahu...po několika letech dochází k určité separaci z vazby na manželského partnera, v tomto období se zvyšuje riziko rozpadu manželství
- c) **v oblasti rodičovství** – bezdětní lidé uvažují o založení rodiny

Rozvod

- **první krize manželství se objevuje přibližně po 3-4 letech společného soužití, spojeného se zásadní změnou životního stylu a omezením individuálních potřeb**
- **signál:** neschopnost věcné a otevřené komunikace
- **faktory:** nerealistické očekávání mladých lidí, role obou manželů nejsou značně vymezeny, povědomí, že manželství lze kdykoli zrušit
- **psychické reakce:** pocity deziluze, zklamání, pocity viny a selhání, pocity hostility k partnerovi a jeho obviňování, reakce obranným mechanismem – racionalizace, popření, projekce
- **následky jsou horší, než člověk očekává, čím déle trvalo manželství, tím více vazeb vniklo**
- rozvodem ztrácí člověk jednu roli
- iniciátorem rozvodů bývají častěji ženy než muži – mají jiná očekávání, cítí se být manželstvím a rodičovstvím více zatíženy, mají větší jistotu, že jim po manželství zůstanou děti
- **syndrom včelí královny** – vdaly se, mají děti, ekonomicky zajištěné, pokud je partner citově a sexuálně neuspokojuje – pryč
- určitou nevýhodou otcovské role je, že nemá v dnešní době jednoznačně definovaný obsah

Vývoj rodičovské role

- **mezník:** nástup dítěte do školy – tím i svoji rodinu reprezentuje
- **rodiče prožívají úspěch dítěte, jelikož jsou s ním identifikováni**
- **většina rodičů hodnotu vzdělání dítěti proklamuje** – ačkoliv nemuseli být sami úspěšní ve škole

Osamělý rodič

- musí zastávat univerzálnější roli – otcovské i mateřské chování
- emočně náročnější, objektivně přetížen povinnostmi, v mnoha směrech frustrovaný – častěji osamělý, sociálně izolovaný, častěji finanční problémy, mocensky oslaben
- sebehodnocení osamělého rodiče bývá ambivalentní: cítí se ponížen, zůstal sám; získá větší sebeúctu a pocit větší hodnoty

- sebehodnocení závisí i na vztahu k bývalému manželovi: na míře vyrovnanosti s rozvedem, na míře akceptace, tolerance druhého rodiče na výchově
- neodpovídající role dítěte ve vztahu k osam. rodičovi: role pseudopartnera, fixace v závislé a podřazené roli, prostředek o ovládnání bývalého partnera

Identita mladé dospělosti

- **vědomí nově nabyté samostatnosti a nezávislosti, pocit svobody**
- **změna myšlení se projeví i ve vztahu k vymezení vlastní identity**
- má potřebu změny, je motivován k přijetí nových rolí
- zvládnutí profesní role funguje jako potvrzení vlastních kompetencí i statusu dospělosti – profese je důležitou složkou ID muže i ženy
- další důležitou složkou ID je role, která potvrzuje kvalitu nových mezilidských vztahů + součást ID partner + manžel = podpora párové ID + rodičovská role

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

- LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.
- LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

K zapamatování

- Krize středního věku
 - Proměna profesních rolí
 - Proměna partnerského vztahu
 - Proměna rodičovské role
- **krize středního věku**
 - *C.G.Jung: “člověk, kterému se podařilo pevně zakotvit ve svém postoji, odhalil správný běh života, věčná platnost”*
 - pocity tísně, až deprese, svých prožitků si všímá čím dál více častěji
 - tendence bilancovat přispívá vědomí předělu vlastního života a jeho budoucí časové omezenosti, s níž souvisí i určité zúžení vlastních možností
 - a) bilancování minulosti – srovnává svoji situaci s dřívějšími ideály a posuzuje míru jejich naplnění
 - b) představy o budoucnosti – hledá smysl života, pocity smutku, úzkost a strach z budoucnosti
 - **stereotyp** – pohodlnost, minimum nových podnětů, citové vyhasínání, zvyšuje riziko životní stagnace, **protest proti rutině**
 - **řešení:** potřeba změny existuje ale jen na symbolické úrovni, nakonec vede k nějakému jednání (*projev moratoria stř. věku- člověk volí provizorium, kterým se zbaví zátěže omezujících vazeb a získá čas na přiměřenější řešení*), potřeba změny se může projevit i pozitivním způsobem, negativním – syndrom vyhoření, projevy rezignace, autodestrukce, extrém – bilanční sebevražda
 - krize stř. věku mění postoj k mnoha hodnotám – větší důraz na individuální potřeby, na obsah – hledá skutečnou smysl svého dalšího života, další rozvoj osobnosti, proces individuace – člověk se osvobozuje od různých vnějších tlaků, uvolňuje se z vazby na rodinu, k další vnitřní emancipaci od rodičovských vzorů
 - dochází i ke změně **vlastní intimity a generativity** – mění se potřeba intimity i způsob jejího naplnění, ke změně generativity – poslední šance, aby se stal tím, kým by chtěl skutečně být
 - opět ožívá problém vlastní ID – je třeba ji přehodnotit a nalézt její alternativu, kt. by byla přijatelná i pro období stárnutí – už není třeba přijmout adolescentní řešení nechat to na později, musí se řešit všechno právě teď
 - existenciální bilancování zahrnuje i přiznání chyb – ponaučení

Tělesné změny

- **úbytek tělesné atraktivity** = sociokulturní standard ženské krásy postihuje vlastnosti raného mládí

- **dospívání dětí a umírání rodičů potvrzuje neodvolatelnost vlastního stránutí**
- stárnutí = ztráta určitých výhod
- reakce na první známy stárnutí → popírání skutečnosti => smlouvání

Proměna profesní role

- čtyřicátník je potenciálně schopen získat jakoukoliv, i tu nejvyšší společenskou pozici – lidé středního věku řídí celou skutečnost
- profese by měla především uspokojovat potřebu seberealizace, potvrzovat kvality kompetencí
- formální cíle už nejsou tak významné, jako byly dříve
- koncentrace na úspěch a moc se postupně mění v preferenci pohody a jistoty
- mění se pojetí generativity – směřuje k trvalejším hodnotám
- tendence k předávání zkušeností

Proměna partnerského vztahu

- adaptační a stabilizační fáze – krize, stereotyp, odklon od ideálu, kompromis až rezignace
- problém: proměna původního vztahu rolí obou manželů
- může se stát zdrojem napětí, převaha kritiky a odmítání, vztah může narušit skutečnost, že každý z partnerů prochází jinými krizemi
- potřeby: zbavit se stereotypu a závislosti na vztahu k partnerovi, naposled dosáhnout hlubší vztahové intimity
- bilance stř. věku k přehodnocení významu partnerství
- ovlivňuje i mýtus „poslední šance“ na milostný vztah
- končí jedna fáze klasické partnerské intimity – člověk se více uzavírá, zaměřuje se do svého nitra a tím se mění i vztahy k blízkým lidem
- druhá krize manželství
- skupinová vývojová krize – krize středního věku rodičů a dospívání dětí
- můžou více experimentovat se svými rolmi, díky dospívání dětí – uvolnění z vazby na rodinu je největší u ženy
- dospívajícím dětem se vztahy jejich rodičů zdají být vyhaslé
- krize stř. věku bývá spojena s osamělostí (*Jung*)

Mimomanželský vztah

- má kompenzační funkci – může uspokojovat potřebu stimulace, nových zážitků, zkušeností, seberealizace, sebepotvrzení, prokáže přetrvávající atraktivitu, citové jistoty, bezpečí, intimity
- může být projevem odpoutat se z těsné a aktuálně méně uspokojující vazby na rodinu, nebo taky projevem moratoria stř. věku

Proměna rodičovské role

- **znak:** časová shoda rodičovského bilancování a hledání nové ID s hledáním nové ID dospívajících dětí
- **ambivalentní pocity k dospívání dětí rodičů, negativní** - signál vlastního stárnutí, ztráta nějakých jistot
- snah o nalezení přijatelné alternativy budoucnosti se vztahuje i na vlastní děti
- platí: dospívající mají tendenci lokalizovat svůj mezník dospělosti do ranějšího období, rodiče přesně opačně
- ve vztahu k adolescentovi definitivně ztrácí privilegované a nadřazené postavení dospělé autority
- někteří rodiče neumí správně interpretovat chování svých dospív. dětí *nevděčníci..*
- banální hádky, vztah mezi rodiči a dětmi se zlepšuje, když dítě začne žít mimo rodinu
- to je výsledkem toho, že rodiče nadále mají pocit ochraňovat, manipulovat, pečovat, obětovat (*často je nenapadne respektovat soukromí dětí*)
- adolescenti ve vztahu k dospělým představují jakousi konfrontační skupinu, kt. jim ukazuje jejich omezení a potvrzuje ztráty
- stereotyp hodnocení adolescentů: *lehkomyslnost, nezodpovědnost = Friedenberg – adolescenti jsou diskriminovaná menšina*
- v tomto období je také poslední možnost zplodit potomka
- **rodičovství ve stř. věku:** děti jsou více ohroženy, starší rodiče jsou v jiné soc. situaci, k malým dětem mají jiný postoj – více konzervy, menší samostatnost dítěte

Proměna vztahu dospělých k vlastním rodičům

- symbolická podpora
- začíná si uvědomovat, že jeho rodiče stárnou a musí se s tím vyrovnat: odcházejí do důchodu, ztrácí profesní roli, první signály úbytku tělesných a duševních kompetencí, chronicky nemocní, umírají
- staří rodiče se stávají závislými na svých dětech
- díky tomuhle všemu si člověk ve stř. věku uvědomí svoji vlastní zranitelnost a omezenost vlastního života – smrt jako jistota, ale nicota

Druhé manželství

- **družské soužití:** není institucionalizováno, větší jistota, solidarita, jiná očekávání
- ten, kdo zažil nešťastné první manželství, reaguje tak, že hledá lepší alternativu, nezanevře na tento typ vztahu
- partner je srovnáván s ex
- minulé zkušenost mlže ovlivnit pozitivně i negativně

- druhé manželství ale bývá zatěžováno různými vlivy, zejména z rodiny původního rozpadlé – závazky k dětem z ex manželství, vztah k ex partnerovi, kontakty s příbuznými z ex manželství
- druhé manželství je jakousi korekcí, chybí mu výlučnost, rizika jsou zde větší, ale jsou kompenzována zkušeností
- je třeba neustále brát ohled na děti z ex manželství
- rozpor vztahu obou partnerů k vlastním dětem a k potomkům svého partnera
- manželství žen středního věku se více liší od standardního modelu, kdežto u mužů se naopak blíží více

Identita člověka středního věku (shrnutí): tělesné změny, profese, manželství, mimomanželská vztah, rozvod, druhé manželství, rodičovská role, vztah k rodičům

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyzologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

K zapamatování

- Počátek stárnutí
 - Specifické znaky stárnoucích žen
 - Změna profesní role
 - Odchod do důchodu
 - Pravé stáří
-
- věk 50 let – mezník – počátek stárnutí

Tělesné změny spojené s počátkem stárnutí

- S je proces spojený s úpadkem tělesných funkcí
 - zhoršování zákl. funkcí: zrak – akomodační schopnost oka *presbyopie*; vidění na blízko; sluch – přestává slyšet vysoké tóny
 - klesá tělesná síla a pohybová koordinace, zpomaluje se rychlost a pohotovost reakcí
 - stále častěji se objevují různé zdravotní potíže – *diabetes, hypertenze, artritida* – stárnoucí člověk si uvědomuje svoji zranitelnost
 - S vytváří tlak na změnu hodnotového systému – mění postoj k vlastnímu tělu a jeho somatickým funkcím – extremizace – od popírání až nadměrnému sebezpozorování
1. fáze prvních signálů stárnutí
 2. fáze smlouvání – připouští, že stárne, ale...
 3. fáze přijetí reality tělesného úpadku – učí se s tím žít, až rezignace
- tempo S bývá individuální – viz biologický věk – aktuální úroveň určitých tělesných a duševních funkcí
 - míru vlivu dědičnosti a exogenních faktorů nelze na rychlost S přesně vyjádřit

Specifické znaky stárnoucích žen. Období klimakteria u žen mezi 45.-55. rokem, nepravidelnost menstruace → **menopauza** – úbytek estrogenu, ztráta plodnosti, může být chápáno jako ztráta či znehodnocení ženské role, podrážděnost, neschopnost sebeovládání, psychická krize, nápadné tělesné změny, deprese, unavitelnost. **Změny tělesného vzhledu** -vrásky, šediny, změny pigmentace kůže a proporcí těla, fyzicky neatraktivní – z bio hlediska logické, už ani nemá koho přitahovat, když už nemůže mít děti, úbytek prestiže ze sockulturního hlediska (mladá je krásná), rezignace na přijatelnou atraktivitu, z obranných reakcí to je pak popření nutnosti poklesu atraktivity, realistickým postojem je úsilí o zvládnutí nepříznivých změn a nalezení nové přijatelné identity. **Sexualita** - frekvence i míra uspokojení může být velice variabilní, sex už nemůže být chápán jako oblast výkonová člověk jím nemůže

potvrzovat své osobní kvality, sexuální apetence i kvalita uspokojení závisí ve větší míře než dřív na osobnosti partnera, změna v postoji k sexu – ne už jako samostatný zdroj tělesného uspokojení, ale jako součást komplexního partnerského vztahu

Poznávací procesy

- dochází k selektivnímu rozvoji určitých schopností, dovedností a nahromadění zádooby informací
- úroveň rozumových schopností ovlivňují různé, individuálně specifické faktory
- rozvoj postformálního myšlení: lépe využívá infos, které má k dispozici, zkušenost, naučil své rozumové schopnosti nějak využívat, mění se postoj k různým problémům a jejich řešení
- praktická inteligence, profesní schopnosti – výsledek učení
- v 50 letech se ještě nemění schopnosti, ale výkon už pomalu ano
- zhoršení kognitivních funkcí závisí na: celkovém zdraví, dosaženého vzdělání, životním stylu, dobrém rodinném zázemí, intelektuálně stimulujícím partnerovi, ochota akceptovat změnu, osobní spokojenost, vyrovnanost
- **vrozená intelektová kapacita – fluidní inteligence je zranitelnější, ubývá rychleji**
- **krystalická inteligence – naučené způsoby a schopnost je uchovávat = trvanlivější, rozvíjí se**
- úbytek výkonu: snížená flexibilita, výkyvy pozornosti, pomalejší reakce, zhoršená efektivnost mechanického učení, ale učení novým znalostem je možný
- hůře se sice učí, rychleji se unaví, obtížnější koncentrace

Profesní role

- **fáze postupného uzavírání profesní kariéry**
- je hodnocená tak, aby odpovídala celkovému pojetí života
- akcentovaný postoj k práci – workholik; vyzrálý postoj – nadhled; vyhoření – ztráta důvěry ve své schopnosti a smysluplnosti své práce
- profese, která závisí převážně na fyz. činnosti je v úpadku, ta intelektuální je na vrcholu
- profesní role ovlivňuje celkový postoj k řešení problémů i sebehodnocení – potřeba stimulace a učení – starší zaměstnanci o nové podněty příliš nestojí; potřeba zázemí, jistoty, bezpečí – větší lojalita k pracovišti; potřeba seberealizace – posílení sebeúcty; potřeba otevřené budoucnosti
- v postoji v prof. roli hraje důležitou roli **kohoutová, generační zkušenost** – alternativa jedné profese
- pro stárnoucího člověka je představa jakékoli změny ohrožující
- mění se zaměření i pojetí **generativity** – uvědomuj se pomíjivost úspěchů, záleží mu už více na skutečných hodnotách – projevuje se v profesi předáváním zkušeností, jako rodiče spočívá ve výchově další generace
- obě alternativy mají své završení – člověk splnil svůj vývojový úkol, tím končí určitá vývojová fáze

Manželství stárnoucích lidí

- fáze **prázdného hnízda**
- projevuje se větší rozdílností jejich postojů a hodnot (která byla potlačována při výchově dětí)
- partner je součástí jeho života, jeho kontinuita
- svého partnera si neidealizuje, ale akceptuje je a smiřuje se s ním
- jistota soc. kontaktu, opora při sdílení různých živ. zátěží, sdílení i stárnutí
- reálná podpora – nejlepší přítel, rád jako člověka, vesměs stejné názory, společně strávený volný čas a umět se spolu bavit
- zvyšuje se spokojenost s manželstvím – menší frekvence rušivých vlivů, stabilizují se očekávání, kognitivní konzistence – tato tendence vede k posuzování manželství jako dobré, vzhledem k jeho délce

Vývoj osobnosti a změny rolí v období stárnutí

Stárnutí mění postoj ke světu – prohlubování introverze, mění postoj k jiným lidem, k sobě samému i k vlastnímu jednání. Změna sebehodnocení – vliv: dosažená úroveň vzdělání – vyplývající sociální postavení. Muž do důchodu neprošel žádnou změnou, žena už ano – (další vliv sebehodnocení). Ženská generativita se projevuje péčí o velkou rodinu – vnoučci. Ve druhé polovině života dochází k takovým změnám osobnosti, které vyrovnávají rozdíly mezi pohlavím (*Jung*) – muži směřují k ženskému typu prožívání a chování – emfatictější, citově vřelejší, klidnější; ženy jsou samostatnější, nezávislejší, dominantnější

Postoje stárnoucích rodičů k vlastním dospělým dětem

Odchod dospělých dětí z rodiny ovlivní uspokojení všech základních psychických potřeb: **potřeba stimulace** – v rodině je větší klid, ale prázdná; **orientace a učení** – nutnost adaptace; **citové jistoty**; **seberealizace** – péče o vnoučátka, profese; **otevřené budoucnosti** – další život svých dětí. Partnerství vlastních dětí je posuzováno z hlediska zkušenosti a preferencí stárnoucí generace. Uzavření manželství dítěte = definitivní potvrzení změny jeho vztahu s rodiči – u starých rodičů vzniká riziko nepochopení, u společného žití nadměrná stimulace; žárlí na partnera svého dítěte, frustrace ze ztráty užitečnosti = je třeba akceptace, omezovat vliv na mladou rodinu. **Fáze přečpaného hnízda** – mladá rodina + jeden z rodičů = pokračuje závislost vdaných dětí na svých rodičích. Rodiče pomáhají svým dětem, poté i vnoučkům

Role prarodiče

- biologicky podmíněna, neselektivní, trvalý charakter
- potvrzuje vlastní stárnutí
- splňuje soc.očekávání – normalitu rodiny, nepřináší jednoznačnou povinnost k vnoučeti
- mění se tím i vztah s vlastním dítětem, jež se stalo rodičem

- narození zdravého vnoučete – aktivita, návrat k atraktivním činnostem, učí se rozumět vnoučeti, dítě jako vděčná objekt lásky, přijímá lásku dědečka i babičky, potvrzuje kvalitu a kontinuitu rodu,
- vnouče uspokojuje mnoho psych. potřeb prarodiče
- prarodič je pro dítě psychosoc. pojistka – vztah je více emocionální, rozmazuje, podporují rozvoj jiných složek dítěte než rodiče, jiná soc. zkušenost pro dítě
- vnouče může mít pro prarodiče jinou, často větší hodnotu, než pro ně měly vlastní děti

Postoje stárnoucích lidí ke starým rodičům

- nejpozději v tomto věku získá stárnoucí člověk zkušenost s tělesným či psychickým úpadkem svých rodičů a s jejich smrtí
- zvětšování asymetrie mezi oběma generacemi- starší rodiče začínají být závislejší
- tyto změny (psych. degradace, tělesno) působí na stárnoucí lidi jako šok
- neovlivnitelné změny psychiky, které zatěžují vztahy dospělých ke starým rodičům – ztráta soudnosti, obtížnější mluva, úpadek kognitivních procesů, nižší tolerance k zátěži, celkové zpomalení i vnímání času starých rodičů, egocentrismus a sobectví, změna emočního prožívání, změny celkové aktivity
- nepřijemnosti spojené s těmito změnami: musí se učit rozumět problémům spojeným s úpadkem starých lidí, soucit, zatěžující péče o staré rodiče brání rozvoji seberealizace
- **generace stárnoucích lidí je označována jako sendvičová** – je pod tlakem obou generací – podpora mladé rodiny, péče o staré rodiče – konflikt svědomí – péče o dementního starce je stresující, narušení rodinné atmosféry

Období raného stáří

- **ageizmus** – negativní postoj společnosti o nízké hodnotě a nekompetentnosti stáří, podceňování, odmítání, odpor ke starým lidem
- **období stáří** v rámci kontinuity lidského života má svůj specifický význam – hl. úkolem je dosáhnout **integrity v pojetí vlastního života** = přijetí svého života jako celku: pravdivost k sobě samému, nepředstírat, smíření, stabilizace a generalizace, kontinuita - jako součást většího celku
- **dosažení integrity** vede k pochopení vlastního života jako nedílné součástí generační posloupnosti
- **integrita stáří** závisí na zvládnutí úkolů předchozích vývojových období
- stáří přináší nové zkušenosti – výsledek procesu individuace
- 1.polovina života – plození / 2.polovina – rozvoj vlastní osobnosti
- Starý člověk je zaměřen do minulosti
- Postoj k vlastnímu stárnutí a ke stáří obecně bývá individuálně rozdílný
- Úrovně celkové adaptace na stáří: reálně akceptuje, je optimistický, aktivní; realistický, přijatelně optimistický, ale je pasivní; odmítá akceptovat skutečnost, že stárne; realistický a zároveň pesimistický, rezignující a pesimistický

Tělesné změny ve stáří

- proces stárnutí závisí na interakci dědičných předpokladů a důsledků různých vlivů na prostředí – genetické dispozice – primární stárnutí; vnější faktory – sekundárně podmíněné stárnutí
- stáří není samo o sobě chorobným stavem, avšak v průběhu stárnutí dochází k sumaci nepříznivých vlivů, a proto přibývá nemocných lidí
- **polymorbidita** – větší počet chronických onemocnění
- zdraví má ve stáří jiné dimenze – za zdravého lze považovat člověka, který netrpí žádnou zjevnou chorobou, necítí se nemocný a je soběstačný
- doba úmrtí u žen 77 let, u mužů 69 let (v průměru)
- stáří mění i zevnějšek a to ovlivňuje jeho soc. status
- **Diogenův syndrom – syndrom zanedbaného starce** – ztratil veškerou motivaci, u osamělých lidí, signál závažnějšího úpadku osobnosti

Psychické změny ve stáří

- **biologicky podmíněné změny:** - pouhý projev stárnutí, vyvolal nějaký chorobný proces
- **strukturální i funkční změny mozku** – klesá hmotnost mozku, úbytek mozkové kůry, zhoršení fluidní inteligence
- **psychosoc. podmíněné změny** – podobná soc. zkušenost - kohoutová zkušenost, životní styl, postoje společnosti

Změny poznávacích procesů ve stáří

- zpomalení tempa, celková těžkopádnost, rozvážnost, trpělivost, zhoršování zrakové a sluchové ostroty, musí se mnohem více soustředit, naslouchadla a brýle jsou přijímány neutrálně společností; sklon k afektivním výbuchům, úzkostnost, deprese, raději se od společnosti izolují, **senzorický registr** – závisí na fce krátkodobé paměti
- poruchy paměti: dochází k celkovému útlumu a zpomalení všech paměťových procesů: ukládání i vybavování, ale nezávisí to jenom na biologických změnách, taky na vzdělání atd.
- přijatelná fce paměti je důležitá i pro uchování vlastní ID
- změny intelektových funkcí jsou individuálně variabilní: dědičné dispozice, dosažené vzdělání,
- dochází ke zpomalené výkonu, ale ne celkové kapacity
- hůře chápe nové situace, obtížněji se čemukoli novému učí, hůře se přizpůsobuje, dává přednost stereotypu a rutině – až moralizování
- realistický postoj ke stáří x nepřiměřený – ztráta kritičnosti
- **adaptivní strategie:** selekce – vybrat si jen to, na co stačí; optimalizace – co nejlépe využít svých zachovaných schopností; kompenzace – vyrovnávat úbytek některých kompetencí využitím jiných
- **závažná somatická choroba v různé míře zatěžuje všechny, tedy i psychické funkce nemocného organismu**

Změny regulačních procesů v období stáří

- citově labilnější a hůře své emoční projevy ovládají; změny a výkyvy emočního ladění ovlivňují všechny ostatní psychické funkce; změny vůle – aktivní vůle bývá dost často inhibována – neradí se rozhodují, pasivní vůle – silnější než dříve – stálost, vytrvalost
- stáří je charakteristické poklesem potřeby změny – větší koncentrace na vlastní **potřeby**: stimulace je snížena, učení také – stereotyp, citové jistoty se ale zvyšuje – strach z ovdovění, onemocnění, seberealizace – symbolicky, v rámci vzpomínek, otevřené budoucnosti – strach z nemoci, opuštěnosti, event. smrti

Změny osobnosti ve stáří

- zdůraznění některých vlastností
- opatrnost, nerozhodnost, puntičkářství, bázlivost, úzkostnost, sklon k nespokojenosti, egocentrismus, akcentovaná extroverze, podezřívavost, vztahovačnost, prohloubená introverze

Změny postojů a sociálního chování starých lidí

- **Potřeba soc. kontaktu** – potřebují i své soukromí, kontakt s vrstevníky přináší starému člověku jiné uspokojení než kontakt s mladšími lidmi; problém – osamělost, spojená ze ztrátou mnoha soc. kontaktů, hledají způsoby jak se jí vyhnout – lidé v sousedství vytvářející soc. teritorium, telefon, zvíře či média
- **Komunikace** – nedoslýchavost, pomalost, poruchy paměti – obtížněji si vybavují slovní pojmy, tendence svoje sdělení opakovat, komunikace se skupinou je obtížnější než s jednotlivcem, tendence komunikovat prostřednictvím tělesných potíží – cíl: upoutat zájem blízkého člověka// mladší lidé mávají v komunikaci se starým člověkem tendenci manipulovat jej do role pasivního příjemce určitých sdělení či pokynů
- **Postoj k normám chování** – odmítají změny i v oblasti hodnot a norem
- **Změny rolí, které jsou typické pro stáří, vedou ke stále větší anonymitě, ke ztrátě individuálně specifických znaků**

Odchod do důchodu. Ztráta profesní role, horší soc. status a omezená privilegia, ekonomická závislost na společnosti a omezená možnost do dění této společnosti nějak zasahovat, symbolicky odchází ze společnosti do svého soukromí. Někteří lidé nejsou k odchodu do důchodu motivováni: skutečná zájem o profesi, potřeba uchovat si soc. status, zachovat určitý životní styl, kontakt s lidmi, ekonomické důvody. Odchod do důchodu zasahuje všechny složky lidské osobnosti, mění prožívání, uvažování a chování starého člověka, ovlivňuje jeho postoj ke světu i k sobě samému, odchodem do důchodu se narušuje zafixovaná struktura denního režimu, méně sociálních kontaktů, mění postoj k různým činnostem a situacím, schopnosti a dovednosti, které nevyužívá, postupně upadají, starý člověk potřebuje někam patřit a být někým akceptován, důchod zhoršuje i ekonomickou situaci.

Adaptace na důchod

- fáze přípravy
- fáze bezprostřední reakce na změnu, pocit vykořenění a ztráty zafixovaných hodnot
- fáze deziluze a postupného přizpůsobování nové živ. situaci – **syndrom čtyř stěn** - člověk se uzavírá doma a chybí mu motivaci k jakékoli aktivitě
- fáze adaptace na živ. styl důchodce a stabilizace nového stereotypu – denní, resp. týdenní, program důchodce má nyní nějakou trvalejší strukturu
- prožívají čas jiným způsobem, prožívání času ovlivňuje i úbytek paměťových funkcí

Manželství

- mírně stoupající tendence
- odchodem do důchodu dochází ke změnám vztahů mezi manžely
- mužská role je v domácnosti důchodců méně významná, a proto má nižší soc. status
- mění se i názor na toto manželství, na jeho význam a smysl
- v rodinách důchodců se mění živ. styl
- narušení různých rodinných zvyklostí v oblasti konzumu – šetření
- staří lidé si uvědomují, že je partner pro ně velmi důležitý – ubyla možnost jiných soc. kontaktů, staří manželé jsou na sebe mnohem více odkázáni
- v době stáří se posiluje zvyk na partnera a na styl společného soužití
- **partner je zdrojem pocitu jistoty, bezpečí, sounáležitosti, stabilní společník**
- sexuální život mlže přetrvávat
- stresová situace: **nemoc partnera** – prožívána jako vlastní ohrožení, může se stát břemenem, dlouhodobá péče o závažně nemocného, demenčního partnera mlže vést až k syndromu vyhoření
- společnost považuje za normální, že se stará žena obětuje svému partnerovi a postará se o něho i v tak těžké situaci – od mužů se nic takového neočekává

Smrt manželského partnera: ovdovění, pocit ohrožení, prázdnoty, osamělosti, zhroucení struktury navyklého denního režimu, ztráta jeho smyslu, zhoršení ekonomické situace, zármutek, truchlení, kontakt s partnerem je udržován na symbolické úrovni – fáze smlouvání, zvýšení pocit bezvýznamnosti. **Nová partnerství** – příčina – strach ze samoty, mnoho starých lidí po novém partnerství ale netouží, postoj společnosti k novému partnerství starých lidí je spíše odmítavý. Převládají ženy-vdovy, a ty si kompenzují svoje pocity osamělosti **vytvářením izosexuálních společenství**, skupiny starých žen

Vztah k dětem a vnukům

- symbolické zázemí – potřeba citové jistoty
- potvrdit si svůj význam alespoň pro své potomky

- fáze relativní symetrie – zvyšování závislosti starých lidí – trvalá závislost (zvýšení úzkosti a strachu z budoucnosti, starý člověk už si zvykl být závislým, tkz mezigenerační koalice prarodičů a vnuků

Pravé stáří

Období po 75. roce, značný psychický i somatický úpadek, typické zátěžové situace: nemoc a úmrtí partnera, zhoršení zdravotního stavu, ztráta jistoty soukromí a vynucená změna živ. stylu (častá hospitalizace)

Závažnější změny psychiky

- **arteriosklerotické změny** – mívají soc. nepříznivé důsledky, zvýšená dráždivost, převaha mrzuté nálady, netrpělivost, nesnášenlivost – vaskulární demence
- ti, co prodělali cévní mozkovou příhodu – **bradypsychičtí** – obtížně se soustředí a pomalu reagují, výkonnost je horší – **afázie** – porucha řeči, přestává rozumět řeči a sám ji interpretovat; **agnozie** – nemocný nepoznává známé objekty; **apraxie** – ztrácí naučené motorické dovednosti – nedokáže si obout boty atd.
- u těchto nemocí je důležité, aby si sám jedinec byl vědom své nemoci, pouze 50% si je toho více vědomo
- **demence** – nápadnější zhoršení paměti – dále bradypsychismus – ztráta schopnosti logicky uvažovat, nechápe logické argumenty, dochází i k osobnostním změnám, k zhoršení kontroly emocí, soc. chování a k redukci zájmů
- **neurotizace** – deprese, úzkost, strach
- dochází ke **zvýšení dokonaných sebevražd**

Změna způsobu života

- **pečovatelská služba:** vztah k pečovateli poměrně snadno nabývá méně přiměřeně, emočně vyhraněnější, event. i ambivalentní podoby – buď se na ní nadměrně fixuje, nebo ji obviňuje, podezírá
- **domov důchodců, jiná instituce** – změna živ. stylu: ztráta území, známého teritoria, a s ním spojené ID, ztráta autonomie a soběstačnosti starého člověka, signál blížícího se konce života
- **potřeby: stimulace a orientace**- orientace v novém prostředí může být obtížná; **citové jistoty a bezpečí** – soukromí vlastního domova představovalo určitou jistotu; **seberealizace** – chce mít kontrolu nad svým životem, chce o něm rozhodovat; **otevř. budoucnosti** – změna je definitivní, nerealistické představy
- **proces adaptace na umístění do domova důchodců:**
- **fáze odporu**
- **fáze zoufalství a apatie** – *smrt z maladaptace*
- **fáze vytvoření nové pozitivní vazby**
- i za těchto okolností si starý člověk potřebuje být akceptován, potvrdit si svůj význam pro někoho jiného
- **adaptace na dobrovolný odchod do domova důchodců:**

- **fáze nejistoty a vytváření nového stereotypu**
- **fáze adaptace a přijetí nového životního stylu**
- **nemocnice:** rovněž anonymizující institucí a hospitalizace bývá spojena s různými obrannými reakcemi a negativní změnou emočního ladění

Umírání a smrt

- **více než 80% populace umírá ve věku nad 60let, děje se tak většinou v nějaké instituci, nejčastěji v nemocnici**
- západácká smrt je podávána v médiích lhostejně, podle naší filozofie konec šmitec
- 3 postoje ke smrti:
 - a) citový vztah ke smrti je obvykle vyjádřen strachem a úzkostí
 - b) kognitivní složka postoje ke smrti zahrnuje vědomosti o umírání a vlastní zkušenost se smrtí
 - c) z toho vyplývající chování bývá ovlivněno především emotivně
- zralost a integrita osobnosti starého člověka se projeví i připraveností akceptovat vlastní smrt
- téma smrti se stává s přibývajícím věkem stále častějším a aktuálnějším
- staří lidé o smrti mluví a uvažují o ni
- vztah k vlastní smrti bývá převážně emotivní – jde spíše strach z umírání
- strach ze smrti závisí na:
 - * věku - s postupujícím věkem strachu ze smrti ubývá
 - * pohlaví, ženy se bojí smrti méně než muži a snáze se s představou smrti vyrovnávají
 - * míra obtížnosti současného života – čím je život těžší a naděje na zlepšení nereálná, tím bývá strach ze smrti menší
 - * vyrovnanost s vlastním životem – strach ze smrti zvyšuje představa nějaké nesplněné povinnosti
 - * stabilita hodnot a identifikace s určitým živ. názorem snižuje strach ze smrti
- smrt sociální předchází smrti biologické – tak ve vážném stavu, že už je odříznut od jakéhokoli soc. kontaktu
- na závažné somatické zhoršení lidé reagují méně bouřlivě, smutkem, apatií, rezignací
- **umírající** – ten, který se blíží smrti; **moribundní** – který musí umřít, není stanoveno kdy
- potřeby starých lidí se v bezprostřední blízkosti smrti mění – hledají pomoc a oporu, pohlázení, tělesná blízkost, že nebude trádat bolestí, že bude o něj postaráno, má potřebu ještě něco sdělit, úzkost, přesahu vlastní existence

Význam víry ve stáří

- u starých lidí mlže víra přispět k vyrovnanému postoji k vlastnímu stáří a sním spojených problémů
- podpora v zátěži
- smysl a možnost smysluplného vyústění
- pocit podpory

Pravé stáří. Období po 75. roce, značný psychický i somatický úpadek, typické zátěžové situace: nemoc a úmrtí partnera, zhoršení zdravotního stavu, ztráta jistoty soukromí a vynucená změna živ. stylu (častá hospitalizace)

Závažnější změny psychiky

- **arteriosklerotické změny** – mívají soc. nepříznivé důsledky, zvýšená dráždivost, převaha mrzuté nálady, netrpělivost, nesnášenlivost – vaskulární demence
- ti, co prodělali cévní mozkovou příhodu – **bradypsychičtí** – obtížně se soustředí a pomalu reagují, výkonnost je horší – **afázie** – porucha řeči, přestává rozumět řeči a sám ji interpretovat; **agnozie** – nemocný nepoznává známé objekty; **apraxie** – ztrácí naučené motorické dovednosti – nedokáže si obout boty atd.
- u těchto nemocí je důležité, aby si sám jedinec byl vědom své nemoci, pouze 50% si je toho více vědomo
- **demence** – nápadnější zhoršení paměti – dále bradypsychismus – ztráta schopnosti logicky uvažovat, nechápe logické argumenty, dochází i k osobnostním změnám, k zhoršení kontroly emocí, soc. chování a k redukci zájmů
- **neurotizace** – deprese, úzkost, strach
- dochází ke **zvýšení dokonaných sebevražd**

Změna způsobu života

- **pečovatelská služba:** vztah k pečovateli poměrně snadno nabývá méně přiměřeně, emočně vyhraněnější, event. i ambivalentní podoby – buď se na ní nadměrně fixuje, nebo ji obviňuje, podezírá
- **domov důchodců, jiná instituce** – změna živ. stylu: ztráta území, známého teritoria, a s ním spojené ID, ztráta autonomie a soběstačnosti starého člověka, signál blížícího se konce života
- **potřeby: stimulace a orientace-** orientace v novém prostředí může být obtížná; **citové jistoty a bezpečí** – soukromí vlastního domova představovalo určitou jistotu; **seberealizace** – chce mít kontrolu nad svým životem, chce o něm rozhodovat; **otevř. budoucnosti** – změna je definitivní, nerealistické představy
- **proces adaptace na umístění do domova důchodců:**
- **fáze odporu**
- **fáze zoufalství a apatie** – *smrt z maladaptace*
- **fáze vytvoření nové pozitivní vazby**
- i za těchto okolností si starý člověk potřebuje být akceptován, potvrdit si svůj význam pro někoho jiného
- **adaptace na dobrovolný odchod do domova důchodců:**
- **fáze nejistoty a vytváření nového stereotypu**
- **fáze adaptace a přijetí nového životního stylu**
- **nemocnice:** rovněž anonymizující institucí a hospitalizace bývá spojena s různými obrannými reakcemi a negativní změnou emočního ladění

Umírání a smrt

- více než 80% populace umírá ve věku nad 60let, děje se tak většinou v nějaké instituci, nejčastěji v nemocnici
- západácká smrt je podávána v médiích lhostejně, podle naší filozofie konec šmitec
- 3 postoje ke smrti:
 - d) citový vztah ke smrti je obvykle vyjádřen strachem a úzkostí
 - e) kognitivní složka postoje ke smrti zahrnuje vědomosti o umírání a vlastní zkušenost se smrtí
 - f) z toho vyplývající chování bývá ovlivněno především emotivně
- zralost a integrita osobnosti starého člověka se projeví i připraveností akceptovat vlastní smrt
- téma smrti se stává s přibývajícím věkem stále častějším a aktuálnějším
- staří lidé o smrti mluví a uvažují o ni
- vztah k vlastní smrti bývá převážně emotivní – jde spíše strach z umírání
- strach ze smrti závisí na:
 - * věku - s postupujícím věkem strachu ze smrti ubývá
 - * pohlaví, ženy se bojí smrti méně než muži a snáze se s představou smrti vyrovnávají
 - * míra obtížnosti současného života – čím je život těžší a naděje na zlepšení nereálná, tím bývá strach ze smrti menší
 - * vyrovnanost s vlastním životem – strach ze smrti zvyšuje představa nějaké nesplněné povinnosti
 - * stabilita hodnot a identifikace s určitým živ. názorem snižuje strach ze smrti
- smrt sociální předchází smrti biologické – tak ve vážném stavu, že už je odříznut od jakéhokoli soc. kontaktu
- na závažné somatické zhoršení lidé reagují méně bouřlivě, smutkem, apatií, rezignací
- **umírající** – ten, který se blíží smrti; **moribundní** – který musí umřít, není stanoveno kdy
- potřeby starých lidí se v bezprostřední blízkosti smrti mění – hledají pomoc a oporu, pohlazení, tělesná blízkost, že nebude trádat bolestí, že bude o něj postaráno, má potřebu ještě něco sdělit, úzkost, přesahu vlastní existence

Význam víry ve stáří

- u starých lidí mlže víra přispět k vyrovnanému postoji k vlastnímu stáří a sním spojených problémů
- podpora v zátěži
- smysl a možnost smysluplného vyústění
- pocit podpory

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Charakterizujte hlavní pokroky toho vývojového období v oblasti vývoje poznávacích procesů, vývoje exekutivních funkcí a autoregulace, vývoje verbálních schopností, emočního vývoje, socializace, vývoje osobnosti a sebepojetí.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. *Vývojová psychologie*. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. *Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyziologie*. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. *Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

Poznámka: Hlavní zdroje uvedeny na začátku studijního textu.

K zapamatování

- S. Freud
- E.H.Erikson
- J.Piaget
- K.Kohlberg

13.1 Sigmund Freud

Rakouský lékař, zakladatel psychoanalýzy S. Freud považoval za **podstatu psychického vývoje vývoj libida - pudové životní energie**, kterou spojoval s principem slasti. Libido je energií sexuálního pudu a vybíjí se přiměřenou stimulací erotogenních zón-částí těla, které jsou dráždivé a za určitých okolností se stávají zdrojem slastných pocitů. **Člověk podle SF lokalizuje pocit slasti a blaha v průběhu ontogeneze do různých tělesných oblastí. Každá vývojová etapa či fáze s sebou nese i určitý model setkávání jedince s okolním světem.** Freudova koncepce duševního vývoje má pět stadií:

1. *orální, narození až 1. rok*
2. *anální, 1,5 až 3 roky*
3. *falickou, 4 až 6,7 let*
4. *latentní, 6 až 12 let*
5. *genitální. 12 až 16 let*

1. Orální fáze časově odpovídá kojeneckému období (první rok)

Zdrojem slasti jsou *ústa (or)*, jimiž kojeneček přijímá potravu (sání, polykání, kousání) ale i "poznává svět", udržuje kontakt s matkou i předměty okolo sebe (dýchání, zrakové vnímání, naslouchání hlasu). Typickou formou vztahu je v tomto **období inkorporace (vtělení, včlenění) vytváří se model osvojování, zmocňování se předmětu, vytvářejí se prvotní vztahy.**

Jako relikt přetrvává z tohoto období např. dumání, dráždění úst a jejich okolí. **Základním vztahem v tomto období je vztah k matce - především formou identifikace.** Jistým mezníkem je v rámci tohoto úseku **dentice**, neboť sáním se potrava neničí, jen inkorporuje, kdežto kousání přináší i prvek agrese a ambivalenci vztahu (to však není negativním prvkem - později může být zpracovaná agrese např. zdrojem přiměřené kritičnosti). Proto bývá rozlišována:

- *orálně závislá fáze,*
- *a orálně agresivní fáze.*

Orální charakter je psychoanalytický termín pro popis *orální fixace*, chování a prožívání osob vyžadujících zvýšenou péči a pozornost, oporu, podporu a osob zvýšeně závislých na jiných lidech.

2. Anální fáze časově odpovídá období vývoje *batolete* (jeden až tři roky)

Kromě vztahu k objektu se *utváří i vztah k sobě samému*, vlastní činnosti a jejím výsledkům. Konkurují motivy *retence* (zadržení) a *expulze* (vypuzení) - nejen ve vztahu k vlastním exkrementům (vliv kultury-výchovy, nácvik vyprazdňování). Tvoří se **schopnost ovládnutí, kontroly i sebekontroly, vznikají počátky etického a estetického citění - začíná se utvářet *Superego*** - ze začátku je prostým odrazem vlivu dospělých, postupně se autonomizuje. Počátek *období vzdoru* signalizuje intenzivní rozvoj *ega*. **Anální charakter** vyjadřuje *anální fixaci*, sklon člověka ke lpění na majetku, na osobním vlastnictví, na penězích a na jejich hromadění, šetrnost až lakomost, tvrdohlavost, umíněnost, autoritativnost a sobectví.

3. Falická fáze se týká období od tří do pěti let dítěte.

První nezralé genitální stádium. Dítě se osamostatňuje, **zabývá se fantaziemi vlastních schopností, síly, vlivu** (podle Freuda uvažováním o vlastní potenci). V rámci této fáze má značnou autonomii tzv. **oidipovská problematika**:

- *mění se vztah k rodiči stejného pohlaví,*
- *je zabarven duchem konkurence, žárlivosti.*
- *dívky – pocit, že byly připraveny o úd*

Řešení spočívá ve vytěsnění infantilní sexuality a identifikaci s rodičem vlastního pohlaví a (částečným) zřeknutím se rodiče opačného pohlaví (než je "znovuobjeven" v dospělém sexuálním partnerovi).

Falický charakter je psychoanalytický termín označující *falickou fixaci*, přetrvávání preference a zvýšené závislosti syna na matce nebo dcery na otci, což je nežádoucí po uplynutí falického stadia vývoje.

4. Latentní fáze (období mezi šestým rokem a nástupem puberty) - mladší školní věk

Tomuto stadiu nepřikládá SF velkou pozornost, neboť podle něj **nedochází k manifestnímu vývoji libida** - jakoby tento vývoj na jistou dobu zcela ustával. Infantilní erotické touhy k opačnému pohlaví vytěsněny-přeměněny v neutralizovanou dětskou něhu. Pudová energie uvolněna pro jiné účely.

Latentní charakter označuje vyřešení Oidipovského (Elektrina) komplexu identifikací s rodičem stejného pohlaví, klidnou reaktivitu, utlumenost pohlavního pudu, snahu o zdatnost a výkonnost i v oblasti poznávání, dodržování sociálních a etických norem a snaha navazovat dobré sociální vztahy (zejména s vrstevníky). Lze tak označovat i přetrvávající *fixaci latentní fáze*.

5. Genitální fáze - je z hlediska vývoje libida fází *terminální*, nejvyšší a poslední.

S nástupem biologické puberty se sexualita probouzí do dospělé podoby-skutečné milování, zpravidla heterosexuální. Plná zralost = milostný vztah spojený s opravdovým, dlouhodobým zájmem o partnera, jeho blaho. Oralita, analita a falické rysy přítomny jako rezidua.

Genitální charakter má podle S. Freuda ta biologicky a psychosociálně zralá osobnost, která:

- *plně vyřešila svůj oidipovský komplex;*
- *propracovala a překonala pregenitální ambivalenci;*
- *a na rozdíl od falického charakteru přikládá objektu a jeho uspokojení stejnou váhu jako uspokojení vlastnímu.*

Freudova koncepce psychického vývoje vysvětlovala různé typy psychických poruch, především neuróz, s nimiž se S. Freud setkával u svých pacientů. Za rozhodující pro utváření a pozdější fungování osobnosti Freud považoval rané fáze vývoje, období dětství. Jeho vývojový model je ukončen hypotetickým dosažením zralosti psychiky a osobnosti.

Freudův koncept vývojových stadií podle transformace libida přiřazuje každému stadiu určitý typ osobnostní problematiky: typické nové možnosti, traumata i obranné mechanismy.

V průběhu vývoje se projevují, dotvářejí, aktivují a kultivují kromě pudové vrstvy "**Id**" ("*Ono*") – základní, vrozená složka osobnosti. Tvořena dispozičně danými pudovými procesy, směřujícími k uspokojení. Řídí se principem slasti. ID je nevědomé, v kontaktu s tělesnými cesty. Osobnostní vrstva "**Superego**" ("*Nadjá*" - zvnitřněné normy, příkazy a zákazy, zásady) je naučená nejpozději se rozvíjející složka osobnosti – morální aspekt osobnosti, představuje vyšší systém regulace chování ← požadavky společnosti.

"**Ego**" ("*Já*" - převážně vědomá, integrující složka (substruktura) osobnosti) – vývoj pod tlakem vnějšího světa, řídí se principem reality. Dovede přijmout odklad pudového uspokojení. Ego je racionální složkou osobnosti odpovídá obecnému pojetí já.

13.2 E.H.ERIKSON

psychoanalyticky orientovaný americký psycholog, psychiatr popsal **osm vývojových stádií**, každé je charakterizováno nějakým typem *konfliktu a krize*. **V každém stádiu se vyrovnává s hlavním úkolem, který na něj klade společnost a je umožněno dosavadním psychosociálním vývojem, růstem a zráním celého organismu.** Přechod z fáze do fáze provází **krize**; vyřešení krize a konfliktu přináší pro ego člověka **růst, novou sílu, mohutnost** - (virtue - ctnost). Pokud konflikt vyřešen není, jedinec opouští stádium s pocitem méněcennosti a jeho další vývoj může stagnovat a být narušen.

Eriksonův model oproti Freudovi pokrývá celou životní dráhu jedince - spojuje v sobě důraz na ranou zkušenost s respektováním specifik ostatních úseků životní dráhy, včetně stáří. Postuloval tzv. **epigenetický princip: jedno vývojové stádium "stojí" na druhém, navazují na sebe nejen chronologicky, ale i hierarchicky.** Od principu vývoje libida obrátil **pozornost k sociálním aspektům ontogeneze**, ústředním tématem je vývoj identity - pocitu i druhu vlastní totožnosti.

1. Období orálně senzorické (narození - 1rok): základní důvěra proti základní nedůvěře.

Dítě se rodí prakticky bezmocné, přinejmenším závislé a navíc i s nezralou úrovní vlastní homeostázy; smyslově si během prodlužujícího se bdění osvojuje pocit známosti, který souvisí s pocitem libým; lidé okolo (především matka) o něj pečují.

Základní důvěru dítěte (v tom smyslu, že se na něco už může a umí spolehnout a že se učí být odolné vůči frustraci) **signalizuje, že může nechat matku na nějakou chvíli se vzdálit. Optimální péče rodičů** zakládající základní důvěru dítěte souvisí s dobrou *hygienou, kojením, fyzickým i sociálním kontaktem*; nejde přitom tolik o množství, jako o empatii, adekvátnost, citlivost. Tehdy si kojeneček také zvyká na rozdíl mezi vnitřním a vnějším.

Základní nedůvěra, trvalá slabost důvěry (či spoléhání se) je patrná u osobností, u nichž je navyký únik do schizoidního nebo depresivního stavu. To, co si jako "virtue" (ctnost) člověk vytváří v této fázi, je **naděje** - jako vlastnost, která napomáhá životu.

2. Období svalově anální (2-3 rok života): *autonomie proti studu a pochybám.*

Dochází k maturaci (zrání) svalové soustavy. E. H. Erikson reflektuje v tomto období zvýšenou potřebu citlivého přístupu ze strany rodičů - k tomu, aby se člověk cítil **autonomně**, musí se cítit i bezpečně; pokud se mu autonomie "*nevyplácí*" - vede např. k tomu, co dítě vnímá jako trest nebo odloučení, vzniká **stud a pochyby** - podle Eriksona "*vztek obrácený proti sobě samému*". Ten může být kontraproduktivní, protože "*příliš mnoho zahanbování nevede k opravdové slušnosti, ale k tajnému odhodlání proklouznout neviděn - pokud nevyústí až ve vzdorovitou nestoudnost ... Mnohé malé dítě, které je zahanbováno víc, než snese, může být v trvalé náladě vyjadřovat vzdor...*" V souladu s Freudem (anální fáze) zdůrazňuje Erikson význam uvědomělého a již částečně ovládaného zadržování a vypuzování; i zde je základ autonomního rozhodování o sobě.

Ctností je zde vůle, volní úsilí.

E. H. Erikson o tomto stadiu uvádí: "*Toto stadium se proto stává rozhodujícím pro poměr lásky a nenávisti, spolupráce a svéhlavosti, svobody sebevyjádření a jejího potlačení. Z pocitu sebekontroly bez ztráty sebeúcty pramení pocit trvalé dobré vůle a hrdosti; z pocitu ztráty sebekontroly a z pocitu nadměrné cizí kontroly vzniká trvajících sklon k pochybám a studu.*"

3. Období lokomotoricky - genitální (3-5) : *iniciativa proti vině.*

V tomto období dítě zintenzivňuje svoji **iniciativu**, svoje aktivity, objevuje svoje tělo, experimentuje, plánuje. Také se učí identifikací (nápodobou a ztotožněním) s dospělými vzory, především rodičem shodného pohlaví - E. H. Erikson píše: "*A tu podotýkáme, že podle moudrého předurčení základního plánu není dítě nikdy více připraveno učit se tak rychle a chtivě, stávat se větším ve smyslu sdílení závazku a výkonu jako v tomto období svého vývoje. Je dychtivé a schopné spolupracovat na úkolech, sdružovat se s ostatními dětmi, aby s nimi tvořilo a plánovalo je ochotno těžit ze styku s učiteli a hledět se vyrovnat ideálním vzorům...*"

Dítě se učí „ctnosti“ účelnosti a úspěšnosti v protikladu k nesmyslnosti, po které následuje pocit viny. Přílišná snaha o úspěch ale může vyvolávat pocity **viny** - zvláště, když jsou přitom přehlíženy potřeby druhých lidí. Nezdá se často k rezignaci, pocitu

osobní viny, úzkosti. U dospělých se pak dá pozorovat reziduální konflikt tohoto typu např. v hysterii - zmatená, "odbrzděná" aktivita, pocity viny a obviňování.

4. Období latence (6-12): *snaživost proti méněcennosti.*

Toto období **snaživosti** souvisí s docházkou do základní školy. Dítě něco tvoří, přijímá neosobní principy, nepohybuje se už tolik ve světě představ a hry, ale - protože už by mělo mít cit pro účelnost - věnuje se více úkolům a rozvíjení dovedností. Tehdy je podle E.H. Eriksona (1902-1994) ohroženo pocitem nedostatečnosti a **méněcennosti**, zoufá si někdy nad svou kapacitou (subjektem možným), pokládá se za odsouzené k prostřednosti. Toto stadium je ale velmi důležité tím, že v něm člověk získává **vztah k práci a ke spolupráci**. Může se stát, že si jej člověk nevytvoří - bude cítit méněcennost a reagovat rezignací, nebo se naopak stane přesvědčeným "konformistou a otrokem své technologie"; **"ctností" je zde mohoucnost, "kompetence"** - schopnost a dovednost zralého úkolového zaměření.

5. Puberta a adolescence (12 - 20): *identita proti konfuzi rolí.*

Vývoj vlastní **identity** velice bouřlivý - fyzický, psychický i sociální → zvýšené nároky na psychické zpracování. E. H. Erikson píše, že "v žádném jiném stadiu životního cyklu... nejsou si tak těsně blízké příslib objevení sebe samého a hrozba ztráty sebe samého". Mají se sjednotit předchozí představy o sobě samém - člověk stojí na prahu životní dráhy, sumarizuje předchozí a hledí do budoucnosti. Spojuje plány s konkrétnějšími cíli (např. s názornější představou o svých budoucích sociálních pozicích a o svém budoucím povolání).

Často probíhají i **velmi silné krize identity - různé rozlady, deprese, obavy, konfuze (zmatek, chaos) rolí.**

Velkou úlohu hraje na počátku adolescence **potřeba identifikace se vzorem, modely, příklady** a jejich nápodoba. **Ctností je zde věrnost** své životní filozofii, svým cílům, zájmům a hodnotám.

6. Mladší dospělost (20 - 30 rok života): *intimita proti izolaci.*

Mladší dospělost má být podle E.H.E. **obdobím spojení vytvořené identity s identitou druhého - ovšem beze strachu, že se v tomto spojení vlastní identita rozpustí.**

Intimitu, intimní vztahy navazuje a rozvíjí člověk i v období hledání identity, často se právě přes identifikaci s druhými k vlastní identitě dopracovává. Zde však jde i o schopnost sdílení, která obsahuje i závazek a úkol opustit soustředění na sebe sama. **Ctností je zde láska.** Opakem intimity je sklon k distancování se, tendence k **izolaci** - často ve chvíli, kdy se neplní všechny nároky. Zvláštním případem je "*izolace ve dvou*".

7. Dospělost (30-60 rok života): *generativita proti stagnaci.*

Podle E. H. E. je **generativita** v prvé řadě **zájem o plození a vedení příští generace**, ačkoliv jsou jedinci, kteří pro neštěstí nebo proto, že mají speciální a opravdové nadání v jiných směrech, nevyužijí tohoto pudu pro své vlastní potomstvo. Je to i potřeba něco vytvářet, být nějak produktivní, o něco pečovat, něco předávat; generativita zahrnuje i

obecně produktivitu, tvořivost. **Ctností je něčím konstruktivně a reálně přispět, být prospěšný a pečovat o někoho.** Toto stadium je důležité již proto, jak dlouhý časový úsek zabírá. Člověk rovněž nemusí umět správně prožívat generativitu, ani když objektivně má vlastní potomstvo. Kdo se necítí přínosný ve smyslu generativity, často se začíná zabývat sám sebou nebo se uzavírat ("manžel jako jedináček") a **stagnuje**.

8. Zralý věk (60 do smrti): *integrita "já" proti zoufalství.*

V poslední fázi ontogenetického jde o **integritu „já“ vyrovnávání se s bilancí vlastního života i s faktem smrti.** Podle E. H. E. jde o *pochopení řádu věcí*, o jakousi moudrost, i o shrnutí všech předchozích stadií - co do míry jejich zvládnutí i co do zpětného hodnocení.

Erikson uvádí: *"V takovém konečném vyrovnání ztrácí smrt svůj osten. Nedostatek nebo ztráta rostoucí integrace "já" se ohlašuje strachem ze smrti: jedinečný životní běh není přijímán jako poslední možnost života. Zoufalství vyjadřuje pocit, že čas je nyní příliš krátký pro pokus začít znovu jiný život a vyzkoušet alternativní cestu k integritě..."*

Strach ze smrti a úzkost patří k rysům tohoto životního údobí; je však pocíťován a prožíván v menší míře, když člověk cítí kontinuitu vlastního života, jeho smysluplnost, účelné a i duchovně a společensky užitečné prožití života. **Ctností je v tomto údobí je spiritualita a moudrost.** Desintegrace „já“ v tomto období a chorobný strach ze smrti vede v tomto období života k **zoufalství**.

13.3 J. PIAGET

Švýcarský filozof, přírodovědec, biologicky orientovaný vývojový psycholog. Teorie se zabývá "jen" jednou stránkou ontogeneze člověka - **kognitivním vývojem**. Věk je udáván orientačně, mohou existovat interindividuální rozdíly.

1. **Senzo-motorické období:** 0 - 1,5 (2) roky. koordinace sensorických a motorických aktivit, dosažení vědomí a trvalosti předmětů. Smyslový a fyzický kontakt..
2. **Pojmové a symbolické období:** 2 - 4 roky. Užívání jazyka a jeho symbolů. Egocentrický pohled na svět.
3. **Názorové myšlení:** 4 - 7 (8) let: předlogický systém uvažování. Intuitivní používání pojmů, usuzování vázáno na vnímání. Antropomorfní myšlení - dítě uvažuje o neživém předmětu, jako když má vlastnosti živých.
4. **Konkrétní operace:** 8 - 12 let. Logickými operacemi řeší konkrétní problémy.
5. **Formální operace:** 12 - 20 let. užití abstraktních hypotetických systémů, někdo tohoto období nedosáhne.

Za základní princip vývoje Piaget považoval kombinaci, prolínání dvou procesů: aktivnější asimilace a pasivnější akomodace. Asimilace spočívá v přijímání, osvojování si či "pozření" nových zkušeností; tyto nové zkušenosti však nemusejí být v souladu s dosavadní úrovní a strukturou poznatků a mysl člověka se proto **akomoduje**, přizpůsobuje novým prvkům, aby obnovila narušenou rovnováhu (podobně jako se akomoduje čočka oka na změnu světelných podmínek).

Schopnost asimilovat nové poznatky i akomodovat se na ně je přitom dána zčásti zráním (mění se v závislosti na zákonitém vývoji, maturaci nervové soustavy), zčásti tím, s jakým množstvím a kvalitou podnětů se člověk setkává.

Piagetova teorie není ani převážně nativistická (zdůrazňující podíl vrozené složky), ani behavioristická (zdůrazňující roli stimulace a učení). Vychází z předpokladu kombinace obou principů. Publikace, v níž Piaget představil svou koncepci "**genetické epistemologie**", se jmenuje "**Psychologie intelligence**" → nepojednává o inteligenci v klasickém pojetí (kvantitativně měřitelná výkonová charakteristika), ale spíše o vývoji způsobu, jakým člověk v průběhu svého vývoje poznává a jak pracuje se získanými informacemi. **Kognitivní vývoj** neprobíhá spojitě, některé relativně významné posuny umožňují rozlišovat jednotlivá stadia úrovně poznání.

- 1. stádium "senzomotorické":** zpočátku si děti uvědomují pouze počítky z vnějšího i vnitřního prostředí (z okolí a z vlastního těla), nespojují však "obrazy" funkčně - vnímají izolovaně obraz předmětu poblíž, obraz vlastní ruky a počítky z pohybu vlastní rukou, nejsou tedy např. schopny cíleně si podat hračku. Později se jejich schopnosti vnímání i pohybu prohlubují, děti s nimi experimentují - cucání předmětu, hry s vlastníma rukama jako je "paci-paci", házení předmětů atd. jsou projevy této experimentace a vedou k získávání a procvičování znalostí a schopností, které vedou k účelnější, "inteligentnější" povaze činností. Ke konci tohoto období jsou již děti schopny "myslet" v pravém slova smyslu, přemýšlet, co by se mohlo stát, aniž by stavěly na přímé manipulaci s věcmi. Za zlomové se také považuje **dosazení vědomí "stálosti předmětu" - dítě si uvědomuje, že skrytý předmět nepřestává existovat.**
- 2. stádium - „ předoperační", se dělí na dvě fáze, a to od 2 do 4 let na fázi symbolického a předpojmového myšlení a od 4 let do 7 let na fázi předoperačního názorného primárně egocentrického myšlení.**
 - Dítě je již schopno uvažovat (a mluvit) o předmětech a událostech v symbolických pojmech; ilustrací této schopnosti mohou být hry s fantazijním prvkem, kdy dítě např. symbolicky "vaří" v kyblíčku na písku a spokojí se s tím, že rodič jeho specialitu symbolicky "ochutná", "telefonuje" kostkou ze stavebnice apod. Důležité je také vnímání časových souvislostí: zpočátku dítě neodlišuje předmět a jeho pojmenování - pojmenuje to, co vidí, pokud někdo pojmenuje něco nepřítomného, dítě se ptá "kde je?", nakonec ale oddělí slovo od toho, co slovo zastupuje, a uvědomí si možnost přemýšlet a hovořit o něčem nepřítomném, minulém nebo budoucím.
 - Dítě ale dosud nemá rozvinuté "organizující koncepty", jako je příčinnost ("řeky jsou, aby po nich jezdily lodě"), množství (přelijeme-li před zraky dítěte tekutinu s nízké široké sklenice do vyšší úzké, řekne, že v té druhé je tekutiny více; uděláme-li dvě řady ze stejného počtu kostek, jednu roztáhneme, ve druhé kostky natěsnáme, dítě řekne, že více kostek je v první), kategorizace a klasifikace (nerozzná spolehlivě nadřazené a podřazené pojmy), úhel pohledu (v tomto ohledu je dítě tzv. egocentrické, předpokládá, že všichni vidí věci tak, jako ono, rozumí věcem tak, jako ono) apod. Tyto principy Piaget považuje za podmínku provádění mentálních operací (přeměňování a řazení informací) proto nazývá toto **stádium předoperační.**

3. **Stádium „konkrétních operací“** ← vázanost myšlení na konkrétní obsah. V sedmém roce věku většina dětí vykazuje celou řadu změn ve svém uvažování: dospívají k principu konzervace - když se mění tvar, nemění se množství, jsou schopny v duchu obracet postup (komutativnost v počítání), lépe klasifikují, lépe si uvědomují příčinnost - mizí egocentrismus, jsou schopny lépe pojmenovat vnější příčiny jevů, lépe uvažují i o tom, jak prožívají a přemýšlejí ostatní lidé. **Uvažování je ale v tomto období konkrétní, kompetentně provádějí operace se symboly konkrétních předmětů a činností, ale nejsou schopny abstrakce** - pokud mají např. vyřešit sylogismus, věcný obsah výroků je pro ně vždy důležitější než vztahy mezi výroky. Podobně jim není vlastní ani systematické uvažování, mají-li řešit problém s několika proměnnými.
4. **Stádium „formálních operací“** považuje Piaget za konečné. **Charakterizováno schopností abstraktního myšlení, schopností metodického postupu, vytváření hypotéz** apod. Výsledkem uplatňování těchto schopností však nemusí být jenom intelektový a intelektuální výkon: řada studií je věnována i tomu, jak je schopností abstraktního myšlení ovlivněna celá osobnost člověka - např. některé typické prvky adolescentního chování a prožívání, jako je "ideologičnost", případně nerozhodnost a ambivalence, ale i samostatnost úsudku mohou být spjaty právě s nově získanou schopností představit si různé, i jen hypotetické varianty - nejen "jak to je", ale i "jak by to mohlo být" (prognostické myšlení). **Úplně všichni lidé člověk (ani dospělí) tohoto stadia plně nedosahují.**
- První dvě hlavní stadia charakterizuje tzv. **centrace**, primárně egocentrické, adualické a prelogické soustředění na sebe či na jeden subjektivně významný aspekt, kdežto na konci třetího stadia dochází k tzv. **decentraci**, kdy dítě začíná představovat si, poznávat a rozhodovat i z hlediska ostatních a jeho **aspektivita** či **aspektabilita** (úroveň schopnosti a dovednosti poznávat a hodnotit věci a jevy nejen ze subjektivního aspektu, ale z více hledisek, stanovisek a zorných úhlů) se rozšiřuje.
 - Teorie Jeana Piageta byla od doby svého vzniku mnohokrát korigována či modifikována. **Novější výzkumy poukazují na to, že kojenci mohou vykazovat schopnosti, dříve "rezervované" až pro vyšší stadia vývoje - možný větší podíl vrozené složky některých mentálních schopností, styl myšlení může být v jiném smyslu naopak více podmíněn kulturně** (např. konkrétní myšlení přírodních národů nelze vnímat jednoduše jako nerozvinutost), přesto je Piagetova teorie hodnocena jako převratná a ve většině aspektů dosud platná.
 - Kromě aspektů myšlení se **Piaget zabýval i morálním usuzováním dítěte, které postupuje od heteronomní fáze přes mezistupeň k autonomní fázi**; na tuto jeho práci později navázal americký psycholog, profesor Chicagské a Harvardovy Univerzity Lawrence Kohlberg.

13.4 L. KOHLBERG

Vytvořil koncepci **morálního vývoje**, v níž je patrný vliv Piagetovy koncepce kognitivního vývoje. Kohlberg rozlišuje tři hlavní *fáze morálního vývoje*, každou z nich dále člení do dvou stupňů.

1. **Prekonvenční morálka (předškolní dětství):**
 - *první stupeň* je charakterizován poslušností a orientací na vyhnutí se **trestu**;
 - *druhý stupeň* je dán účelově a směnou - za dobré se považuje dodržování pravidel pouze tehdy, je-li to v bezprostředním osobním zájmu, jednání podle principu "stejně za stejné", orientace na **odměnu**.
2. **Konvenční morálka (školní věk):**
 - *třetí stupeň* charakterizuje **konformita**, souhra mezi lidmi - dobré je to, co se očekává, je důležité být dobrým člověkem podle obvyklých společenských měřítek;
 - *čtvrtý stupeň* - **sociální souhra**, uchování systému - dobré je plnění povinností, se kterými člověk souhlasil, zákony a pravidla se mají dodržovat s výjimkou naprostých krajností, kdy dochází ke konfliktu s jinou normou.
3. **Postkonvenční morálka (dospělost):**
 - *pátý stupeň* odpovídá **společenské smlouvě**, užitečnosti, právům jedince jako obecnějším principům; lidé jsou nositeli rozmanitých hodnot, názorů a přesvědčení; většina hodnot je relativní, přesto je dobré je v rámci společenské smlouvy dodržovat, některé hodnoty (život, svoboda) ale relativní nejsou, musí se chránit bez ohledu na názor většiny. K přesunu do tohoto stadia dochází asi ve třiceti letech;
 - *šestý stupeň* se vyznačuje zaměřením na **obecné etické principy** - dobré je dodržování svobodně volených obecných principů (obecná spravedlnost, rovnost lidských práv, lidská důstojnost). Tohoto stadia dosahuje velmi málo lidí. Snad 15% dospělých;
 - *sedmý stupeň* je tzv. **náboženské stadium**, které je ve své podstatě **mystické**. Jde o tzv. kosmické vědomí, jednotu s vesmírem či s Bohem.

Kohlberg nepředpokládal, že by vývoj probíhal u všech lidí stejně a že by všichni nakonec dosahovali "terminální"(konečné) postkonvenční úrovně.

Kontrolní otázky a úkoly pro samostudium

1. Charakterizujte jednotlivé teorie, zabývající se psychickým vývojem člověka.

Literatura

LANGMEIER, Josef a KREJČÍŘOVÁ, Dana. Vývojová psychologie. Praha: Grada, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

LANGMEIER, Josef, KREJČÍŘOVÁ, Dana a LANGMEIER, Miloš. Vývojová psychologie s úvodem do vývojové neurofyziologie. 2. vyd. Praha: H & H, 2002. 132 s. ISBN 80-7319-016-8.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství a dospívání. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Karolinum, 2012. 531 s. ISBN 978-80-246-2153-1.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie: dětství, dospělost, stáří. Vyd. 1. Praha: Portál, 2000. 522 s. ISBN 80-7178-308-0.

VÁGNEROVÁ, Marie. Vývojová psychologie I.: dětství a dospívání. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2005. 467 s. ISBN 80-246-0956-8.

Poznámka: Hlavní zdroje uvedeny na začátku studijního textu.